

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

AZ ELISMERŐ MEGNYILVÁNULÁSOKRA ADOTT
VÁLASZOK PRAGMATIKAI ASPEKTUSAINAK VIZSGÁLATA

PAP ANDREA

2020

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori disszertáció

Pap Andrea

**Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok pragmatikai
aspektusainak vizsgálata**

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Dr. Tolcsvai Nagy Gábor MHAS, egyetemi tanár

Magyar nyelvészet doktori program

Vezetője: Dr. Tolcsvai Nagy Gábor MHAS, egyetemi tanár

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

A bizottság elnöke: Dr. Ladányi Mária DSc, MTA doktora, professzor emeritus

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Nádor Orsolya PhD, habilitált egyetemi docens

Dr. Kuna Ágnes PhD, egyetemi adjunktus

A bizottság további tagjai: Dr. Hámori Ágnes PhD, tudományos munkatárs
(a bizottság titkára)

Dr. Domokos György PhD, habilitált egyetemi docens

Dr. Árvay Anett PhD, egyetemi adjunktus (póttag)

Dr. Sólyom Réka PhD, egyetemi docens (póttag)

Témavezető és tudományos fokozata: Dr. Tátrai Szilárd PhD, habilitált egyetemi docens

Budapest, 2020

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Pap Andrea

MTMT-azonosító: 10049293

A doktori értekezés címe és alcíme: Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok pragmatikai aspektusainak vizsgálata

DOI-azonosító: 10.15476/ELTE.2020.024

A doktori iskola neve: Nyelvtudományi Doktori Iskola

A doktori iskolán belüli doktori program neve: Magyar nyelvészet

A témavezető neve és tudományos fokozata: Tátrai Szilárd, PhD

A témavezető munkahelye: ELTE BTK, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Mai Magyar Nyelvi Tanszék

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Iroda ügyintézőjét, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: 2020. február 21.

Pap Anikó

a doktori értekezés szerzőjének aláírása

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Először is köszönettel tartozom Tátrai Szilárdnak, doktori témavezetőmnek, aki szakmai segítségével, alapos munkájával és hasznos tanácsaival mindvégig támogatott, motivált, és bízott bennem.

Köszönetemet fejezem ki Szili Katalin tanárnőnek is, a magyar mint idegen nyelv szakos szakdolgozati témavezetőmnek, akinek a választott téma iránti érdeklődésemet köszönhetem, és aki tanácsaival mindig segített.

Hálásan köszönöm a disszertáció két előopponensének építő bírálatát, hasznos tanácsait és javaslatait, amelyekkel nagyban hozzájárultak a dolgozat végleges formájának eléréséhez.

Továbbá köszönetet mondok Tolcsvai Nagy Gábor tanár úrnak, akitől szakmai támogatást kaptam. Valamint köszönöm a kollégáknak és a stíluskutató csoport tagjainak is a közösen végzett szakmai tevékenységet, amely saját munkámat is előrébb vitte.

Végül, de nem utolsó sorban, hálával tartozom a családomnak (szüleimnek, nagyszüleimnek, férjemnek), akiknek támogatása nélkül sosem jutottam volna el ideáig. Szüleimtől és nagyszüleimtől megtanultam az alapvető értékeket, hogy mindig azt tegyem, amit szeretek, és úgy, hogy az másoknak is jó legyen. A táblázatokhoz, az ábrákához és a számolásokhoz férjem segítsége nélkülözhetetlen volt. Valamint barátnőmnek is szeretném megköszönni a támogatását, akivel egymás útját követjük és segítjük.

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés	8
1.1. A dolgozat tárgya, célja, indokoltsága	8
1.2. A dolgozat alapfogalmai, kutatási kérdései	10
1.3. A kutatás módszertani kérdései	14
1.4. A dolgozat felépítése	20
2. Az elismerő megnyilvánulások és a rájuk adott válaszok az udvarias nyelvi viselkedés kontextusában	23
2.1. Az udvariasság történeti megközelítése	24
2.2. Az udvariasság klasszikus elméletei	26
2.2.1. Lakoff udvariassági logikája	27
2.2.2. Brown és Levinson udvariassági modellje: pozitív-negatív udvariasság	31
2.2.3. Leech udvariassági rendszere: udvariassági maximák	34
2.3. Az udvariasság újabb (pragmatikai) értelmezései	39
2.3.1. Culpeper elmélete: udvariasság – udvariatlanság	41
2.3.2. A megfeleléség Watts udvariasságelméletében	44
2.4. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok udvariassága	47
2.4.1. Az udvariasság értelmezése az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok vizsgálatában	47
2.4.2. Az elismerő megnyilvánulás és az arra adott válasz	49
2.5. Az udvariasság és a stílus – a szociokulturális változók mint a stílus összetevői	54
2.6. Kulturális dimenziók	56
2.6.1. Nyelv és kulturalitás	57
2.6.2. Kulturális dimenziók az udvariasságban	60
2.6.3. Az elismerő megnyilvánulás és az arra adott válasz kulturális dimenziói	63
2.6.4. Kultúra/kulturalitás és nyelvtanítás	66
2.7. Összegzés	70
3. A társas viszonyok megjelenése az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban	71

3.1. Bevezetés	71
3.2. A nyelvi szerénység megjelenésmódjai az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban	72
3.3. Aszimmetrikus viszonyok megjelenési módjai az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban	83
3.4. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok interkulturális vonatkozásai – Magyar–olasz összevetés	93
3.5. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelősége	99
3.6. Összegzés	113
 4. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok stílusa magyar és olasz diskurzusokban	115
4.1. Bevezetés	115
4.2. A helyzet (szituáció) stílusváltozója az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban	117
4.3. Az érték stílusváltozója az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban	126
4.4. Összegzés	134
 5. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok a magyar mint idegen nyelvben	137
5.1. Bevezetés	137
5.2. Olasz anyanyelvűek elismerő megnyilvánulásokra adott válaszai magyarul	137
5.3. Az elismerő megnyilvánulásra adott válaszok megfelelősége a magyar mint idegen nyelv szempontjából	150
5.4. Az elismerő megnyilvánulásra adott válaszok megfelelősége a magyar mint származásnyelvben	157
5.5. Összegzés	170
 6. Összegzés	173
 Szakirodalom	180
 Mellékletek	199

1. Bevezetés

1.1. A dolgozat tárgya, célja, indokoltsága

Az interperszonális viszonyok meghatározója az udvariasság, az udvarias nyelvi viselkedés, amely a társas interakció részeként az alapvető kommunikációs helyzeteket alakítja, befolyásolja (Leech 1983, Watts 2003). Az udvarias nyelvi viselkedés elsődleges magyarázatát a személyközi kapcsolatok kialakításának és fenntartásának igénye adja (Tátrai 2011, 2017: 916). A mindennapi diskurzusoknak, a társas interakcióban létrejövő megnyilatkozásoknak szerves hozzátartozója az udvarias nyelvi viselkedés, melynek egyik jellegzetes megnyilvánulási módja elismerésünk kifejezése beszédpartnerünknek, a bók vagy dicséret és a hozzá kapcsolódó válaszok.

A disszertáció témája az elismerő megnyilvánulások és az azokra adott válaszok értelmezése az udvarias nyelvi viselkedés kontextusában, célja az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok pragmatikai aspektusainak tanulmányozása. A vizsgálatok tehát az udvarias nyelvi viselkedés egyik tipikus megnyilvánulási módjára, a beszédpartnerre irányuló elismerésre (bókra, dicséretre) adott válaszokra koncentrálnak funkcionális pragmatikai keretből kiindulva és tanulmányozva a jelenséget. A kutatás célja az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok különféle (funkcionális pragmatikai, stilisztikai, magyar mint idegen nyelvi) szempontokból történő vizsgálata, annak megfigyelése, hogy milyen módon fejezzük ki magunkat a különféle – udvariasságot feltételező – társas viszonyulásokban, interakciókban, a mindennapi diskurzusokban. A disszertáció tehát a társas viszonyok alakítására, az interperszonális kapcsolatokra fókuszál (vö. Leech 1983, Verschueren 1999, Watts 2003, Tátrai 2011), a prototipikus, sematikus nyelvi szerkezetek megfigyelésére helyezi a hangsúlyt. A szerénység megnyilvánulási módjait (Leech 1983, Holmes 1986), az aszimmetrikus–szimmetrikus viszonyok megjelenését kívánja tanulmányozni az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban, valamint magyar–olasz összevető elemzéseket is bemutat.¹ Emellett egy kognitív stilisztikai elméletből (Tolcsvai Nagy 2005, 2012) kiindulva végez empirikus vizsgálatokat a nyelvi anyagon, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok stílusát, a szociokulturális

¹ Más szempontú olasz–magyar kontrasztív vizsgálatról: Rózsavölgyi 2015.

tényezőket kiemelve. Továbbá az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokhoz fűződő reflexív viszonyulást, egy adott nyelvi megoldás megfelelőségét tanulmányozza (Watts 2003 koncepciójából kiindulva), a pozitívan jelölt megfelelőséget (nem a prototipikusságot). A disszertáció célja az is, hogy a vizsgálati eljárást alkalmazza a magyar mint idegen nyelv (és származásnyelv) szempontjait érvényesítő elemzésekben, melyek eredményei a magyar mint idegen nyelv (L2) tanításának módszertanában is hasznosíthatók. Ezt figyelembe véve, egyrészt az olasz anyanyelvű beszélők elismerő megnyilvánulásokra adott magyar nyelvű válaszait vizsgálja, másrészt a nyelvi viselkedéshez való reflexív viszonyulást tanulmányozza nem magyar anyanyelvűek, illetve származásnyelvi (Olaszországban élő) magyar beszélők körében.

A pragmatika területén, azon belül a beszédaktus-kutatásokban jelentős nemzetközi vizsgálatok folynak (a kultúraközi pragmatikai vizsgálatokról: 2.3.). A nyelvi viselkedésre irányuló kutatások Magyarországon is meghatározóak, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok magyar nyelvre vonatkozó empirikus vizsgálata azonban kevésbé kutatott téma (ezzel elsőként Szili Katalin foglalkozott: 2004a, b, 2010, 2016).² A disszertáció célkitűzése tehát az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok (erről részletesen: 2.2.) különféle szempontokat érvényesítő tanulmányozása. A kutatás főbb eredményének tekinthető, hogy olyan témában végez vizsgálatokat, amely magyar nyelvi szempontból kevésbé feltárt terület. A választott téma újdonsága, hogy a pragmatikai aspektus mellett a stilisztika és a magyar mint idegen nyelv szempontjait is bevonja a vizsgálatokba, ami hatékonynak bizonyulhat, a többféle megközelítés, valamint az interkulturális aspektust előtérbe helyező összevető vizsgálatok lehetőséget adnak a kulturális sajátosságok feltárására. A magyart idegen nyelvként megközelítő vizsgálatok oktatásmódszertani szempontból is relevánsak, az eredmények ebből a szempontból is hasznosíthatók.

A kutatás fő célja tehát – amelyre az elméleti áttekintés és az empirikus vizsgálatok is koncentrálnak – az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok értelmezése, különféle szempontok alapján történő elemzése, tanulmányozása eltérő nyelvi kontextusban. A dolgozat definiálja az elismerő megnyilvánulás fogalmát, valamint meghatározza az udvariassági elméleteken belüli értelmezési keretét. Az empirikus vizsgálatok az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokra, azok megjelenésmódjaira, megformáltságára

² Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok magyar vonatkozású pragmatikai szempontú vizsgálata: Szili 2000, 2004a, 2004b, 2010, 2016, Láncz 201, Sári 2018.

irányulnak, tehát a kutatás a szekvencialitás kérdésével (EV: elismerő megnyilvánulás – válasz kijelentéspárok) nem kíván foglalkozni. A magyar beszélők udvarias nyelvi viselkedésére jellemző kultúrspecifikus sajátosságok vizsgálata a nemzetközi kutatási eredményekkel összefüggésben jelenik meg. A kutatás az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok magyar nyelvre vonatkozó pragmatikai és stilisztikai vizsgálatát tűzi ki célul.

1.2. A dolgozat alapfogalmai, kutatási kérdései

Az elismerő megnyilvánulások vizsgálata funkcionális pragmatikai keretben történik (elsősorban Leech 1983 és Watts 2003 udvariasságértelmezéséből kiindulva), amelyben a nyelv kommunikációs aspektusa helyeződik előtérbe, mivel a nyelvet a használat, a kontextus szempontjából közelíti meg. Az udvariasság funkcionális pragmatikai keretben olyan nyelvi viselkedésmódként határozható meg, amelyet a megnyilatkozó a kommunikációs igényeinek kielégítésére (vö. Verschueren 1999), a saját és a beszédpartner elvárásainak leginkább megfelelően alkalmaz az interperszonális viszonyok létrehozásának és fenntartásának érdekében, tehát az udvariasság a személyközi kapcsolatok megformálásának és fenntartásának az igényével magyarázható (vö. Leech 1983, Watts 2003, Tátrai 2017). Az udvariasságnak objektív és szubjektív aspektusa is van (vö. Tátrai 2011, 2017). Az objektív udvariasság arra mutat rá, amikor egy kijelentés önmagában udvariasabbnak érzékelhető, mivel a személyközi viszonyok nagyobb figyelmet és ezzel összefüggésben nagyobb nyelvi kidolgozást igényelnek (bizonyos interperszonális viszonyokban: pl. főnök–beosztott, tanár–diák). A szubjektív udvariasság viszont az udvarias nyelvi viselkedés szituációfüggőségére utal, amely a vizsgálatokban is hangsúlyozódik (3., 4., 5. fejezet). Egy kijelentés értelmezése, udvariasnak vagy udvariatlannak minősítése mindig az adott kontextustól, az adott beszédhelyzettől, a szituációs tényezőktől és viszonyoktól függ. Az udvariasság értelmezése kultúra- és kontextusfüggő, egy adott társadalom szociokulturális szokásai határozzák meg.

Az udvarias nyelvi viselkedés egyik jellegzetes megnyilvánulási módja elismerésünk kifejezése beszédpartnerünknek, a (szociokulturális szokásoktól befolyásolt) bók vagy dicséret és az arra adott válasz. A nemzetközi (nyelvészeti) szakirodalomban az ilyen, elismerő típusú megnyilatkozási formákat általánosan *compliment*nek nevezik (olaszul:

complimento). A magyar nyelvben a bók és a dicséret (általánosabb elismerés) jelentése elkülönül (Szili 2004b: 156). Az értelmező szótárak is megkülönböztetik a két szó definícióját, meghatározásában a bók “udvarlasként vagy hízelgésül mondott kedveskedő dicséret”, egy kedveskedő, széptevő, hízelgő kijelentés, szólam, melyet rendszerint udvariasságból vagy érdekből mond valaki egy másik embernek (ÉKsz. 1992: 143, Arcanum 2019). Régies értelemben kötelező tiszteletadást jelent: a fej és a derék, esetleg a térd kisebb meghajtásával végzett tiszteletadás valaki, általában egy magasabb rangú személy előtt (ÉKsz. 1992: 143). A dicséret azonban egy értékre vagy érdemre utaló elismerést kifejező szóbeli vagy írásbeli nyilatkozat; dicsérő szó; egy személy vagy dolog jó tulajdonságainak, képességeinek, érdemeinek, értékeinek elismerése, illetve azok a szavak, amelyekkel jó dolgokat elismerünk (ÉKsz. 1992: 229, Arcanum 2019).

A magyar nyelvre vonatkozó vizsgálatokban Szili Katalin (2004a, b) bók (B) és bókra adott válaszként (BV) határozza meg (de a kétféle jelentést elkülöníti egymástól: bók – dicséret: Szili 2004b: 124). Jelen munka a magyar nyelvre vonatkozó vizsgálatokban a bókot, a dicséretet és minden más, a beszédpartnerre irányuló, pozitív értéktulajdonítást kifejező elismerő kijelentést egységesen elismerő megnyilvánulásként definiál (azonban hangsúlyozza az eltérő jelentéseket, amelyek a vizsgálatokban, valamint a nyelvi anyag gyűjtéséhez használt tesztekben (DCT) is megmutatkoznak a szituációk jellegén keresztül: 1.3., 1. Melléklet).

A bók és az arra adott válasz egymáshoz kötődő beszédaktusokként egy megnyilatkozásláncot, szomszédsági párt alkotnak. A válasz a beszélőnek az elismerő megnyilvánulás tartalmával kapcsolatos magatartását jeleníti meg, egyfajta értékelő viszonyulást fejez ki (Schegloff–Sacks 1973: 296, Searle 1975: 357, Szili 2004b: 156).

Az udvarias magatartás a mások iránti figyelem megvalósulása, egyfajta nyelvhasználati mód, mely különféle stílusmintákban realizálódhat. A stílus kognitív megközelítésben komplex jelenséggént határozható meg, amely “a diskurzus szociokulturálisan is meghatározott értelemösszetevője” (Tolcsvai Nagy 2001: 300, 2005: 85). A stílus (regiszter) olyan nyelvhasználati mód, amely függ az adott szituációtól (Tolcsvai Nagy 2005: 86), egy adott kifejezés jelentéséhez a szociokulturális tényezők is hozzátartoznak, mivel hatással vannak a komplex szöveg értelmezésére, a mindennapi szövegek stílusértékére (Langacker 1987: 63, Tolcsvai Nagy 2005: 85–87, 2012).

A disszertáció a következő feltevéseket és kutatási kérdéseket fogalmazza meg, amelyekre keresi a választ.

I.) A kutatás feltételezi, hogy az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megformáltsága az interakció jellegétől, a kontextuális tényezőktől, valamint a szociokulturális kontextustól, a társadalmi elvárásoktól is függ. Ezzel kapcsolatban az alábbi kérdéseket fogalmazza meg a disszertáció:

- 1.) Az udvarias magyar nyelvi viselkedésben milyen módon érvényesül a nyelvi szerénység, melyek a megjelenési formái, milyen stratégiák (Holmes 1986), milyen prototipikus, sematikus nyelvi szerkezetek mutatkoznak meg a nyelvi adatokban?
- 2.) Az aszimmetrikus – szimmetrikus személyközi viszonyok milyen módon és mértékben határozzák meg a nyelvi viselkedést, a kommunikációs stratégiák és az azokhoz kapcsolódó nyelvi megoldások kiválasztását?

II.) A kutatás feltételezi, hogy az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokhoz kapcsolódó metareflexív viszonyulás bizonyos tényezők függvénye: függ a válaszok jellegétől, a nyelvi megformáltságától, a kontextuális tényezőktől. Ezzel kapcsolatban az alábbi kérdésre keresi a választ a disszertáció:

- 1.) Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokhoz fűződő értékelő viszonyulás, a válaszok megfelelősége (Watts 2003) milyen módon alakul (pozitív, semleges, negatív reflexió) egy adott kontextusban, egy adott választípusnál, nyelvi sémánál?

III.) A kutatás feltételezi, hogy az elismerő megnyilvánulásra adott válaszok stílusa eltéréseket mutathat a szociokulturális tényezők mentén, a stílus szociokulturális dimenziójában. Ezzel kapcsolatban az alábbi kérdéseket fogalmazza meg a disszertáció:

- 1.) A helyzet és az érték szociokulturális tényezői milyen összefüggéseket mutatnak az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok típusaival, a válaszokban megmutatkozó nyelvi sémákkal, a szituációk jellegével?
- 2.) A helyzet és az érték tényezője mentén az eltérő választípusok milyen protostílusban formálódnak, és milyen tipikus együttállások alakulnak ki?

IV.) A kutatás feltételezi, hogy az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban interkulturális aspektusból is megfigyelhetők bizonyos sajátosságok, összefüggések: a

magyar és az olasz választípusok között eltérések mutatkoznak a nyelvi szerénység kifejeződésében; az anyanyelv befolyásolja az idegen nyelvi viselkedést, és a nem anyanyelvi környezet hatással van az anyanyelvi viselkedésre. Ezekkel kapcsolatban az alábbi kérdéseket fogalmazza meg a disszertáció:

- 1.) A magyar és az olasz választípusokban, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok nyelvi sémáiban milyen eltérések és hasonlóságok mutatkoznak a nyelvi szerénység megjelenési módjaiban?
- 2.) Az olasz anyanyelvűek elismerő megnyilvánulásokra adott magyar nyelvű válaszainak megformáltságára, a nyelvi megoldások kiválasztására milyen hatással van az olasz nyelvi viselkedés és a magyar nyelvismeret?
- 3.) Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokra vonatkozó értékelő viszonyulásban milyen eltérések és hasonlóságok figyelhetők meg magyar mint idegen nyelvi (köztes nyelvi) és származásnyelvi aspektusból, milyen hatással van az eltérő nyelvi közeg a nyelvi viselkedésre?

A disszertáció kutatási eredményei több szempontból is relevánsak. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok magyar nyelvre vonatkozó vizsgálata kevésbé feltárt területnek számít. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok pragmatikai szempontú, a magyar mint idegen nyelvre is alkalmazott vizsgálatának módszerei és eredményei megfelelő alapot jelentenek további interkulturális aspektusú, összevető elemzésekhez. A bemutatott eredmények a magyar mint idegen nyelvre (L2) vonatkozóan oktatásmódszertani szempontból is hasznosíthatók, mivel a kulturális interakció részét képező udvarias nyelvi viselkedés a magyar mint idegen nyelv tanításában is hangsúlyt kap. A Tolcsvai Nagy–modellre (2005, 2012) épülő stilisztikai vizsgálatok újdonsága, hogy az elismerő megnyilvánulásokat egy eddig nem vizsgált aspektusból megközelítve tanulmányozza és értelmezi. A disszertációban bemutatott vizsgálatok és eredmények pontosíthatók kibővített nyelvi anyagon végzett elemzésekkel. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok jelen munkában megvalósított elemzése lehetőséget ad a téma további, funkcionális pragmatikai és interkulturális szempontú tanulmányozására, valamint kognitív pragmatikai keretben történő értelmezésére, továbbgondolására.

1.3. A kutatás módszertani kérdései

A nyelv különféle aspektusainak vizsgálatára eltérő módszerek léteznek, melyek áttekintése és alkalmazása során számos kérdés megfogalmazódik, többek között az alábbi dilemmákkal lehet szembesülni: honnan és kitől lehet nyelvi mintákat gyűjteni, milyen módon szerveződjön az adatgyűjtés, milyen formában legyenek összegyűjtve és tárolva az adatok (Bednarek 2011: 537). Az adatgyűjtés és az elemzés folyamatában az a probléma is felmerül, hogyan történjen a nyelvi adatok analízisa, induktív vagy deduktív módon. Az udvarias nyelvi tevékenység vizsgálatának esetében lehet induktív módszerrel, egy pragmatikai elméletre (l. pl. Leech 1983, Watts 2003) alapozva – ahogyan a jelen kutatás is teszi – tanulmányozni az összegyűjtött nyelvi adatokat (Bednarek 2011: 538). A korpuszalapú (*corpusbased*) és a korpuszvezérelt (*corpus-driven*) vizsgálati módszerekből kiindulva (Tognini-Bonelli 2001: 84, Bednarek 2011: 538), Bednarek (2011) a szövegalapú (*text-based*) és a szövegvezérelt (*text-driven*) terminusokat alkalmazza az elemzési módok megnevezésére (Bednarek 2011: 538). A korpuszalapú vagy korpuszvezérelt kutatásokkal ellentétben, a szövegalapú vagy szövegvezérelt kutatások inkább a kisméretű szöveggörpuszok kézi (és inkább kvalitatív) elemzésén alapulnak, mintsem kvantitatív, nagy mennyiségű görpusz tanulmányozásán (Bednarek 2011: 538). A kétféle megközelítési mód (mind a korpuszalapú/körpuszvezérelt, mind a szövegalapú/szövegvezérelt kutatásoknál) inkább a folytonosságot képviseli, mint a kettősséget, és számos kutatás valahol a kettő között helyezkedik el (Halliday 2004: 24, Bednarek 2011: 538).

A nyelvi adatok többféle típusa különböztethető meg, általánosságban két nagy csoportba tehető: nem igazolt (*non-attested*) és igazolt (*attested*) (Bednarek 2011: 539–550). Az igazolt adat a beszélők által ténylegesen, egy bizonyos alkalommal előállított adat, amely előhívható (a kutató által), vagy történhet „természetesebben”, nem kutatási környezetben létrehozva (Bednarek 2011: 540). Az igazolt adatnak két kategóriája különíthető el: a gyűjtött, szerzett és a nem gyűjtött, nem szerzett adat.

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok vizsgálata során az anyaggyűjtésben problémát okozhat, hogy a másik felé irányított elismerést kifejező beszédaktus (a bók vagy a dicséret) hosszabb interakciókban is ritkábban fordul elő, így nagyobb mennyiségű, alaposabb elemzésre alkalmas nyelvi anyag nehezen gyűjthető természetes környezetben (egyéb adatgyűjtési módszerek: szerepjáték (*role play*), etnográfiai, regisztrációs módszer;

Golato 2003, Alfonzetti 2009: 111). Az empirikus kutatások célja, hogy az adatközlők minél természetesebben nyilvánuljanak meg, mintha nem figyelnék őket (Labov 1972: 209; Szili 2004b: 97, 2016: 7). A nyelvi tevékenység vizsgálatánál tehát minél életszerűbb szituációkba, természetesnek ható interakciókba kell helyezni az adatközlőt (ha nem is természetes környezetben létrejövő, de azt megközelítő kontextusban megjelenített dialógusokkal), így lehetséges és feltételezhető az autentikusabb megnyilvánulások előhívása.

Ezeket az elveket figyelembe véve, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok vizsgálatához egy nemzetközileg is alkalmazott – a különféle beszédaktusok elemzését szolgáló – módszert választottam (*Discourse completion tasks*: DCTs), amely a fenti kategóriákon belül a gyűjtött/szerzett adatokhoz sorolható (Bednarek 2011: 542). A pragmatika területén végzett, számos – a beszédaktusokra irányuló – nyelvközi vagy a második nyelv elsajátítását célzó kutatás alkalmaz szóbeli vagy írásbeli diskurzuskiegészítő teszteket (DCTs), az egyik leggyakoribb adatgyűjtő eszköz (Nurani 2009: 667). Először a kommunikatív kompetencia mérésére lett bevezetve (Levenston 1975), majd Blum-Kulka (1982) kidolgozta az eljárást beszédaktusok vizsgálatára, melyet a CCSARP (*Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns*) nemzetközi együttműködésen alapuló, több nyelvre és kultúrára kiterjesztett felméréssorozatban is alkalmaztak (Bednarek 2011: 542, Rose-Ono 1995: 192).³ A pragmatikai kutatásokban – azon belül az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok vizsgálatában – az egyik leggyakrabban alkalmazott adatgyűjtési eszköz a diskurzuskiegészítő teszt (vö: Blum-Kulka 1982, Chen 1993, Tang – Zhang 2009, Bergqvist 2009, Razi 2013, Yuvayapan 2016, Althigafi 2017, Al-Mansoor – Patil – Alrefae 2019).

A diskurzuskiegészítő tesztet (DCT) alkalmazó módszernek – mint minden kutatási módszernek – előnyei és hátrányai is kimutathatók, melyekre az alábbiakban reflektálok, megindokolva a választásomat. Az írásbeli diskurzuskiegészítő tesztek olyan kérdőívek, amelyek különféle helyzetek leírását tartalmazzák, dialógusokat és üres helyeket kell kitölteni a válaszadóknak egy adott beszédaktus létrehozásával vagy a megfelelő válaszok beírásával (például egy bókra reagálni). A DCT kitöltői bizonyos mértékben ellenálló

³ A magyar nyelvre vonatkozó – a beszédaktusokat analizáló – vizsgálatokat hasonló módszerrel elsőként Szili Katalin végezte (2002a, b, 2003a, 2004a, b). A magyar nyelvre vonatkozó beszédaktus-vizsgálatok továbbá: Suszczyńska 2003, Erdősi 2008, Koczogh 2012, Bándli 2013, Szili – Bándli – Maróti 2016.

magatartást mutatnak az ilyen típusú feladattal szemben azzal magyarázva, hogy a kérdőív nem interaktív és autentikus jellegű, valamint a kontextuális adatok is hiányosak (Bednarek 2011: 543, Woodfield 2007). A diskurzuskiegészítő tesztek írásos és szóbeli formájának is – a módszert bíráló érvek megállapítása szerint – számos korlátja van arra vonatkozóan, hogy nem rögzítik a diskurzus dinamikájának sajátosságait, például a beszédfordulók váltását, a társalgás struktúráját, a beszélő-hallgató interakciót, valamint a pragmatikai jellemzőket (Bednarek 2011: 543, Kasper 2000). A DCT-ben adott válaszok rövidebbek, megfogalmazásuk egyszerűbb, tudatosabb és kontrolláltabb, kevésbé figyelmes a másikkal szemben, kevésbé egyezkedő, valamint a válaszadó kisebb mértékben van bevonva érzelmileg, mint egy természetes beszédhelyzetben (Bednarek 2011: 543, Yuan 2001: 272). Az a kritika is felmerül a kérdőív hatékonyságát illetően, hogy nem veszi figyelembe a nyelvhasználat összetettségét, mivel a kijelentések dekontextualizáltabbak és kevésbé multimodálisak, mint egy természetes, dinamikus diskurzus, a beszédaktusok komplex formája leegyszerűsödik, valamint nem egyértelmű, hogy ugyanazokat a mintákat és attribútumokat mutatják-e, mint a természetes környezetben megjelenő adatok (Bednarek 2011: 543).

A diskurzuskiegészítő tesztel (DCT) végzett nyelvi adatgyűjtés tehát bizonyos szempontból limitálhatja a vizsgálat eredményeit, korlátozhatja, szűkítheti a beszélt nyelvre vonatkozó elemzési szempontokat, az interakció dinamikájának tanulmányozását, ugyanakkor alkalmas a prototipikus, sematikus nyelvi szerkezetek gyűjtésére, valamint az ezeken belüli változatok feltárására, a konstruálás szempontjainak vizsgálatára. Ez a nemzetközileg is elfogadott és széles körben alkalmazott – a beszédaktusok vizsgálatához azóta is mintául szolgáló – kutatási módszertan (Blum-Kulka 1982) számos előnnyel is rendelkezik, lehetőséget ad az eltérő társadalmakra és nyelvekre vonatkozó, interkulturális aspektusú, összevető vizsgálatokra is. A diskurzuskiegészítő tesztekkel származó adatok a beszélők nagyobb metapragmatikai tudatosságáról árulkodnak a spontán beszédhez képest (a nyelvi tevékenységre történő reflektálás; annak a tudatossága, hogy az adott szituációban mi mondható a nyelvhasználó szerint), ugyanakkor megfelelő kiindulópontot jelentenek a különféle nézőpontokat érvényesítő elemzésekhez, a nyelvi szerkezetbeli hasonlóságok és különbségek tanulmányozásához, leírásához (metapragmatikai tudatosság: vö. Hámori 2008, Hámori 2009).⁴

⁴ A metapragmatikai tudatosság: reflexív tudatosság, a nyelvi tevékenységre, a beszélők nyelvi választásaira

A diskurzuskiegészítő tesztet alkalmazó eljárás előnyét az adja, hogy – amint más kérdőívek is – lehetővé teszi az ellenőrzést és a mennyiség meghatározását, valamint megismételhető, nem időigényes és sokoldalú metódus, ami a kutatásokat segítheti, a vizsgálatok hatékonyságát növelheti (Bednarek 2011: 543).⁵ A módszer előnyeként említhető továbbá (melynek köszönhetően sokan választják ezt az eljárást), hogy széles körből, nagyszámú adatközlő bevonható az adatgyűjtés folyamatába, rövid idő alatt, viszonylag egyszerűen gyűjthető nyelvi anyag. Megfelelő eszköz lehet a nyelvközi pragmatikai kutatáshoz, mivel közvetlenül alkalmazható a különböző kulturális háttérrel rendelkező beszélőkre (Nurani 2009: 667). A kérdőív alkalmazása és kezelése is világos, áttekinthető, az adatok már elemzésre alkalmas formában állnak rendelkezésre, ami segíti a könnyebb feldolgozást (Szili 2004b: 98–99, 2016: 7, Árvay 2015: 5). Egyrészt ezért választottam a diskurzuskiegészítő tesztet (DCT) alkalmazó módszert, ilyen módon végezve a nyelvi adatok gyűjtését, másrészt ez a nemzetközi kutatásokban is elterjedt és sokak által alkalmazott metódus szélesebb lehetőséget nyújt a kulturális, valamint más nyelvekkel összevető, kontrasztív vizsgálatokra is, illetve a nem anyanyelvű (L2) beszélők nyelvi viselkedésének tanulmányozására.

A disszertációban az elsősorban pragmatikai (és stilisztikai) aspektust érvényesítő vizsgálatok a kutatási kérdések és módszerek szerint szerveződnek. Az esettanulmány jellegű (főképp kvalitatív) vizsgálat nem reprezentatív, csupán az udvarias nyelvi magatartásra, azon belül az elismerő megnyilvánulásokhoz kapcsolódó válaszokra vonatkozóan tesz megállapításokat, és bizonyos összefüggéseket, következtetéseket fogalmaz meg a kutatás alapját jelentő magyar nyelvi anyag (részben kvalitatív, részben kvantitatív, százalékos) elemzésén keresztül. Egy kérdés, egy témakör vizsgálatához többféle eljárás is alkalmazható, a kvalitatív és kvantitatív adatokat egyaránt felhasználó kutatások a kevert módszertanon (*mixed methods research*) alapuló megközelítéshez tartoznak, amely az adatgyűjtés és az adatelemzés összehangolását, valamint az eredmények értelmezését és leírását is jelenti (Király – Dén–Nagy – Géring – Nagy 2014: 95).

A kutatás empirikus vizsgálatának alapját egy olyan nyelvi anyag (adatközlőktől

vonatkozó reflexív viszonyulás, amely a közös figyelmi jelenetekhez kötődik és jelei a nyelvi megformálásban is megjelennek (Verschuere 1999, Tátrai 2011: 119, 2017, Hámori – Kuna 2019: 218, Hámori 2008, 2009).

⁵ “On the other hand, DCTs, like other questionnaires, allow for control and quantification; they are replicable; they are not time-consuming; and they are versatile.” (Bednarek 2011: 543)

nyert, gyűjtött nyelvi adatok) adja, amelyben elismerő megnyilvánulások és azokra adott válaszok jelennek meg. A magyar nyelvi adatokat egy általam összeállított – a mindennapi nyelvhasználatot megjelenítő dialógusokat tartalmazó – diskurzuskiegészítő teszt (DCT: *Discourse completion task*) segítségével gyűjtöttem, próbálva minél természetesebbnek tűnő, társadalmi jellemzőit tekintve eltérő, életszerű szituációkba helyezni az adatközlőket (1. Melléklet). A DCT-k nemzetközi mintáját követve (Blum–Kulka 1982, Szili 2004a, b, 2016) többféle szituációt építettem be a diskurzuskiegészítő tesztbe (5. Melléklet), az elismerő megnyilvánulások különböző típusaira reflektálva: pl. külsőre, tulajdonságra, képességre, tulajdonra vonatkozó bókok, dicséretok. A dolgozatban bemutatott vizsgálatokban ezek közül két szituációt használtam fel, amelyek kétféle élethelyzetet jelenítenek meg: (1) amikor az elismerés a beszédpartner külsejére, megjelenésére vonatkozik; (2) amikor a beszédpartner teljesítményére, elért eredményére utal (1. Melléklet). A kérdőívek a válaszadók nemére is rámutatnak (F: fiú, L: lány). A tesztben (DCT) megadott szituációkban az elismerő megnyilvánulás tartalmát, jellegét és a társadalmi jellemzőket tekintve eltérő interakciók jelenítődnek meg. A beszédpartnerek közötti szociális viszonyok, státuszbeli különbségek több szinten mutatkoznak meg: a közvetlen viszony: barát/barátnő, a tekintély, hatalom: tanár/főnök (a szolidaritás–hatalom kontextuális tényezők; vö. Bartha–Hámori 2010: 304).

A dolgozat empirikus vizsgálati részében a 3.2. és a 3.3. alfejezetek – melyek a nyelvi szerénység megnyilvánulási módjait, a válaszstratégiák típusait, nyelvi sémáit (Holmes (1986) taxonómiájából kiindulva), valamint a társas (alá-, fölérendeltségi) viszonyok alakulását tanulmányozzák – ezt a módszert alkalmazzák, az elemzések alapját a diskurzuskiegészítő tesztből (1. Melléklet) nyert nyelvi adatok adják. A vizsgálatok résztvevői 20 és 30 év közötti magyar, egyetemista vagy felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok voltak, mintegy 65 válaszadó (nemi arányok: 25 férfi, 40 nő) töltötte ki a kérdőívet (DCT). A további szempontokat is alkalmazó, magyar–olasz összevető elemzéseknél (3.4.) 83-ra bővült az adatközlők száma (20–40 év közötti fiatalok). A két (magyar és olasz) beszélőközösség udvarias nyelvi viselkedésének sémáit összevető vizsgálat olasz nyelvi adatokat is bevon az elemzésekbe, amelyek hétköznapi olasz dialógusokban megjelenő elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat mutatnak be (Alfonzetti (2009) által összegyűjtött anyagból).⁶ Mindezek mellett a vizsgálatokhoz magyar és olasz

⁶ Az elemzésekben magyarul ismertetett olasz nyelvi anyag (Alfonzetti 2009) saját fordítás.

weboldalakról, internetes fórumok társalgásaiból vett nyelvi mintákat is felhasználtam (<http://www.nlcafe.hu/forum/?fid=441&csatid=586&topicid=300705#step1>, http://forum.alfemminile.com/forum/cuisine1/_f136553_cuisine1--chef-ho-aggiunto-alcune-foto-nei-miei-album.html#15r; utolsó letöltés: 2013. március). A stílussajátosságokat vizsgáló 4. fejezetben a magyar–olasz összevető elemzéseket a már ismertetett magyar (DCT-vel gyűjtött) és olasz (Alfonzetti 2009 példáiból vett) nyelvi anyagon végeztem.

A magyar mint idegen nyelv aspektusát érvényesítő elemzések (5.2.) olasz anyanyelvűek magyar nyelvű válaszait tanulmányozzák különféle szempontokból. A felhasznált nyelvi anyag gyűjtéséhez a fent bemutatott diskurzuskiegészítő tesztet módszert (DCT: 1. Melléklet), valamint a teszt olasz nyelvű változatát (2. Melléklet) alkalmaztam (a szituációk magyar és olasz nyelvű változatában is magyarul kellett válaszolniuk a kitöltőknek). A vizsgálatban 20 olasz adatközlő vett részt, kor szerint 13–62 év közöttiek (többségben (16 fő) 20 és 45 év közötti), legtöbbjük diplomával rendelkezik, valamint egy általános iskolás válaszadó is töltött ki kérdőívet (phd: 3 fő, diploma: 13 fő, érettségi: 2 fő, általános iskola: 1 fő). A válaszadók nyelvi tudásszintje vegyes (A2, B1, B2, C1), a lakóhely szerinti megoszlás is eltérő: a 20 adatközlő többsége (14 személy) Olaszországban, tehát anyanyelvi környezetben, kisebb arányban (6 személy) pedig célnyelvi környezetben, azaz Magyarországon él.

A vizsgálatok során a diskurzuskiegészítő teszt mellett (arra építve) más módszerrel is végeztem anyaggyűjtést. A nyelvi viselkedésre (az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokra) vonatkozó reflexív viszonyulás, a nyelvi magatartással szembeni attitűd tanulmányozásához egy kérdőívet készítettem (vizsgálati eredmények: 3.5.). A magyar anyanyelvű adatközlőktől származó, diskurzuskiegészítő tesztekben (a fent ismertetett módon) nyert nyelvi adatokra épülő kérdőíves kutatás a megfelelőséget kiemelő wattsi koncepcióból indul ki. A kérdőívben (3. Melléklet) a válaszadóknak az elismerő megnyilvánulásokra (különböző szituációkban) adott válaszok megfelelőségét kellett értékelni egy 5–ös skálán, melyben az 1-es szám azt jelöli, hogy egyáltalán nem megfelelő, az 5–ös pedig a válasz teljes megfelelőségét jelenti. A 3-as (középső) kategória a semleges, közömbös, jelöletlen nyelvi viselkedés (Watts 2003: *non-polite*, nem udvarias, ugyanakkor nem is udvariatlan, megfelelő). A vizsgálat során az online kérdőívet összesen 103 magyar válaszadó töltötte ki: nagyrészt 20–45 év közöttiek (20 ember 50–70 év közötti),

egyetemisták vagy felsőfokú végzettséggel rendelkező felnőttek (8 középfokú végzettségű).

A magyar mint idegen nyelv (MID) aspektusára összpontosító – a nyelvi magatartással szembeni attitűdre koncentráló – vizsgálat (5.3.) ugyanezt a módszert követi. A kérdőíves (MID) vizsgálat (kérdőív: 3. Melléklet) adatközlői nem magyar anyanyelvű, magyarul tanuló, beszélő (Magyarországon élő) külföldiek voltak: összesen 31 fő, 20–40 év közötti egyetemista vagy diplomás fiatalok. Származásuk szerint: lengyel, olasz, szerb, horvát, orosz, ausztrál, dél-amerikai (Chile, Brazília), amerikai, kínai (magyar származású) nemzetiségűek. A disszertáció utolsó, a magyar mint származásnyelvre fókuszáló vizsgálata (5.4.) szintén erre a módszerre épül (kérdőív: 3. Melléklet; olasz nyelvű kérdőív magyar válaszokkal: 4. Melléklet). A kérdőíves vizsgálat résztvevői Olaszországban élő magyarok voltak: összesen 30 fő, 30–70 év közöttiek (ebből 20 válaszadó 30–50), többségük diplomával rendelkezik.

1.4. A dolgozat felépítése

Jelen alfejezet a disszertáció felépítését ismerteti, amely a többszemponútú vizsgálatok logikáját követi. A bevezető (1.) fejezet összefoglalja a kutatás vizsgálati témakörét, tárgyát és célját, valamint kifejti a választott téma indokoltságát (1.1.). Továbbá röviden felvázolja és értelmezi a kutatás alapfogalmait (1.2.), melyekkel a dolgozat egésze operál, és amelyre a különféle (funkcionális pragmatikai, kognitív stilisztikai, magyar mint idegen nyelvi) megközelítési módokból kiinduló empirikus vizsgálatok épülnek. Majd megfogalmazza a kutatási kérdéseket (1.2.), amelyekre a további fejezetekben bemutatott empirikus vizsgálatok keresik a választ. Végül reflektál a kutatás módszertani kérdéseire, körüljárja a választott metódus sajátosságait, ismertetve az egyes fejezetek elemzéseikhez alkalmazott, a vizsgált nyelvi anyag gyűjtéséhez használt módszertani eljárásokat (1.3.)

A kutatás elméleti keretét ismertető rész (2. fejezet) bemutatja a vizsgált téma alapját jelentő elméleti háttérét. Összegző áttekintést ad az udvariasság nyelvészeti megközelítési módjairól, elsőként történeti szempontból (2.1.), majd bemutatja a különféle, meghatározó udvariasságfelfogásokat és fogalommeghatározásokat (2.2., 2.3.), értelmezi az elismerő megnyilvánulásokat és a hozzájuk kapcsolódó válaszokat (2.4.), valamint szemlélteti az udvariasság és a stílus viszonyát, bemutatva a stilisztikai elemzés alapját képező

stílusmodellt (Tolcsvai Nagy 2005, 2012; 2.5.). Az elméleti fejezet továbbá felvázolja az udvarias nyelvi viselkedés és az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok kulturális dimenzióit (2.6.), és kitér a kulturalitás és az idegennyelv-tanítás összefüggéseire (2.6.4.).

A további fejezetekben (3., 4., 5.) a kutatás tárgyára vonatkozó empirikus vizsgálatok eredményeinek bemutatása következik. Az egyes fejezetek az adott vizsgálatokat megalapozó bevezetéssel kezdődnek (3.1., 4.1., 5.1.), és az eredmények összegzésével zárulnak. A 3. fejezet a társas viszonyok megformálására koncentrál, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat tanulmányozza funkcionális pragmatikai keretben, különféle elemzési szempontok mentén. Bemutatja a nyelvi szerénység (Leech 1983) megjelenési módjait és a választípusok minőségét Holmes (1986) taxonómiájából kiindulva, tanulmányozza a prototipikus, sematikus nyelvi szerkezeteket és azok változatait a gyűjtött nyelvi mintákon keresztül (3.2.). Majd a fejezet következő részében (3.3.) feltárja a társas viszonyok (alá-, fölérendeltségi, aszimmetrikus–szimmetrikus) formálódását az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok különféle típusaiban, ezután pedig (3.4.) az eddigi eredményeket alkalmazva interkulturális összevető elemzéseket végez magyar és olasz nyelvi anyagon, összehasonlítva a válaszokban megjelenő nyelvi szerkezeteket. Végül (3.5.) a nyelvi magatartással szembeni attitűdöt, reflexív viszonyulást vizsgálja az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségére, a wattsi (2003) koncepció alapján pozitívan jelölt, udvarias viselkedésre összpontosítva.

A 4. fejezet az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok stílusára fókuszál, kognitív stilisztikai keretben tanulmányozza a jelenséget magyar és olasz nyelvi anyagon keresztül (4.2.), azt vizsgálva, milyen stílusban formálódnak a kijelentések a különféle interperszonális viszonyokban, bemutatja azok szociokulturális dimenzióit Tolcsvai Nagy (2005, 2012) stílusmodelljére alapozva.

Az utolsó (5.) empirikus fejezet a magyar mint idegen nyelv szempontjait érvényesítve vizsgálja az elismerő megnyilvánulások és a hozzájuk kapcsolódó válaszok kontextusát, a magyart nem anyanyelvként (idegen nyelvként) vagy származásnyelvként beszélők nyelvi viselkedésére vonatkozó elemzéseket végez. Az első vizsgálati rész (5.2.) olasz anyanyelvűek magyar (köztes) nyelvű válaszaiban megjelenő nyelvi szerkezeteket tanulmányozza. Majd – felhasználva a magyar nyelvi mintákból származó eredményeket – áttekinti a magyar és az olasz válaszadók által alkalmazott, kulturális sajátosságokat mutató tipikus stratégiákat, nyelvi mintázatokat, valamint az iróniát implikáló választípusokat. A 5.

fejezet utolsó két alfejezete (5.3., 5.4.) – a magyar anyanyelvűekkel végzett (3.5.) vizsgálatot követve, a wattsi (2003) koncepcióban pozitívan jelölt megfelelést alapul véve – a nyelvi magatartáshoz kapcsolódó reflexív viszonyulást tanulmányozza az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok alapján. Az 5.3. alfejezet a nem magyar anyanyelvűek, az 5.4. alfejezet pedig a származásnyelvi (Olaszországban élő) magyarok attitűdjét elemzi, összevetve a magyar válaszadók (3.5.) eredményeivel.

A disszertációt lezáró, utolsó (6.) fejezet a kutatás témájának és a bemutatott vizsgálatok eredményeinek összegzése mellett kitekintést nyújt a kutatás központi témakörének, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszoknak további vizsgálati lehetőségeire. Végül a dolgozat a kutatás elméleti megalapozásához, a vizsgálatokhoz és a kutatási folyamat egészéhez felhasznált szakirodalom ismertetésével (Szakirodalom), valamint a disszertációhoz hozzátartozó, de annak nem szerves részét képező mellékletek sorával zárul (Melléklet).

2. Az elismerő megnyilvánulások és a rájuk adott válaszok az udvarias nyelvi viselkedés kontextusában

A társas érintkezésnek, a személyközi kapcsolatoknak egy sajátos kísérő jelensége az udvariasság, amely a nyelvi tevékenységet jellemzi. Az udvarias nyelvi viselkedésben az interperszonális viszonyok pozitív alakítása, az egymás iránti figyelmesség kerül előtérbe (Watts 2003: 277, Tátrai 2017: 916). Az egymás iránti kölcsönös figyelem nyelvi kifejeződése és kidolgozottsága kultúránként eltéréseket mutat. Az udvarias nyelvi viselkedés egyik sajátos módja a beszédpartnerre vonatkozó, felé irányított elismerés, az elismerő megnyilvánulás, amely a disszertáció központi vizsgálati témája.

Az udvariasság interdiszciplináris kutatási terület, jelen dolgozat a funkcionális pragmatikai szempontokat érvényesíti. A nyelvi tevékenységben kifejeződő udvariasság a nyelvtudomány termékeny vizsgálati tárgya, a viselkedés és a nyelvhasználat kapcsolatának problémáját régóta tanulmányozzák. Az udvariasság jelensége a nyelvészeti vizsgálódásoknak is a témájává vált, számos történeti és leíró szemléletű munka foglalkozik a nyelvi viselkedés formáival és eszközeivel különféle szempontokat kiemelve. A nyelvtudomány történetében egymás után kialakulva és fejlődve, egymásra hatva léteznek a különböző megközelítési módok (vö: Domonkosi 1999). Hagyományos vizsgálati területei a tiszteletadás nyelvi kifejezőeszközeinek (pl.: névmáshasználat) tanulmányozása, a tegezésmagázás, a köszönés- és megszólításformák elemzése; a stilisztikai vizsgálatok pedig a jelenség nyelvi-stiláris eszközeire, stílusértékére helyezik a hangsúlyt.⁷ A nyelvi viselkedés, a nyelvhasználatban kifejeződő udvariasság pragmatikai vizsgálata szempontjából megkerülhetetlen a kérdéskör különféle aspektusaira való utalás.

A disszertáció elméleti háttérét összefoglaló fejezet áttekinti az udvariasság történeti megközelítését (2.1.), majd ismerteti a főbb klasszikus elméleteket (2.2.): Lakoff (1973; 2.2.1.), Brown–Levinson (1987; 2.2.2.) és Leech (1983; 2.2.3.) udvariasságfelfogását. Továbbá az udvariasság újabb értelmezéseit körüljárva (2.3.), kitér a jelenség diakrón megközelítésére, valamint bemutatja az udvariasság–udvariatlanság meghatározását Culpeper (2005, 2011a, b) elméletében (2.3.1.) és a megfeleléség

⁷ Az udvariasság vizsgálatairól a nyelvtudományban, a megszólítási és köszönési formákról részletesen: Domonkosi 1999, 2001, 2002, 2017.

értelmezését Watts (2003) udvariassági modelljében (2.3.2.). A következő alfejezet (2.4.) az elismerő megnyilvánulást és az arra adott válasz fogalmát definiálja az udvariassággal összefüggésben (2.4.1., 2.4.2.). A stílus és az udvariasság viszonyát leíró alfejezet (2.5.) bemutatja a stilisztikai elemzés alapját képező stílusmodellt (Tolcsvai Nagy 2005, 2012), a stílus szociokulturális tényezőit. Végül az utolsó alfejezet (2.6.) a nyelv (2.6.1.), az udvariasság (2.6.2.) és az elismerő megnyilvánulások (2.6.3.) kulturális dimenziójáról ad átfogó képet, kitérve a nyelvtanítással való viszonyára (2.6.4.).

2.1. Az udvariasság történeti megközelítése

Az udvariasság etimológiai magyarázata az objektív udvariasság értelmezéséhez kapcsolható. Gyökere a fejedelmi, királyi udvar (Szili 2004b: 32): 1. angol *court*, olasz *corte*, magyar *udvar*. A szláv jövevényszóból (*udvar*) kialakult *udvarias* melléknév és *udvariasság* főnév német mintára létrejött tükörjelentés. A 17. században az *udvar* szó származékai még a királyi udvarhoz kapcsolódva jelentek meg a nyelvhasználói tudatban, de a kor írásainak tanúsága szerint a királlyal szembeni udvarias viselkedésként való értelmezés mellett „e szavaknak tartalmába az udvarok és az egész társasélet akkori erkölcsével egybehangzóan a hamisság, a hátsógondolat, az őszinteség hiánya is beletartozott” (Kertész 1933: 155). Az udvariasság, az udvarias viselkedés (egy magasabb társadalmi jelenségként) a felsőbb osztályok magatartására, a társas érintkezés formáságaira vonatkozó szabályokat foglalta magába (Kertész 1933: 1–2, 154–155). Az udvariasság kifejezőmódjait meghatározó illemszabályok a polgári fejlődés során tudatosultak, a különböző kultúrákban eltérő módon és időben fejlődtek, konvencionalizálódtak (Deme–Grétsy–Wacha 1987: 92).

Az udvariasság történeti folyamatának elemzése és értékelése megfelelő alapot nyújt az udvariasság nyelvhasználati vizsgálataihoz, az udvarias nyelvi viselkedés jelenségeinek tanulmányozásához. A diakrón szemléletű munkák filológiai adatok segítségével elemzik a témakör részterületeit, többek között a tiszteletadás nyelvi kifejezőeszközeinek kialakulását és történetét. Ezekre a vizsgálatokra ugyanakkor más tudományterületek is hatottak, az udvariasság társadalmi és lélektani hátterét is elemezték. Ponori Thewrewk (1897) az udvarias nyelvhasználatot történeti fejleményként értékeli, de a történeti szemléleten túlmutatva vizsgálja a társadalmi távolság kifejezőeszközeit, áttekintve azok történetét

(munkájában német mintára támaszkodott). Megkülönbözteti a szimbolikus és verbális formákat (szemiotikai utalásokkal a nonverbális eszközöket is kiemeli), valamint kategóriákra bontja a verbális kifejezésformákat (pl. udvariassági frazeológiák: megszólítások, üdvözlőformák, jókívánságok; grammatikai eszközök: például a tegező és magázó személyragozás). Az udvariassági nyelv kialakulását mint a nyelvhasználat természetességének elvesztését értelmezi, négy szakaszra osztva a természetességtől való eltávolodás folyamatát. Zolnai Gyula (1879) munkájában már a történeti szemlélet mellett az udvariasság nyelve a mindennapi nyelvhasználat problémájaként jelenik meg. A névmások (*ön, maga, kegyed*) használatában megfigyelhető területi és társadalmi rétegzettség, eltérésekkel foglalkozik, valamint rámutat a megszólításban tapasztalható bizonytalanságokra. Simonyi (1911) az udvariassági nyelv történeti szemléletű átfogó leírásában (amelyet német mintára alapoz) foglalkozik az udvariasságot jelölő szavak (pl. *udvariasság, erkölcs*) etimológiájával, valamint rendszerezi az illendőség nyelvi kifejezőeszközeit. Három kategóriára osztja az udvariasság nyelvének használatát: „más személynek megbecsülése” (megszólítás, címzés), „a beszélő szerénységének kifejezése”, „más személy iránt való jóindulat kifejezése” (az egyes típusok szociálpszichológiai tényezőkre utalnak). Bemutatja a magyar megszólító névmások történetét, valamint azok stílusértékét és használati körét.

Kertész Manó munkájában (1933) az udvarias magyar beszéd átfogó és teljes bemutatását adja történeti megközelítésből, filológiai és művelődéstörténeti ismeretanyaggal kiegészítve. Áttekintést ad a különféle megszólítási és üdvözlési formák történetéről, a magázás nyelvi kifejeződéséről. Kertész Manó átfogó történeti munkája szemléletében nem nevezhető régimódinak, amelyről a könyv bevezetőjében megfogalmazott gondolatok is tanúskodnak (1933: 1–16). Meghatározása szerint a társas érintkezés nyelve „szövevényes jelenség”. Az udvarias kifejezések szó szerinti jelentése és használata (érzelmi tartalma) közötti „hasadék”-ról elmélkedik, valamint az udvariassági formákat a „konvencionális hazugság gyanújával” illeti, hiszen „nyilvánvalóan többet mondunk, mint amennyit gondolunk és érzünk”. Megállapítja, hogy az udvariasság kialakulása után a nyelv már nem csupán „spontán életnyilvánulás”, hanem annak tudatos eszközévé válik, hogy célunkat könnyebben elérhessük. Megfogalmazása alapján az udvariasság egyrészt arra szolgál, hogy „a beszélő és a megszólított között bizonyos távolságot állapítson meg”, illetve, hogy „a távolság tiszteletben tartása mellett is a beszélőnek a megszólítotthoz való érzelmi

kapcsolatait: szeretetét, ragaszkodását tolmácsolja”. Az udvarias távolságtartás módja, hogy „a beszélő a megszólítottat maga fölé emeli”, valamint, hogy „a nagyobbakhoz szólván a magunk megalázásával növeljük a kettőnk között levő távolságot” (alázatos szolgálja, szerény véleményünk) (Kertész 1933: 16). E megállapítások megelőlegezik Leech udvariassági elméletének alapgondolatait, a maximák utasításainak lényegét (2.2.3.), észrevételei a történetiségen túlmutatva újfajta szemléletmódot sugallnak. Az udvarias nyelvi viselkedés vizsgálatának mindig volt társadalmi, kulturális aspektusa. Erre utalnak Kertész Manó (1933: 12–16) gondolatai is az udvarias kifejezésformáról: „a társas érintkezés szükséges formai eleme, tudatos eszközül szolgál arra, hogy az ember feljebbvalóinál és rangtársainál céljait mennél könnyebben elérhesse. Az udvarias távolságtartás módja, hogy „a beszélő a megszólítottat maga fölé emeli”, valamint, hogy „a nagyobbakhoz szólván a magunk megalázásával növeljük a kettőnk között levő távolságot” (alázatos szolgálja, szerény véleményünk). Az udvariasságot „gyakorolja [...] ki-ki tettel, szóval, szimbolikus mozdulatokkal kisebb vagy nagyobb mértékben a szerint, amint neveltsége, társas érintkezésének színvonala és lelki hajlandósága parancsolja neki” (Kertész 1933: 1).

Ladó János (1958-59) a köszönés és megszólítás formáival foglalkozik, valamint az udvariassági kifejezések rendszerében végbement folyamatokat, változásokat ismerteti történeti megközelítésből. Pusztai Ferenc (1967) a tegezés és magázás történeti folyamait vizsgálja, bemutatja egy korszak (XVIII. század) megszólítónévmás-használatát.⁸ Sinor Dénes (1974) a magyar nyelv udvariassági formáinak a két világháború közötti állapotát mutatja be, figyelembe véve bizonyos társadalmi változókat.

A 20. század második felében megjelenő irányzatok, új nyelvészeti diszciplínák és különféle szemléletmódok hatására az udvariasság vizsgálata is változott, a beszélt nyelv, a nyelvi viselkedés, a nyelv és a társadalom, valamint a nyelv használójának tanulmányozása került előtérbe, ugyanakkor a pragmatikai szempontokat érvényesítő vizsgálatokban a történeti aspektus is megjelent (történeti pragmatikai vizsgálatok: 2.3.).

2.2. Az udvariasság klasszikus elméletei

⁸ A tegezés–magázás témakörével azóta is sokan foglalkoztak más szempontok figyelembevételével: pl. szociolingvisztikai megközelítésből: Kiss 1995; pragmatikai aspektusból: Szili 2003b, Domonkosi – Kuna 2015, Kuna 2016, Domonkosi 2019.

Az udvariassággal foglalkozó elméleti munkák egy tágabb pragmatikai keretbe helyezve vizsgálják a nyelvhasználatot, a verbális interakciót. Olyan (nyelvhasználati) elveket fogalmaznak meg, amelyek szerepet játszhatnak a beszélő nyelvi tevékenységében, a különféle lehetőségek közül a kommunikációs szituációnak leginkább megfelelő formák kiválasztásában (Verschueren 1999: 55–58, Croft 2010: 13). A társalgás során a nyelvhasználó nem szabálykövetést végez, nem tudatosan használja az udvariasság elveit, ugyanakkor a szabályok alkalmazása nem akaratlan (véletlenszerű), segítségükkel kiszámítható a megnyilatkozás másokra gyakorolt hatása (Tannen 2001: 34). A beszélgetés során a beszédpartnerek benyomást szereznek egymásról. A kommunikáció sikeressége a különféle udvariassági stratégiák (választások) helyes arányán, egyensúlyán múlik.

Az udvariasság pragmatikai meghatározásában és leírásában több felfogás is létezik (Lakoff 1973, Leech 1983, Brown–Levinson 1987, Fraser 1990; vö. Szili 2007). Jelen fejezet három klasszikus elméletet ismertet. Lakoff (1973) a nyelvhasználat pragmatikai feltételeit kiemelve fogalmazza meg az udvariassági szabályokat. Brown és Levinson (1987) egy kétpólusú udvariassági rendszert állít fel – Goffman (1955, 1980) arcteóriájára építve –, amelyben meghatározzák a közelítő (pozitív) és a tartózkodó (negatív) udvariasság ismérveit. Leech (1983) a kulturális sajátosságokra alapozza elméletét, udvariassági rendszerében az udvariassági alapelveket (*Politeness Principle: PP*) hat (feltételesen hét) maximában és számos alstratégiában foglalja össze. Az udvariassági elveket kommunikációs célok motiválják. A beszélő szándékának megfelelően alkalmazhatja őket, egyes szituációkban azonban a társadalmilag determinált konvencionális szabályok követendők (elvártak) a beszédpartnerrel szemben.

2.2.1. Lakoff udvariassági logikája

Az udvariassági szabályok első összegző leírása Lakoff (1973) nevéhez fűződik. A nyelvhasználat pragmatikai feltételeit kiemelve a pragmatikai kompetencia két szabályát határozza meg. Az egyik a társalgást irányító (1) „Légy világos!” maxima, amely megfelel a grice-i maximáknak. A Grice (1975) által megfogalmazott együttműködési alapelv (*Cooperative Principle: CP*) szerint a társalgás résztvevői a kommunikáció hatékonysága, sikeressége érdekében egy közösen elfogadott irányt (alapelvet) követnek, amely elvárja a

beszédpartnerektől, hogy hozzájárulásuk a társalgáshoz olyan legyen, amelyet megkövetel a beszédhelyzet. Az alapelv mellett a hatékony társalgás még négy maximának is megfelel: (1) a mennyiség maximája (*Quantity*): Hozzájárulásod legyen a kívánt mértékben informatív (a társalgás pillanatnyi céljait tekintve!); Hozzájárulásod ne legyen informatívabb, mint amennyire szükséges!; (2) a minőség maximája (*Quality*): Ne mondj olyasmit, amiről azt hiszed, hogy hamis!; Ne mondj olyasmit, amire nézve nincs megfelelő bizonyítékod!; (3) a kapcsolat, viszony maximája (*Relation*): Légy releváns!; (4) a mód maximája (*Manner*): Kerüld a kifejezés homályosságát!; Kerüld a kétértelműséget!; Légy tömör (kerüld a szükségtelen bőbeszédűséget!); Légy rendezett! (Grice 1975: 45–47, 1997: 216–218).

A – Lakoff elméletében kifejtett – másik szabály a (2) „Légy udvarias!” maxima, amely az udvariasság elveit foglalja össze. A két mondatban megfogalmazott szabályok, elvek megegyezhetnek, de a mindennapi kommunikációban összeütközésbe is kerülhetnek egymással. Az udvariasság általában előnyt élvez a világossággal (érthetőséggel) szemben: a kijelentés érthetőségénél fontosabb szempont, hogy ne sértsük meg a másikat (Lakoff 1973: 228). A hétköznapi élet („az udvariasság logikája”) elvárja, hogy kövessük a szabályokat a másokkal való pozitív kapcsolat megőrzését szem előtt tartva. A világosság kritériumának megsértése bizonytalanná teszi a megértést, az udvariassági szabályokat figyelmen kívül hagyó nyelvi viselkedés azonban a (beszédpartnerek közötti) viszonyt veszélyezteti. Gyakran a közvetett (indirekt) formákat részesítjük előnyben, így ugyanis a választási lehetőség felkínálásával a beszédpartner nem kerül alsóbbrendű helyzetbe (a direkt-indirekt formák választásában azonban kulturális eltérések tapasztalhatók). Mind a társalgási, mind az udvariassági szabályok nemcsak a verbális interakció során alkalmazhatók, hanem bármilyen emberi együttműködési művelet (kooperatív tranzakció) folyamán.

Lakoff szabályrendszerben magyarázza az udvariasság motivációit, annak a logikáját, hogyan alakítjuk mondanivalónkat a másokra gyakorolt hatás és a beszédpartnerek közötti pozitív viszonyok megőrzésének az érdekében. Az egymást megerősítő szabályok – Grice (1975) maximáival párhuzamosan – érvényesek mind a verbális, mind a nem verbális tevékenységekre (pl. köhögés közben eltakarjuk a szánkát; félreállunk az ajtóból, ha valaki belép, meghagyva neki a mozgás szabadságát) (Lakoff 1973: 236). Három udvariassági szabályt fogalmaz meg három alosztályba sorolva követendő viselkedésmintaként, amelyek irányítják a különféle társadalmi távolságot megjelenítő szituációk, interakciós helyzetek

viszonyrendszerét (Lakoff 1973: 228, 236, 239):

- (1) A formális diskurzusban a felek tiszteletben tartják a másik függetlenségét („Ne légy tolakodó; tarts távolságot!; Ne juttasd érvényre magad!”);
- (2) Az egyenlő felek közti diskurzusban meg kell hagyni a másik félnek a döntés lehetőségét („Adj választási lehetőségeket!; Engedj másokat is szóhoz jutni!”);
- (3) Az egyenlő felek közti informális diskurzusban lényeges, hogy a másik fél kellemesen érezze magát (“Légy barátságos, légy szolidáris!, Helyezd kényelembe beszédpartneredet!”).

Az (1) szabály a formális diskurzus során alkalmazható, amelyben egy státuszbeli vagy hatalmi különbséget feltételezünk a kommunikáló felek között. Ez a szabály azt is hangsúlyozza, hogy csak a partner szabadságát (*privacy*) tiszteletben tartó témák érinthetők (*free goods*, ’szabad javak’, vö. Goffman 1967, 1971/1981). Tehát az úgynevezett „nem szabad javak”-ként meghatározott témákban (a társadalmilag konvencionalizált vagy személyes tabuk) ne tegyünk fel kérdéseket, vagy kérjünk engedélyt (elnézést) a kérdés megfogalmazása előtt. Ezt követve kerülni kell a kérdezést vagy a személyes véleménynyilvánítást, helyette személytelen formákat, passzív szerkezeteket érdemes használni (pl. *az ebéd felszolgálva, tilos dohányozni*). Ajánlatos tartózkodni bizonyos témáktól (pl. szex, testi szükségletek, pénz, halál), vagy engedélyt kell kérni, illetve más kifejezéseket használni helyettük (pl. *szűkös körülmények, elhunyt*; Bianchi 2003: 94–96).

A (2) maxima az egyenlő helyzetben lévő, egyenlő hatalommal rendelkező beszédpartnerek közötti diskurzust irányítja. Meg kell hagyni a partnernek a döntés lehetőségét. Ez a maxima enyhítő kifejezések használatával érvényesülhet (pl. *néhány intézkedésben konzervatív.*). A választás lehetőségével (pl. *Itt az idő, hogy elmenjek.*) vagy implikátúra alkalmazásával (pl. *vécére megy, szűkölködésben él, elenyészik*) észrevétlenül fejezhető ki vélemény, kérdés, anélkül, hogy a másik fél „elveszítené az arcát”.

A (3) szabály informális diskurzusokban alkalmazható, az egyenlő státuszú, barátság és bensőséges viszony által összekötött résztvevők között. Ez a szabály megköveteli, hogy a beszédpartner kellemesen érezze magát, érdeklődést kell mutatni vele szemben. Megvalósulhat személyes vélemények közlésében, tegeződésben, személynév és becenév használatában vagy olyan közbeszúrt kifejezésekkel, amelyek a társalgásban való aktív részvételt tanúsítják (pl. *ha jó neked, tudod, azt akarom mondani*), direkt vagy akár durva nyelvhasználatban is, illetve tabunak minősülő témák említésével. Megfigyelhető, hogy ha

a beszélő informális (3) szabály elvárása esetén formális maximát (1) alkalmaz, az távolságként vagy iróniaként értelmezhető, illetve az udvariasság hiányát is jelölheti. A (3) elvnek tehát egyrészt előnye van a többi maximával szemben, ha a beszédpartnerek bensőséges, baráti viszonyban vannak. Másrészt a grice-i maximák az udvariasság (1) szabályának alkategóriáiként újraértelmezhetők: az udvariasság a formális diskurzusban a rövid idő alatt történő üzenetátadásban mutatkozik meg, és minimális erőfeszítést igényel a címzett részéről. Ez az oka annak, hogy a grice-i maximák (formális udvariassági szabályok) megszegése megőrzi az udvariasságot az egyenlő felek közötti (bizalmas vagy kevésbé bizalmas) diskurzusban (Bianchi 2003: 94–96).

A (3) szabály tehát az udvariasság logikáját követve a másik fél egygyé tartozási igényét elégíti ki, az (1) elv követésével pedig a beszédpartner függetlenségét tartjuk tiszteletben. A (2) maxima logikailag is az (1) és a (3) között helyezkedik el, ugyanis a különböző kultúrák és egyének eltérő módon viszonyulnak a szabályok által felkínált válaszlehetőségekhez. Egyes kultúrákban például az itallal kínálás szituációjában először visszautasítással („*Köszönöm, nem kérek.*”) illik reagálni, akkor is, ha szomjasak vagyunk. Amennyiben az interakció során a felek elvárása megegyezik (tehát udvariassági aktusként értelmezik a visszautasítást), a beszélő többször is felkínálja az italt beszédpartnerére számára, aki a harmadik alkalom után elfogadja a lehetőséget. Ez esetben tehát a vendég az első elvet követve volt udvarias. Félreértés abból származhat, ha a felek eltérő udvariassági szabályt várnak el egy adott szituációban. Ha a „Ne légy tolakodó!” maxima értelmében történik a kínálás, akkor az ital azonnali elfogadása tolakodó magatartásként tűnhet fel. Ellenkező esetben azonban, ha a beszélő a „légy barátságos” formát várja beszédpartnerétől (az őszinteséget, a világosságot: azt mondd, amit valóban gondolsz), akkor a kínáló szó szerint értve, azaz elfogadva az elutasítást, többet nem kínálja vendégét itallal (ebben az esetben az udvarias formával élő beszédpartner szomjas marad) (Lakoff 1973: 228, 236, 239). Lakoff felfogásában az (1), (2) és (3) elvek univerzális pragmatikai szabályokat alkotnak, amelyek a megnyilatkozó szándékától, a kommunikációs céloktól, a beszédpartnerek társadalmi távolságától függően különféle elsőbbségi sorrendeket feltételeznek. Megállapítása szerint az udvariasság szabályai a nyelvi kódok szerint variálhatók, de azok alapvető formája univerzálisan ugyanaz marad (1973: 239).

Lakoff udvariassági modelljében (1973: 236) az elismerő megnyilvánulások (bókók, dicséretetek) a (3) szabályhoz kapcsolhatók, amely egy bensőséges udvariasságot megjelenítő

szituációban alkalmazható. A szabály értelmében az az elvárás, hogy a beszédpartner jól érezze magát, barátságos legyen a felek közötti interakció, tehát kinyilvánítható a személyes (pozitív szándékú) vélemény, a másik félre vonatkozó elismerés. A formális, személytelen udvariasságot mutató helyzetekben – amelyet az (1) elv irányít – nem megfelelőek az elismerő megnyilvánulások, mivel tolaakodó viselkedésre utalnak (Alfonzetti 2009: 19).

2.2.2. Brown és Levinson udvariassági modellje: pozitív-negatív udvariasság

Brown és Levinson udvariasságelmélete (1987) az udvariassági jelenségek általános, nem kulturspecifikus, formalizált elméletét alkotja meg. Udvariassági elveiket Goffman (1955) szociálpszichológiai alapozású arcteorijára építik, amely szerint az arc (*face*; más megnevezések: arculat, homlokzat) minden ember önképének szimbóluma (interakciós identitása), amelyet kivetítenek a résztvevők egy kommunikációs interakcióra; azaz egy olyan énkép, amely meghatározza a szituációt a megfigyelők számára. A kommunikációban nagy hangsúlyt fektetünk az arc megmunkálására (*face-work*: Goffman 1955) a társadalmi értékek figyelembevételével; különféle arcunkat mutatjuk beszédpartnerünk felé a körülményeknek megfelelően (Goffman 1999: 28–31). Goffmannak ez a társas viszonyokat ábrázoló modellje az interakció folyamatát egy drámai előadással, szerepjáttékkal állítja párhuzamba, amely során az egyén arra törekszik, hogy megfeleljen a társadalmi normáknak, udvariassági előírásoknak, elvárásoknak (Goffman 1981: 109–111). Az udvariasság kifejezési formáit és általában a beszédpartner iránti tisztelet megnyilatkozásait Goffman megállapítása után Renate Rathmayr is szertartásos cselekvéseknek nevezi (Nyomáarkay 1998: 277).

Goffman koncepcióját Brown és Levinson továbbfejlesztették egy általános udvariasság-elméletté, amelyben számos kommunikációs stratégia feltételezésével vizsgálják a nyelvi udvariasság eszközeit. Elméletük alapján az udvariasság annak megnyilvánulása, hogy az egyén milyen stratégiák használatával próbálja hallgatója arcát fenyegetni vagy megőrizni; az udvariasság tehát arcvédő mechanizmusok alkalmazása. A stratégiák a beszélőnek az adott szituációban felmutatott arcához alkalmazkodva változnak. Minden interakció potenciális veszélyt jelent, amely meghatározza az arcot, azaz az egyén saját érzelmi és társadalmi képét. Az arc megőrizhető, elveszíthető, állandó figyelmet követel, és változhat az interakcióban. A beszédpartnerek együttműködnek az arc

megőrzésében (az együttműködés az arc kölcsönös sebezhetőségén alapszik). Az egyén saját arcának védelme érdekében fenyegeti a többiek arcát. Az interakció résztvevőinek közös érdeke, hogy megőrizzék egymás arcát (Brown–Levinson 1987: 61). Minden interakció alapvetően arcfenyegető tevékenység (arcfenyegető aktus: *face threatening act=FTA*), a felek kölcsönös sebezhetőségén alapszik, hiszen a beszélő saját védelmének érdekében akaratlanul is fenyegeti beszédpartnere arcát. Az udvariatlanság negatív következménye helyrehozható a beszédpartner arcának megmentése érdekében végrehajtott következetes munkával. A kommunikációs esemény során alkalmazott udvariassági formulák a megnyilatkozások arcfenyegető jellegének csökkentésére szolgálnak.

Brown és Levinson a sokféle arcot két alaptípusban határozza meg (1987: 61): az egyén függetlenségét védő (1) tartózkodó/távolító/negatív arc (*negative face*), amelynek kíváncsága a mások befolyásától való függetlenség, önrendelkezés, a cselekedet szabadsága, hogy tetteiben ne akadályozzák. A (2) közelítő/kedvező/pozitív arc (*positive face*) megfelelően önmaga saját pozitív képének közösségre, egyetértésre törekszik a beszédpartnerével, a kölcsönös elfogadás igényét felmutatva kedvező képet akar kialakítani magáról a hallgatóban. E koncepció értelmében a zavartalan interakció alapfeltétele egymás arcának elfogadása és megőrzése. Ezt a folyamatot segíti az arc két oldalára épülő kettős udvariassági rendszer: a közelítő (pozitív) és a tartózkodó (negatív) udvariasság. A közelítő udvariasság (*positive politeness*) szerepe a hallgató kedvező arcának megőrzése, a másikkal való együttérzés, szolidaritás, egyetértés, valamint a társadalmi közelség hangsúlyozása. A tartózkodó udvariasság (*negative politeness*) a korlátozások kifejezése, használatával – amely a beszédpartner tartózkodó arcát őrzi – a beszélő nem kényszeríti rá akaratát a másik félre, elismeri a köztük lévő társadalmi különbséget. A beszédpartnerek arcának fenyegetettsége függ a köztük lévő kapcsolattól, szimmetrikus vagy aszimmetrikus viszonytól. A kétpólusú udvariassági rendszerben elkülöníthetők a viselkedésre alapozott eltérő udvariassági stratégiák, amelyek a beszélő tudatos döntésének eredményeként létrejövő racionális elemek (Bazzanella 2005: 185). A különféle udvariassági stratégiák főbb csoportjai: pozitív, negatív és ‘off record’ stratégiák. A pozitív stratégia a szolidaritás kifejezése, a beszédpartner kíváncságának megvalósítása; alkalmazása esetén a beszélő érdeklődést mutat hallgatója iránt, és partnere elfogadását különféle módon kinyilvánítja. A nézeteltéréseket, a véleménykülönbségek világos kifejtését elkerülve az egyetértést kifejező társalgási eszközökre, a kölcsönös együttműködésre helyeződik a hangsúly. A negatív

stratégia a korlátozások kifejezése; alkalmazásakor a beszélő bizalmatlan a beszédpartnerrel szemben, ezért személytelenül, visszafogottan fejezi ki magát, saját akaratát háttérbe helyezi a beszédpartner szabadságának megóvása érdekében. (Brown–Levinson 1987: 70) A beszélő a nyelv indirekt módon történő használatával (közvetett formák) megtartja az „előírást” távolságot partnerével szemben. Az ’off record’ stratégia a bizonytalanság, homályosság kifejezője. A kommunikációs aktus ’off record’ van végrehajtva, amennyiben nem lehetséges egyetlen világos kommunikációs szándékot tulajdonítani ugyanannak az aktusnak (Brown–Levinson 1987: 211). Ebben az esetben a beszélő homályos, kétértelmű fogalmazással céloz a szándékára, meghagyva a megnyilatkozás többféle interpretációs lehetőségét. ’On record’-ként definiálható azonban, amikor egy beszédaktus oly módon van végrehajtva, hogy a résztvevők számára világos a kommunikációs szándék, a beszélő direkt módon fogalmaz (Brown–Levinson 1987: 68).

A megnyilatkozó előtt tehát a stratégiák széles választéka kínálkozik, hogy direkt vagy indirekt módon kifejezésre juttassa szándékát hallgatójával szemben. Egy konkrét szituáción keresztül jól reprezentálhatók a különféle stratégialehetőségek. Ha például épp kedvenc filmünket néznénk, de a szobában tartózkodó másik személy a tévé előtt áll, a következő módokon fordulhatunk hozzá. Kívánságunkat közölhetjük a „Menj arrébb!” közvetlen utasítással, melynek előnye a világos (érthető) kifejezés mód, ugyanakkor súlyos fenyegetettséget jelent a másik fél „arcának”, ezért leginkább szélsőséges esetben alkalmazzuk. A megnyilatkozás direktsége enyhíthető a „Légy szíves” konvencionális kérőformával. Udvariasságot fejezhet ki a feltételes mód használata (*Hálás lennék, ha arrébb mennél.*), negatív stratégia esetén pedig jellemző a kérdő forma alkalmazása (*Kellemetlen lenne neked arrébb menni?*). Szándékunkat implikaturával is kifejezhetjük (*Nem látok semmit.*), ugyanakkor ironikus jelentéstartalmú (gyakran konvencionalizálódott) implikaturát is alkalmazhatunk célunk elérése érdekében (*Szép vagy, de nem átlátszó.*). Empirikus kutatások segítségével megfigyelték, hogy a különféle nyelvközösségek, a keleti és a mediterrán kultúrák, valamint a nyugati társadalmak eltérő udvariassági stratégiákat preferálnak, az előbbiek a közelítő, az utóbbiak a távolító udvariasságot részesítik előnyben (Szili 2004b: 53). Brown és Levinson udvariasságelmélete arra a megfigyelésre helyezi a hangsúlyt, hogy nyelvi viselkedésünk sok univerzális elemet tartalmaz, de rendszerük mégsem nevezhető univerzálisnak, mert elsősorban a nyugati társadalmak értékeit hangsúlyozza (Szili 2004b).

Brown és Levinson elméletében az elismerő megnyilvánulások a pozitív udvariassághoz kapcsolódnak, mivel az interakció során a pozitív arc megerősítése a másik félre irányuló elismerésekkel érhető el, kölcsönösen kielégítve az elismerés, a csodálat utáni vágyat (Alfonzetti 2009: 19). A pozitív udvariasság néhány stratégiája magában foglalja a barátságot, a szolidaritást, a bókokat, a dicséreteket is. Különösen az alábbi néhány (pozitív) udvariassági stratégiához kapcsolhatók az elismerő megnyilvánulások: amely szerint hangsúlyos a beszédpartner érdekeinek, akaratának, szükségének a figyelembevétele; amely kiemeli a másik fél iránti túlzott érdeklődést, jóváhagyást, együttérzést; valamint az a stratégia, amely szerint a beszélő teljesíteni kívánja a másik fél óhaját (Brown–Levinson 1987: 103–104, 129; Alfonzetti 2009: 20).

2.2.3. Leech udvariassági rendszere: udvariassági maximák

Az udvarias nyelvi viselkedés segíti az interperszonális kapcsolatok létrehozását, módosítását és megtartását, a konfliktusok elkerülését (Leech 1983: 80). Leech (1983: 80) értelmezésében az udvariasság arra ad magyarázatot, hogy miért olyan indirektek az emberek gondolataik átadásában, azaz a beszédpartnerek milyen szándékkal fogalmaznak közvetett módon az interakció során.

Leech udvariassági felfogása szerint a stratégiaválasztást alapvetően a beszédpartnerek kölcsönös jóérzésének kialakítása és fenntartása irányítja, azaz a beszélő egy adott helyzetben a számára leginkább megfelelő elvet választja kommunikációs céljának elérése érdekében. Elmélete előzményének Lakoff (1973) munkája tekinthető, aki a nyelvhasználat pragmatikai feltételeit hangsúlyozza. Leech udvariassági elmélete (1983) a Grice (1975, 1977) által megfogalmazott együttműködési alapelvre (*Cooperative Principle: CP*) épül (2.2.1.). Leech – a grice-i maximák hiányosságaira rámutatva – megállapította, hogy akkor releváns egy megnyilatkozás az adott szituációban, ha a beszélő vagy a hallgató társalgási céljához való hozzájárulásként értelmezhető (Leech 1983: 94, Nemesi 2000: 423). Leech elgondolása szerint az együttműködési alapelvek (interperszonális szabályok) mellett udvariassági maximák megfogalmazása is szükséges az interakciós helyzet értelmezéséhez (Leech 1983: 131). Arra próbál magyarázatot találni, hogy – a társalgási maximák (Grice 1975, 1997) megsértésével – miért használunk indirekt, kétértelmű kifejezőmódot egy olyan helyzetben, amikor az elkerülhető lenne, illetve hogy a megnyilatkozó milyen elvek

követésével érheti el kommunikációs szándékait a beszédpartner elvárásainak figyelembevételével (Leech 1983: 80). A stratégiaválasztást Leech elméletében a beszédpartnerek pozitív érzésének kialakítása és fenntartása, az udvariasság határozza meg. Leech udvariassági rendszerében⁹ az udvariassági alapelveket (*Politeness Principle: PP*) hat (feltételesen hét) maximában és számos alstratégiában foglalja össze (tapintat, nagylelkűség, megerősítés, szerénység, egyetértés, együttérzés, fatikus). Megállapítása szerint vannak udvarias, valamint udvariatlan megnyilatkozások, beszédaktusok. Az udvariassági alapelv (PP) arra irányul, hogy a legnagyobbra növeljük az előzékeny megnyilvánulások udvariasságát, és minimalizáljuk az udvariatlan kifejezések hatását (követelménye: minimalizálni az udvariatlan gondolatok kifejezését, maximalizálni az udvarias gondolatok kifejezését; Leech 1983: 83-84, Nemesi 2000: 423). Míg a grice-i CP az információátadásra irányul, az interakciós funkciót betöltő udvariassági alapelv (PP) célja a kommunikációs súrlódások csökkentése, a társadalmi kapcsolatok fenntartása (a Leech koncepciójában megfogalmazott maximák lehetőséget adnak az egyes kultúrák összevetésére, a kulturális hasonlóságok és különbségek megállapítására is). Az udvariassági maximákban megfogalmazott utasítások a megnyilatkozás tartalmára utalnak (a beszédpartnerekre vonatkoztatva).

Udvariassági alapelv: Minimalizáld az udvariatlan gondolatok kifejezését!; Maximalizáld az udvarias gondolatok kifejezését!

- 1.) Tapintat maxima (*Tact Maxim*): Minimalizáld a partner kárát (költségét)!; Maximalizáld a partner hasznát (előnyét)!;
- 2.) Nagylelkűség maxima (*Generosity Maxim*): Minimalizáld az én hasznát!; Maximalizáld az én kárát!;
- 3.) Megerősítés maxima (*Approbation Maxim*; jóváhagyás, helyeslés): Minimalizáld a partner leszólását (lebecsülését)!; Maximalizáld a partner dicséretét (megerősítését)!;
- 4.) Szerénység maxima (*Modesty Maxim*): Minimalizáld az én dicséretét!; Maximalizáld az én leszólását!;
- 5.) Egyetértés maxima (*Agreement Maxim*): Minimalizáld a nézeteltérést a partnerrel!; Maximalizáld az egyetértést a partnerrel!;
- 6.) Együttérzés maxima (*Sympathy Maxim*; rokonszenv): Minimalizáld az ellenérzést a

⁹ Leech udvariasságelméletével, udvariassági rendszerének bemutatásával és kritikájával több munka is foglalkozik magyarul: Nemesi 2000, Szili 2000, 2004b, Bańcerowski 2000, Németh T. 2003: 233-235.

partner iránt!; Maximalizáld a rokonszenvet a partner iránt!;

7.) feltételesen megnevezett: Fatikus maxima (*Phatic Maxim*): Kerüld a csendet!; Tartsd szóval a partneredet!

A tapintat maximájának alkalmazása az interakció során a konfliktusok elkerülésének eszközévé válik (Leech 1983: 113, 127). Amikor ugyanis két ember kommunikál egymással, nemcsak az a fontos, hogy azt mondja a másik félnek, amit gondol vagy érez, hanem saját kommunikációs céljainak kielégítése mellett a beszédpartner elvárásainak is meg kell felelnie. Ugyanez az elv fogalmazódik meg Lakoff rendszerében második udvariassági szabályként („Kínálj fel, adj választási lehetőségeket!”). Leech szerint felvázolható a cselekvéseknek, megnyilatkozásoknak egy olyan skálája, amelynek udvariassága vagy udvartatlansága a beszédpartner előnyére és kárára vonatkoztatva változik (minél nagyobb a partner előnye, annál udvariasabb a kijelentés). Az udvariassági skála eltérő tárgyra irányuló, ugyanakkor változatlan grammatikai formában (felszólító módban) megfogalmazott kéréseket jelenít meg, amelyek a megnyilatkozás tartalmától függően (a partner kárára vagy előnyére vonatkoztatva) udvariasnak vagy udvartatlannak ítéltethők (az udvariassági skála a különféle szempontok alapján udvartatlannak vélt kijelentéstől az udvarias felé halad: *hámozd meg ezt a krumplit, add ide az újságot, üljetek le, nézz ide, érezd jól magad, vedd el egy másik zsemlét*) (Leech 1983: 107). A grammatikai forma tehát nem az egyetlen meghatározó tényező az udvariasság mértékének megítélésében; a nyelvi elemek csupán a kommunikációs cél elérésének eszközei, a megnyilatkozó kommunikációs igényeinek megvalósítását szolgálják. A nyelvi tevékenységnek, a nyelv működési folyamatának vizsgálatában a grammatikai formák, nyelvi szerkezetek pragmatikai funkciója válik hangsúlyossá. Egy kérés engedélyezése például gyakran felszólító formát ölt (pl. *Bejöhetek? – Igen, jöjjön be!* vagy *Jöjjön, kérem!*), ez azonban nem tekinthető szükségszerűen előnytelennek a partnerrel szemben (Bazzanella 2005: 183). A nyelvi forma udvariassági foka a beszédtemától, a szituációtól, a megnyilatkozás kontextusától függ.

A szerénység maxima alapvetően befolyásolja, meghatározza a magyarok nyelvi viselkedését (az udvarias megnyilvánulások állandó kísérője), a társadalmi illemszabályok megkövetelik az alapelv tökéletes végrehajtását. A maximának a nyelvi viselkedésben történő alkalmazása kultúránként eltérő, rendkívül változatos képet mutat (Leech 1983: 137, Szili 2000: 276), ezért jelentős szerepe van a kulturális különbségek hangsúlyozásában.

A fatikus maximát – amely szituációhoz kötött és kultúránként változhat – Leech feltételesen rendeli a (hat) többi elv mellé. A maxima elnevezése Malinowski fatikus érintkezés (*Phatic Communion*) fogalmán alapul: „egy olyan beszéd típus, amelyben az egybetartozás kötelékei szavak pusztá cseréje által teremődnek meg. [...] a nyelv itt nem a gondolat átvitelének jelentéseként működik.” (Malinowski 1930: 315). Balázs Géza Fatikus kommunikációként („csevegő közeledés”) említi a jelenséget, mint a közösség összetartását szolgáló, szociális funkciót ellátó kommunikációs cselekmény (pl. az egészséggel, időjárással kapcsolatos megjegyzések: *Hogy vagy? Szép időnk van.*) (Balázs 1993: 9). Ezek a nyelvhasználati jelenségek kontaktusteremtő eszközként, közeledési aktusként értelmezhetők, a személyközi viszonyok kialakítását segítik. A fatikus érintkezés megnyilatkozásainak „nincs jelentése (nem közvetítenek információt), hanem arra szolgálnak, hogy a beszélők között társadalmi kontaktus létesüljön, vagy hogy ne kerüljön sor zavarba ejtő hallgatásra” (Siptár 1980: 14). Malinowski megállapítása szerint „a természeti ember számára egy másik ember hallgatása nem nyugtató tényező, hanem épp ellenkezőleg, némileg riasztó és veszélyes. [...] A primitív elmének a hallgatagság nemcsak barátságtalanságot, hanem egyenesen rossz karaktert jelent. [...] A csend megtörése, a szavak egységesülése a baráti kapcsolatok létesítésének első aktusa.” (Malinowski 1930: 314) A modern társadalmakban azonban a csendnek udvariasságot és udvartatlanságot kifejező implikációja is lehetséges (mikor, kivel, hol illendő beszélni); a jelenség értelmezése kultúránként eltérő képet mutat. Társadalmunkban alapvető funkciót tölt be a beszédpartner szóval tartása, a kínos, feszélyező csendet ugyanis az interakcióban sikertelenségként éljük meg (Szili 2004: 35). Bizonyos szituációkban kerüljük a kínosnak érzékelt csendet, más helyzetekben azonban a hallgatás az udvariasság jeleként, együttérző attitűdként is értelmezhető (pl. amikor egy szomorú hír éri a beszédpartnert). A fatikus nyelvi elemek a beszédaktusok elméleti keretében (Austin 1962, Searle 1975) a sugallt jelentést hordozó illokúciós aktusok közé tartoznak.

A felsorolt alapelveken túl Leech meghatároz még két magasabb rendű elvet, valamint az udvariasságtól független egyéb elveket.

Magasabb rendű elvek:

Irónia elv (*Irony Principle*): Ha már mindenképp sértőt kell mondanod, ne legyen összeütközésben az udvariassági elvvel, de indirekt módon, társalgási implikátúra segítségével érthető legyen a kijelentés szándéka!;

Ugratás elv (*Banter Principle*): Fejezd ki a partnerrel való összetartozásodat nyilvánvalóan hamis és udvariatlan állítással!

Egyéb (az udvariasságtól független) elvek:

Érdekesség elv (*Interest Principle*): Mondj olyat, ami váratlan, ezért érdekes!;

Pollyanna elv (*Pollyanna Principle*): Kerüld a kellemetlen témákat, részesítsd előnyben a kellemeseket!

A tréfálkozást az ironia és az ugratás elvével kapcsolatban is érinti. Az ironiát a többi elv fölé helyezi, azokkal való együttértelmezését hangsúlyozza (1983: 142.) Leech hangsúlyozza a maximák normatív jellegét, miszerint az udvariassági elvet etikai normák szabályozzák. A többi maximát kiegészítve megfogalmazható a jóindulat maxima (segítő viszonyulás a partnerhez), a figyelmesség és diszkréció maxima, az együttérzés maximán belül a beszédpartnerrel szembeni érzelmi közösségvállalás kinyilvánítása, és annak kifejezése, hogy kellemes a beszédpartnerrel való együttlét, jól érezzük magunkat a társaságában (Nyomárkay 1998: 278).

Leech udvariassági elméletében (1983) az elismerő megnyilvánulások a megerősítés maximához köthetők, amelynek egyik alapelve szerint maximalizálni kell a másik fél dicséretét, a megerősítést szolgáló megnyilatkozásokat. Ezzel magyarázható a bókók, dicséretes általános jelenléte és alapvető funkciója, az egyes szituációkban elvárt, kölcsönös elismerés igénye az eltérő társadalmakban (Alfonzetti 2009: 30). Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszadás közben Leech rendszerében – Pomerantz (1978) véleménye szerint – két udvariassági elv kerül konfliktusba egymással: az egyik az egyetértés maxima (*Agreement Maxim*), amely megköveteli a beszédpartnerrel való egyetértést, a másik pedig a szerénység maxima (*Modesty Maxim*), amely szerint kerülni kell az öndicséretet (Pomerantz 1978: 81–82). Így a bókot, dicséretet fogadónak két lehetősége van: egyetért a beszédpartnerrel megsértve a szerénység maximát, vagy nem ért egyet, ezzel azonban az egyetértés maximát sérti meg (Eslami–Ahn 2015: 60).

A klasszikus udvariasságelméleteket többen is bírálták, rámutatva azok problematikus pontjaira (Gu 1990, Kasper 1990: 195, Szili 2004b: 168). Leech rendszerét főképp az elvek kiválasztásának esetlegessége, azok nem egyértelmű meghatározása miatt bíralták (Szili: 2007). Leech maximái azonban lehetőséget adnak a kultúrák közötti eltérések leírására, a szociokulturális különbségek hangsúlyozására, mivel kiemelik a nyelvi viselkedés különbözőségeit. Rámutat arra, hogy az elvek alkalmazása kultúránként eltérő,

változatos képet mutat (Leech 1983: 137), a különféle társadalmakban a beszédtevékenység során más-más elvek hangsúlyozódnak.

2.3. Az udvariasság újabb (pragmatikai) értelmezései

Az újabb elméletek (szocio)pragmatikai szempontból közelítik meg az udvarias nyelvi viselkedést. Az udvariasság mindennapi jelentésben a másokkal való tapintatos társadalmi viselkedésmódok normarendszere (Szili 2004b: 32), az illő magatartás szabályainak összessége. Az udvarias nyelvi viselkedésben az embertársaink iránt való tisztelet, egymás kölcsönös megbecsülése nyilvánul meg a társas érintkezés hagyományai és a mindenkor követendő normák alapján (Éder 1980: 1128–1130). Az udvariasság tágabb értelmezésben az a jelenség, amikor beszédünket társas célok szolgálatába állítjuk, a mondanivaló másokra gyakorolt hatásának figyelembevételével (Tannen 2001: 32). Az udvariasság olyan értéket képvisel, amely jelentős szerepet tölt be a társadalmi viszonyokban, kifejezi a kommunikációs partner iránt érzett tiszteletet, elismerést az általa képviselt társadalmi pozícióra való tekintettel (Bańcerowski 2000: 312). Az udvariasság fogalmát gyakran azonosítják a tiszteletadással. A két jelenség azonban nem ugyanaz: az udvariasság a másokkal szembeni figyelmesség általánosabb módja, a tiszteletadás formái pedig az udvariasság kifejezőeszközeinek részét képezik (Szili 2007: 3).

Az udvariasság pragmatikai megközelítésből olyan stratégiák összessége, amelyet meghatározott szituációban a kommunikációs igénynek megfelelően alkalmaz a beszélő céljai elérésének, valamint kapcsolatai létrehozásának és fenntartásának érdekében (Szili 2000: 272). Az udvariasság a kommunikációnak egy alapvetően társadalmi dimenziója, amely komplex interakciós hálózatot alkot a különböző társadalmi identitások és az eltérő szabályrendszerek között (Bazzanella 2005: 186). Az udvariasság stratégiák együttese, amelyek próbálják megteremteni, fenntartani vagy alakítani a beszédpartnerek közötti kapcsolatokat (Bianchi 2003: 91). Az udvariasság a támadó nyelvi viselkedés elkerülését szolgálja, a különféle szociális interakciókban a nyelvi magatartásra vonatkozó normák és elvárások eltérőek (Alfonzetti 2009: 16-17). A nyelvi magatartás udvarias vagy udvariatlan értelmezése a beszélői szándéktól, a befogadói elvárásoktól, a jelentéstulajdonítástól is függ. Egy kijelentés udvariassága vagy udvariatlansága mindig egy adott társadalmi kontextusban,

egy adott interakcióban értelmezhető, dönthető el (Watts 2003).

A pragmatikai aspektus más diszciplínákon belül, így a diakrón nyelvreírásban is teret kapott az utóbbi időben.¹⁰ A történeti szociopragmatikából kialakuló történeti udvariasságkutatás feladata az udvariasság és udvariatlanság fogalmának leírása és összehasonlító elemzése történeti perspektívából, az udvariasság fogalmában történő változások és annak okainak leírása (Kádár 2003, Kádár–Culpeper 2010: 13). Kádár (2013: 7) megállapítása szerint az udvariasságkutatások egyik fő kérdésfelvetése, hogyan viselkedett az egyén egy adott történelmi kontextusban, valamint szükséges a vizsgált társadalmi réteg meghatározása is. Minden kommunikációs aktusnak megvan a maga helye és ideje, és így a történelem részét képezik (Kádár 2014: 1–6). Az udvariasság nem magától értetődő viselkedésmód, hanem társadalmilag alakul ki és formálódik folyamatosan. Nem csak a beszélői szándék, hanem a befogadó értelmezésétől is függ, hogy udvariasnak tekinthető-e egy kijelentés (Kádár–Haugh 2013: 57–80, Sárosi 2015: 137). Az udvariasság magában foglalja az interperszonális viselkedés minden típusát, amelyen keresztül az interperszonális kapcsolatok kiépülnek és fennmaradnak, és amelyen keresztül a beszédpартnerek figyelembe veszik a másik fél azzal kapcsolatos érzéseit, hogyan kellene bánni vele a személyközi viszonyokban (Kádár 2017: xi, 7). Az udvariatlanság a viselkedés olyan formája, amellyel másokat sértünk, sértőnek minősített cselekedet (Culpeper 2011a, b), amely abban az értelemben különbözik az udvariasságtól, hogy alapértelmezés szerint hajlamos felkelteni a figyelmet (Kádár 2017: 7).

¹⁰ A történeti pragmatika az a tudományterület, amely a történeti nyelvészet és a pragmatika metszéspontján található (Jucker 2006: 329). Jacobs és Jucker (1995) a történeti pragmatikának két fő ágát különböztette meg (Leech leíró felosztásának alapján, 1983), a mikropragmatika: pragma-történeti nyelvészet (diakrón pragmatika) és a makropragmatika: pragmafilológia, ami a történeti nyelvészet szociokulturális kontextusával foglalkozik. A történeti pragmatika (vagy történeti szociopragmatikaként) a nyelvhasználat és a nyelv összefüggéseit, a történeti szövegek kontextusát ugyanannak a nyelvnek különböző korszakaiban (történetiségében) vizsgálja, a nyelv változását elemzi. A nyelv a társadalmi kontextus része, ezért abban a közegben, szituációs összefüggésekben kell vizsgálni. Ezzel a felfogással és annak lehetséges nyelvtörténeti alkalmazásával Sárosi Zsófia (2003) is foglalkozik, aki a történeti pragmatikát vagy történeti szociopragmatikát a Leech által képviselt „pragmanyelvészettel” (*pragmalinguistics*, Leech 1983: 10–11) állítja párhuzamba. Megállapítja, hogy a történeti szövegekben, nyelvemlékekben található udvariassági formákat, megszólításokat és egyéb nyelvi eszközöket újabb elméletek és szempontok figyelembevételével is lehetne vizsgálni: a hatalom és szolidaritás kérdése, névmások (pl.: Brown–Gilman 1960), a szerepek és az arc problematikája (pl.: Goffman), a pozitív és negatív udvariasság, arcfenyegető aktusok kérdésköre (Brown–Levinson), nyelvhasználat és társadalmi nem összefüggése, implikáció, az előfeltevések elmélete stb. A történeti pragmatikától (a pragmatika – szociopragmatika megkülönböztetéséhez hasonlóan) elhatárolható a történeti szociolingvisztika, amely diszciplína nem foglalkozik a hétköznapi kommunikációval, a nyelvhasználók közötti interakcióval. A történeti szociolingvisztika feladata a nyelvi változási folyamatok rekonstruálása társadalmi beágyazottságban (Sárosi 2003, Kiss 2003, Kuna 2019: 17–20).

2.3.1. Culpeper elmélete: udvariasság – udvariatlanság

Culpeper az udvariasságot mint személyek közötti (szubjektív) attitűdöt értelmezi, amelyet a beszédhelyzetben résztvevők és a megfigyelők metapragmatikai értékelései minősítenek, határoznak meg (Culpeper 2011a: 428, Sárosi 2015: 137). Az udvariasság tehát mindig valamihez viszonyítva értelmezhető, egy kijelentés udvarias vagy udvariatlan minősége egy adott kontextusban magyarázható. Az interszónális kapcsolatokban a beszédpartnerek között a nyelvi durvaság, az udvariatlanság is megjelenhet az udvariasság –udvariatlanság kontinuumában (ahogyan erre Watts modellje is rámutat: 1. 2.3.2.). Az udvariatlanság Culpeper szerint lehet szándékos (stratégiai célból) vagy nem szándékos is. Udvariatlanság akkor jelenik meg, ha (1) a beszélő szándékosan kommunikálja az arcukat megtámadását, vagy (2) ha a hallgató úgy érzékeli, konstruálja meg a másik viselkedését, mint ami szándékosan támadja az arcukat (ha konfliktusba kerül azzal, amire a befogadó számít az adott helyzetben; Culpeper 2005: 38, Sárosi 2015: 138). Culpeper 5 udvariatlansági stratégiát állapít meg (Brown–Levinson 1987. udvariassági modelljének mintájára): 1. nyílt udvariatlanság, 2. közelítő arcukat romboló, 3. távolító arcukat romboló, 4. áludvariasság, 5. az udvariasság megtagadása. 2011-ben pedig pontosítja a definíciót: a viselkedés akkor udvariatlan, ha konfliktusba kerül az emberek elvárásával az adott helyzetben; az ilyen viselkedésnek érzelmi következménye van, bántónak vélik (Culpeper 2011a: 23, Sárosi 2015: 138). Culpeper elméletében összefoglalta a nyelvi udvariatlanság alábbi típusait (Culpeper 2011a; Pléh 2012: 196–202): sértések, bírálat, panasz, kellemetlen kérdés, leereszkedés, üzeneterősítők (melyek a másik kommunikációs képességeit vagy hajlandóságát veszik célba), elküldés, elhallgattatás, fenyegetés (magyar példák: 1. táblázat). Culpeper (2005, 2011a: 23) a szinkroniára (jelen idejű nyelvi adatokra alapozva) dolgozta ki elméletét, de történeti szempontból is alkalmazható (Sárosi 2015: 138).¹¹

Az udvariatlan nyelvi viselkedés kérdése Kaspernél (1990) is megjelenik, megállapításai általános érvényűnek is tekinthetők (és az idegennyelv-tanulás szempontjából rávilágít a jelenségre): az udvariatlanság két típusát különbözteti meg, motiválatlan és motivált udvariatlanságról beszél. Az első a beszélő idegen kultúrából adódó tévedésének az

¹¹ Ennek egyik példája Kryk-Kastovsky (2006) tanulmánya, aki 17–18. századi angol diskurzusokat vizsgált rendszerezve az udvariatlan kijelentéseket Culpeper (2010) udvariatlanság-definíciója és kategóriái alapján.

eredménye, a második szándékos. Az utóbbi alfajaiként az érzelemkontroll hiányát, a stratégiai durvaságot (aszimmetrikus státuszú beszélők esetében), az ironikus durvaságot (látszólag udvarias formában megfogalmazott mondandó) határozza meg. Mindegyik kategóriára érdemes reflektálni a nyelvoktatásban is, elsősorban a kulturális különbségek miatt (Balogh 2002: 340). A magyar mint idegen nyelv aspektusából is érdemes beszélni az udvariatlanságról, az udvariatlan nyelvi viselkedésről.

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok a társadalmi és a kommunikációs elvárásoktól, az adott helyzettől függően udvariasságot vagy udvariatlanságot is implikálhatnak. Egy megnyilatkozás tehát megfelelő vagy nem megfelelő értékelést, értelmezést is kaphat a beszédpartnerek részéről. A Culpeper által kidolgozott nyelvi udvariatlansági típusok (Culpeper 2011a, b; Pléh 2012: 196–202) a bókokra adott válaszokban is megfigyelhetők. Az alább (1. táblázat) bemutatott, nyelvi udvariatlanságot megjelenítő példák az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat tartalmazó (diskurzuskiegészítő tesztel gyűjtött: 1. Melléklet) nyelvi anyagból származnak (Pap 2011, 2016).

1. táblázat: Magyarok és külföldiek válaszai magyarul

Magyarok válaszai	
Sértések:	Pl. <i>Ne hülyéskedj, nem kell hazudni; nem hiszem; nem gondolnám; kötve hiszem.</i>
Bírálat, panasz:	Pl. <i>Egyáltalán nem; szerintem nem lett jó, nem értek vele egyet; ugyan, dehogy; na ne mondd; ne is említse; ne ugrass; ne túlozzon; bizonyos szituációban (ironikusan értelmezve): természetesen, persze, biztosan, valószínűleg, ja, aha.</i>
Kellemetlen kérdés:	Pl. <i>Te elolvastad egyáltalán?; Micsoda?; Te rám néztél egyáltalán?; Mondták már, hogy pocsék ízlésed van?</i>
Leereszkedés:	Pl. <i>Nem mondja?, nem mondod?</i>
Üzeneterősítők (melyek a másik kommunikációs	Pl. <i>Tényleg?, igazán?</i>

képességeit vagy hajlandóságát veszik célba):	
Elküldés, elhallgattatás:	Pl. <i>Na húzzál már el!, ne szívass már! jaj, hagyjál már!</i>
Fenyegetés:	Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat tartalmazó nyelvi anyagban ilyen választípusra nincs adat (Culpeper (2011a) példája erre: <i>kiverem a fogad!</i>).
Külföldiek válaszai magyarul	
Sértések:	Pl. <i>Tudom, hogy ez nem igaz!; ne beszélj hülyeségeket!; ne hazudj!; hát nem hiszem; nem nagyon igazán.</i>
Bírálat, panasz:	Pl. <i>Ne is beszélj róla!, légy szíves, legyél őszinte!, nagyon vicces!, na persze!</i>
Kellemetlen kérdés:	Pl. <i>Biztos vagy?; vagy csak felidegesíteni akarsz?; és igazából mit gondolsz róla?</i>
Leereszkedés:	Pl. <i>Komolyan mondod?</i>
Üzeneterősítők:	Pl. <i>Tényleg?, valóban?, biztos?, tuti?</i> (szleng).
Elküldés, elhallgattatás:	Pl. <i>Fejezd csak be!</i>
Fenyegetés:	–

Az udvariatlan nyelvi viselkedésként értelmezhető reagálások különféle pragmatikai funkciókkal jellemezhetők a szituáció jellegétől, valamint a megnyilatkozó szándékától függően: kétkedés a bók tartalmában (általában kérdő formában), a bók elutasítása, a bókkal való egyet nem értés kifejezése. A nyelvi udvariatlanságot megjelenítő (fenti) példák azonban egy adott közösségben a társadalmi elvárásoknak, normáknak megfelelően nem feltétlenül implicálnak udvariatlanságot. Vagyis az udvariatlan viselkedés udvarias viselkedésként is értelmezhető.

2.3.2. A megfelelés Watts udvariasságelméletében

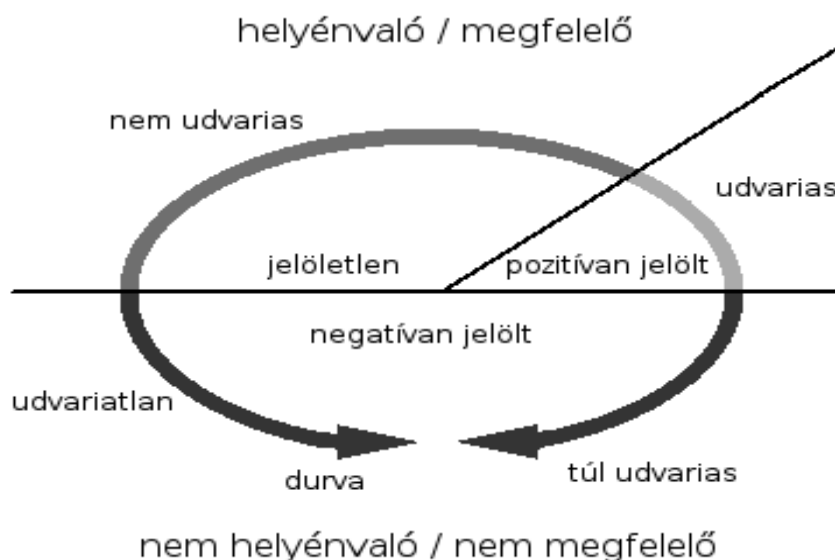
Az udvariasság történetileg és szociokulturálisan meghatározott jelenség, általában a felsőbb társadalmi csoport által kialakított viselkedési mód (Watts 2003: 34, Watts 2005b). Az udvariasság arra való, hogy a beszélő a beszédpartner által róla alkotott véleményét javítsa, megmutassa a társadalomhoz való tartozást, valamint konfliktusok elkerülésére is szolgál (Watts 1992: 47–51). Az udvarias viselkedés értelmezhető a másik fél felé mutatott tiszteletként, ugyanakkor egyes értelmezések szerint hipokrita, nem őszinte viselkedést is jelenthet (Watts 2003: 2). Watts (2003: 20, 21, 276) az udvariasság diskurzusalapú magyarázatát adja, megfelelésről, megfelelő (helyénvaló) viselkedésről beszél: olyan viselkedésről, amit a résztvevők kialakítanak annak érdekében, hogy a folyamatban lévő szociális interakcióknak megfeleljenek.

Watts (2003, 2005b) elmélete, udvariassági modellje szociokulturális szempontból közelíti meg az udvariasság jelenségét, az udvariasság diskurzusalapú magyarázatát adja. Megfelelésről, megfelelő (helyénvaló) viselkedésről beszél, ami egy olyan (nyelvi vagy nem nyelvi) magatartás, melyet egy adott társadalom tagjai kialakítanak, felépítenek és egyensúlyban tartanak annak érdekében, hogy a folyamatban lévő szociális interakcióknak megfeleljenek, megfelelően, helyesen viselkedjenek (Watts 1992: 47–51, 2003: 20, 276). A megfelelő (helyénvaló) viselkedés – amely az udvariasság és az udvariatlanság viszonyítási alapja – annak az ismeretét jelenti, hogy mely nyelvi struktúra fogadható el egy interakcióban egy sajátos társadalmi közegben. A megfelelőtől (helyénvalótól) eltérő nyelvi viselkedés lehet túl-udvarias vagy udvariatlan. A megfelelő viselkedés udvariasnak (pozitívan jelölt viselkedésnek) vagy nem-udvariasnak (jelöletlen viselkedésnek) tekinthető. Az udvariasság nyelvi struktúrába történő bevonása nem jelenti azt, hogy automatikusan pozitív értelmezést kap (Watts 2003: 161). Az udvariasság tehát mindig valamihez viszonyítva értelmezhető, a szembetűnő, kiugró viselkedést (Watts 2003: *salient behaviour*) udvariasnak vagy udvariatlannak lehet nevezni attól függően, hogy a magatartás az udvariasság spektrumának negatív vagy pozitív vége felé irányul-e (Watts 2003: 19).¹² Watts (1992, 2003, 2005b) elmélete arra a meglátásra alapozódik, hogy egy megnyilatkozás udvariassága vagy udvariatlansága a fennálló interperszonális (és kontextuális) viszonyok

¹² „Linguistic behaviour which is perceived to be beyond what is expectable, i.e. salient behaviour, should be called polite or impolite depending on whether the behaviour itself tends towards the negative or positive end of the spectrum of politeness.” (Watts 2003: 19)

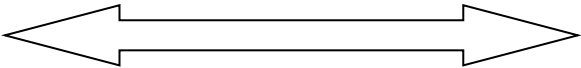
alapján, az interakció dinamikájában értelmezhető. Az udvariasság az idő és a kulturális tér függvényében változik (Watts 2005b: xiii).

1. ábra: Megfelelő/nem megfelelő viselkedés (Watts 2003, 2005a, b; eredeti ábra: 6. Melléklet)

Watts udvariassági modellje (1. ábra) dinamikusán ábrázolja a nyelvi viselkedésmódokat, amelyek egy kontinuumot alkotnak a helyénvaló/megfelelő viselkedéstől (*politic/appropriate behavior*) a nem-helyénvaló/nem-megfelelő (*non-politic/inappropriate behavior*) viselkedésig. A megfelelő magatartás kontinuumába tartozik a pozitívan jelölt udvarias (*polite*) és a jelöletlen nem-udvarias (*non-polite*) kategória. A negatíván jelölt udvariatlan, durva (*impolite, rude*) és a túl udvarias (*over-polite*) viselkedés pedig a nem megfelelő kategóriát képezi.

2. ábra: Kapcsolati munka (Locher –Watts 2005: 12, eredeti ábra: 7. Melléklet)

KAPCSOLATI MUNKA			
			
negatívan jelölt	jelöletlen	pozitívan jelölt	negatívan jelölt
udvariatlan	nem udvarias	udvarias	túl udvarias
nem helyénvaló/ nem megfelelő	helyénvaló/ megfelelő	helyénvaló/ megfelelő	nem helyénvaló/ nem megfelelő

A kapcsolati munka (2. ábra) a verbális interakció résztvevőinek erőfeszítéseit jelenti, amit annak érdekében tesznek, hogy a lehető legnagyobb figyelmességet mutassák egymás iránt (Watts 2003: 277). Az interakciók során elvégzett kapcsolati munka nagy része jelöletlen természetű, és többnyire észrevétlen marad (helyénvaló/megfelelő viselkedés: 2. ábra, 2. oszlop). A jelölt viselkedés háromféle módon észlelhető. Negatívan jelöltként értelmezhető, ha a megítélése udvariatlan/ nem helyénvaló/ nem megfelelő (2. ábra, 1. oszlop) vagy ha túl udvarias/nem helyénvaló/nem megfelelő (2. ábra, 4. oszlop). Feltételezhető az, hogy a címzettnek, a beszédpartnernek a túl udvarias viselkedéshez való érzelmi viszonyulása csaknem hasonló, mint az udvariatlan viselkedésre vonatkozó reakciója. Pozitívan jelölt viselkedésként (2. ábra, 3. oszlop) pedig az udvariasnak/ helyénvalónak/ megfelelőnek érzékelt magatartás tekinthető. Tehát az udvarias viselkedés mindig megfelelő, amíg a megfelelő magatartás lehet nem udvarias is. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezen kategóriák között a határt nem lehet objektíven körvonalazni (Locher –Watts 2005:11–12). Mivel a társadalmi gyakorlat mindig magában foglalja a résztvevők közötti kapcsolati munkát, ez egy rejtett hatalmi küzdelem, amelyben az udvariasság fogadásának jelentős szerepe van, és az úgynevezett társadalmi viselkedés gyakran udvariatlansághoz vezet. Az adott szituációban elvárt helyénvaló magatartást

túlhaladó viselkedésnek nyitott az udvariassági értelmezése, melyet így az interakció résztvevői pozitívan vagy negatívan is értékelhetnek (Watts 2003: 201-202). A megfelelő, helyénvaló viselkedés összetevői hozzájárulnak a kapcsolati munkához, de nem értelmezhetők udvariasságként (Watts 2003: 226).

Az elismerő megnyilvánulások Watts elméletében értelmezve nem feltétlenül udvarias aktusok. Az elismerések általában udvarias viselkedésnek minősülnek, de ez nem jelenti automatikusan azt, hogy minden bók vagy dicséret pozitív, támogató viselkedésnek értékelhető. Az elismerő megnyilvánulás nem eredendően udvarias, és egyetlen nyelvi kifejezés sem az eredendően (Watts 2003: 140). Tehát a bók a helyénvaló, megfelelő viselkedés része, és támogató arcunkára utal, de nem jelent udvariasságot (Watts 2003: 159, Locher –Watts 2005: 24, 26). Watts modelljében az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok is hasonlóan értelmezhetők, azaz nem eredendően udvarias kijelentések, hanem az adott szituációban, az aktuális viszonyok alapján minősíthetők megfelelő vagy nem megfelelő viselkedésnek.

2.4. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok udvariassága

Az udvariasság funkcionális pragmatikai keretben olyan nyelvi viselkedésmódként határozható meg, amelyet a megnyilatkozó a kommunikációs igényeinek kielégítésére, a saját és a beszédpartner elvárásainak leginkább megfelelően alkalmaz az interperszonális viszonyok létrehozásának és fenntartásának érdekében, tehát az udvariasság a személyközi kapcsolatok megformálásának és fenntartásának az igényével magyarázható (Tátrai 2017: 916).

2.4.1. Az udvariasság értelmezése az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok vizsgálatában

Az udvariasság a társas érintkezésnek egy sajátos kísérő jelensége, amely a beszédpartnerek személyközi viszonyát, a beszélőnek a szituációval és beszédpartnerével kapcsolatos attitűdjét jeleníti meg. Az egymás iránt mutatott szociális figyelemhez köthető udvariasság általánosságban jellemzi a nyelvi tevékenységet (metafunkciók: Tátrai 2017: 911). Az

udvariasság tehát a kölcsönös figyelmisség megnyilvánulásaként értelmezhető, amikor az interperszonális viszonyok pozitív alakítása helyeződik előtérbe (Tátrai 2017: 916). A tipikus szituációkban megfigyelhető nyelvi viselkedés, a személyközi viszonyok alakítása az udvarias interakciókban nagyobb nyelvi kidolgozást igényel (ahogyan a formális-informális kapcsolatokban is eltérő). Az udvariatlan nyelvi viselkedés kategóriájának az esetében az interperszonális kapcsolatok formálása a háttérben marad, a másik fél iránti figyelmisség hiánya jelenik meg. Egy kijelentés értelmezése mindig az adott kontextustól, az adott beszédhelyzettől, a szituációs tényezőktől és viszonyoktól függ.

Az udvarias megnyilvánulásokban a nyelv interszubjektív (megismerő) és interperszonális (kapcsolatteremtő) funkciói közül az interperszonális szerep hangsúlyozódik (Tátrai 2011: 36, vö. Szili 2007: 1). A nyelv elsődlegesen interperszonális használata az olyan szituációkban valósul meg, amikor a figyelem a diskurzus résztvevőinek személyközi kapcsolatára irányul (Tátrai 2011: 39; a közös figyelmi jelenet mint a diskurzusvilág része: vö. Tátrai 2017: 907-911). Az interakció sikerességéhez a személyközi viszonyok konstruálása, megfelelő módon történő formálása is hozzájárul, meg kell felelni egy adott beszélőközösség udvarias nyelvi viselkedéséhez társuló szociokulturális elvárásoknak.

Leech elmélete (1983) alapján – melyre az empirikus vizsgálatok is alapozódnak (3., 4., 5. fejezet) – az udvariasságnak megkülönböztethető kétféle aspektusa, az objektív és a szubjektív jellege. Az objektív udvariasság arra reflektál, hogy egyes nyelvi megoldásokat önmagukban udvariasabbnak érzünk másoknál. Ennek magyarázatát az adhatja, hogy bizonyos tipikus szituációkban (amelyek a vizsgálatokban is megjelennek: pl. főnök-beosztott, tanár-diák) a személyközi viszonyok bonyolítása nagyobb figyelmi ráfordítást és kidolgozást igényel, mint más tipikus (pl. barát-barát) szituációkban (Tátrai 2011: 47). Az objektív udvariassággal függ össze, hogy a főnök-beosztott, illetve tanár-diák interakcióban például a szituációt (helyzetet) formálisabbnak érzékeljük a barátok közötti informálisabb interakcióhoz képest. A szubjektív udvariasság viszont az udvarias nyelvi viselkedés szituációfüggőségére utal, amely a vizsgálatokban is hangsúlyozódik. Ez a jellegzetesség a stílustulajdonítás és a stílusminták működésének kérdéséhez kapcsolható. A szubjektív udvariasságot tekintve egy tipikus szituáción belül is lehet megfelelő (pozitívan jelölt udvarias és a jelöletlen nem udvarias) vagy nem megfelelő (negatívan jelölt udvariatlan, durva és túl udvarias) a viselkedés egy kontinuumot alkotva (Watts 2003). Az udvariasság

tehát viszonyfogalomként definiálható, amely szerint egy adott nyelvi megoldás udvariassága vagy udvariatlansága az adott kontextusban, a beszédpartnerek között fennálló interperszonális viszonyok alapján értelmezhető (Tátrai 2011: 47). Egy kijelentés udvariassága vagy udvariatlansága tehát mindig egy adott szituációban magyarázható, dönthető el.

Az udvarias nyelvi viselkedés – az azt megformáló nyelvi kifejezőeszközökkel együtt – a kulturális interakció része, azonban az eltérő társadalmakban, kultúrákban különböző a nyelvi udvariasság kidolgozottsága. Az udvariasság értelmezése kultúránként eltérő, a különféle társadalmakban például más-más módon kapcsolódik össze az indirektség a szerénység kifejeződésével vagy az őszinteség hiányával (Balogh 2002: 337).

2.4.2. Az elismerő megnyilvánulás és az arra adott válasz

A megnyilatkozó az interakció során kifejezésre juttatja a saját mentális állapotát (gondolatait, szándékait, érzéseit), és ezzel hatást gyakorol a beszédpartner mentális állapotára, a befogadó figyelmét egy referenciális jelenetre irányítja (Tátrai 2011: 89).¹³ A kommunikációs szituációkban a megnyilatkozások által kommunikatív cselekvéseket, beszédaktusokat (Austin 1962) hajtunk végre (például: utasítások, megállapítások, figyelmeztetés, kérdés, bocsánatkérés, könyörgés, ígéret, panasz vagy bók, dicséret), melyeknek a társas cselekvések folyamatában fontos szerepük van.¹⁴ A beszédaktusok vizsgálata arra a kérdésre fókuszál, hogy mi az összefüggés a mondatok szerkezete és a cselekvésértéke között (Tátrai 2011: 90). A nyelvfilozófiai alapú csoportosítások mellett más megközelítések is léteznek (pl. szemantikai kiindulópontú vagy funkcionális kognitív szempontokat érvényesítő, grammatikai alapú tipológia; Tátrai 2011: 95).¹⁵

A beszédaktusok kutatásában a bókok és az arra adott válaszok kiemelkedő szerepet

¹³ A beszédaktusok és a figyelemirányítás összefüggéséről: Hámosi 2008, 2009.

¹⁴ A beszédaktusokról és a beszédaktus-elméletéről: Austin 1962; a beszédaktusok pragmatikai vizsgálatának magyar nyelvre vonatkozó empirikus elemzéséről és klasszifikációjáról: Szili 2004b.

¹⁵ A beszédaktusok – így a bók és a rá adott válaszok – történeti kontextusban is vizsgálhatók. A beszédaktusok történeti vizsgálatának egy példája Taavitsainen– Jucker szerzőpáros munkája (2010), akik régebbi angol szövegekben vizsgálják a verbális agresszióhoz kötődő beszédaktusokat (amik megállapításuk szerint kultúr- és időspecifikusak; 2010: 108). A diakrón beszédaktus-kutatásra két módszert említenek (1. beszédaktus-igék alapján vizsgálni, 2. felfedezni egy adott beszédaktus típus összes megvalósulását), melyek közül a szerzők az első módszert választják. Magyar korpuszon Nagy C. Katalin végez történeti beszédaktus-kutatásokat (Nagy C. 2011, 2018).

kapnak különféle társadalmi és kulturális kontextusban vizsgálva az univerzális és kultúrspecifikus sajátosságokat, az adott nyelvi és társadalmi normákat (vö. Holmes 1986, Herbert 1986, Wolfson 1989, Chen 1993, Lorenzo-Dus 2001, Achugar 2001, Golato 2003, Spencer-Oatey –Ng –Cray 2004, Yu 2005, Cedar 2006, Al Falasi 2007, Tang–Zhang 2009, Bergqvist 2009, Grossi 2009, Maíz-Arévalo 2010, Kedveš 2011, Castagneto – Ravetto 2015, Yuvayapan 2016, Alotaibi 2016, Althigafi 2017, Al-Mansoor – Patil – Alrefaee 2019). Yu (2005) megállapítása szerint azért is jelentősek ezek a vizsgálatok, mert az idegen nyelvű beszélők súlyos problémákkal szembesülnek a szociolingvisztikai tudatosság hiánya miatt, amit az egyes nyelvekre vonatkozó, L1–L2 (anyanyelv – célnyelv) összevető vizsgálatok is alátámasztanak (Yuvayapan 2016).

Az udvarias nyelvi viselkedés egyik jellegzetes megnyilvánulási módja elismerésünk kifejezése beszédpartnerünk felé (Alfonzetti 2009: 46), az adott társadalom szociokulturális szokásaitól is befolyásolt elismerő megnyilvánulás (bók, dicséret). A nemzetközi szakirodalomban az ilyen jellegű, elismerést kifejező megnyilatkozási formákat általánosan bókként definiálják (angol *compliment*, olasz *complimento*). Az angol *compliment* kifejezést több szótár is hasonlóan értelmezi: a dicséret, csodálat, tisztelet, gratuláció udvarias kifejezése (*Oxford Dictionaries* 2011); az udvariasságnak, tiszteletnek egy formális aktusa (*Dictionary of the English Language* 2009); dicséret, ajánlás vagy csodálat kifejezése, az udvariasság, tisztelet, elismerés formai aktusa, valamint régies nyelvhasználatban ajándékot is jelent (*Dictionary.com Unabridged. Based on the Random House Dictionary* 2011). Az olasz egynyelvű szótárak is hasonlóan magyarázzák a kifejezést: az udvariasság, tisztelet, gratuláció aktusa (*Dizionario Garzanti della lingua italiana* 1963: 195); csodálat, tisztelet, gratuláció, udvariasság és hasonló kifejezése, udvarias megnyilvánulások vagy magatartás (*Zingarelli*: 2007: 422); tisztelet, udvariasság, üdvözlés aktusa; egy hölgynek való bókolás; tisztelet, hódolat kifejezése magas rangú személyekkel szemben (*Grande dizionario della lingua italiana III*. 1964: 416).

A magyar nyelvben a bók (tipikusan a külsőre, megjelenésre vonatkozó elismerés) és a dicséret (általánosabb elismerés kifejezése) jelentése elkülöníthető (Szili 2000, 2004b: 156). Az értelmező szótárak (ÉKsz. 1992: 143, Arcanum 2019) meghatározásában a bók „udvarlasként vagy hízelgésül mondott kedveskedő dicséret”, egy kedveskedő, széptevő, hízelgő kijelentés, szólam, melyet rendszerint udvariasságból vagy érdekből mond valaki egy másik embernek. Régies értelemben kötelező tiszteletadást jelent: a fej és a derék,

esetleg a térd kisebb meghajtásával végzett tiszteletadás valaki, általában egy magasabb rangú személy előtt. A dicséret (ÉKsz. 1992: 229, Arcanum 2019) azonban egy értékre vagy érdemre utaló elismerést kifejező szóbeli vagy írásbeli nyilatkozat; dicsérő szó; egy személy vagy dolog jó tulajdonságainak, képességeinek, érdemeinek, értékeinek elismerése, illetve azok a szavak, amelyekkel jó dolgokat elismerünk. Az empirikus vizsgálatokban (diskurzuskiegészítő teszt: 1.3.) megjelenő kétféle élethelyzetben (1. Melléklet, 3., 4., 5. fejezet) is megmutatkozik a két jelentésárnyalat: az egyik szituációban a külsőre, megjelenésre vonatkozó pozitív tartalmú kijelentés (bók), a másikban a teljesítményre utaló elismerés (dicséret). A nemzetközi kutatások a compliment (olaszul: complimento) megnevezést használják, a magyar nyelvre vonatkozó vizsgálatokban Szili Katalin (2004a, b) bók (B) és bókra adott válaszként (BV) határozza meg (de a kétféle jelentést elkülöníti egymástól: bók – dicséret: Szili 2004b: 124). Jelen munka a magyar nyelvre vonatkozó vizsgálatokban a bókot, a dicséretet és minden más, a beszédpartnerre irányuló, pozitív értéktulajdonítást kifejező elismerő kijelentést egységesen **elismerő megnyilvánulásként** definiál (azonban hangsúlyozza az eltérő jelentéseket, amelyek a vizsgálatokban, valamint a nyelvi anyag gyűjtéséhez használt tesztekben (DCT) is megmutatkoznak a szituációk jellegén keresztül: 1.3., 1. Melléklet).

A beszédaktusok közül az elismerő megnyilvánulások – Searle (1975, 2000) kategorizációja alapján – az expresszívumok csoportjába tartoznak, amikor a megnyilatkozó a szavakat igazítja a világhoz, de mindezzel a résztvevők ismereteit nem változtatja meg (ilyen beszédaktus még például: a köszönetnyilvánítás, a sajnálat, a bocsánatkérés, a gratuláció, a felköszöntés, a részvétnyilvánítás). Az expresszívumok az érzelmeket helyezik előtérbe a mentális állapotok közül, mivel az a céljuk, hogy kifejezzék a megnyilatkozó érzelmi állapotát (Tátrai 2011: 95–96, Searle 1975, 2000: 147–152). Searle értelmezésében a beszédaktusok kategóriái univerzálisak, bármely nyelvre alkalmazható típusokat jelölnek. Leech udvariassági rendszerében (1983) az elismerő megnyilvánulások (bókok, dicséretetek) a megerősítés maximához köthetők (vö. 2.2.3.), amelynek egyik alapelve szerint maximalizálni kell a másik fél dicséretét, a megerősítést szolgáló megnyilatkozásokat. A bókokat – az üdvözléssel, a gratulációval, a köszönettel és más kifejezésekkel együtt – kedélyes, bizalmasan udvarias aktusoknak véli (Leech 1983: 106). Erre az értelmezésre alapozva a bókhoz kapcsolódó megnyilatkozások elsősorban az informális stílushoz köthetők (1. 4. fejezet). A bók – Holmes meghatározásában – egy olyan beszédaktus, amely

explicit vagy implicit módon érdemet tulajdonít valakinek (az elismerés tárgya lehet például: külső megjelenés, belső tulajdonságok, képesség, adottság, készség tulajdon, teljesítmény), elismerést fejez ki valaki felé, aki a beszélőtől eltérő személy, általában a bók címzettje (Holmes 1986: 485). A bók pozitív érzelmet kifejező beszédaktus, a szolidaritás jeléül szolgál (ezért gyakrabban előfordulhat azonos neműek között, mint nemek közötti interakciókban, Holmes 1990: 267), szerepe a beszédpartnerek közötti viszonyok létrehozása vagy helyreállítása (Holmes 1986: 486, 500). A bók „viselkedő-ítélkező” nyelvi aktus (Pomerantz 1978), amellyel a megnyilatkozó megbecsülését, elismerését fejezi ki beszédpartnerre felé. Pomerantz – a felajánlásokkal, meghívásokkal, ajándékokkal, dicséretekkel együtt – a támogató aktusokhoz (*supportive actions*) sorolja, egy olyan viselkedési mintaként értelmezi, amely kifejezi a másik félre irányított figyelmet, tiszteletet (Pomerantz 1978: 82). Wolfson magyarázatában a bók a kapcsolatok létrejöttét és azok megtartását szolgálják, társadalmi olajozók (*social lubricants*, Szili 2004b: 167), amely tulajdonság azonban minden udvariassági aktust jellemez, a bók a szolidaritás elismerése csodálat formájában (Wolfson (1986: 86). Yu megállapítása szerint a bók a napi beszélgetések rutinja (Yu 2005 Yuvayapan 2016: 219).

Az elismerő megnyilvánulás – mint a megnyilatkozó véleménye – értékelő viszonyulást fejez ki (általában pozitív értéktulajdonítást), különféle módon és eltérő intenzitással realizálódhatnak. Eltérést mutatnak az elismerés tárgyára vonatkozóan (pl. külső adottságok, megjelenés, belső tulajdonság, szellemi képességek, személyiség, anyagi és egyéb javak), a nyelvi megformáltságban, a pragmatikai funkciókban (vö. Alfonzetti 2009, 2013, Bettoni 2006). Felismerésükhöz és értelmezésükhöz explicit vagy implicit nyelvi jelzésekre van szüksége a befogadónak, amelyek egyértelművé teszik a kijelentés tartalmát és címzettjét, valamint megfelelnek az interakcióban résztvevők kommunikációs igényeinek. Az implicit és explicit módon megfogalmazott bók egyaránt lehet releváns, s értelmezésük az adott kontextustól függ. Explicit bók: *Nagyon tetszik; remekül néz ki; jól áll a ruha; jól néz ki a szerelése*; implicit elismerés: *sokat foglalkozhattál vele* (egy egyetemi dolgozat értékelése); olasz példa: *Ah! Qua c'è la professoressa 'B'. Dicevo questo forse se l'è rapita qualche bel giovane.* ('Á! Itt van 'B' tanárnő. Mondtam, hogy talán elrabolta őt néhány csinos fiatalember.' – nevetve.; Alfonzetti 2009).

Egy elismerő megnyilvánulás különféle módon és stílusban fogalmazódhat meg, stílusértékét azonban nem önmagában a nyelvi forma határozza meg, mert nem

függetleníthető az adott kontextustól: a nyelvileg nem reprezentálódó implicit jelentés, a beszélői szándék egy adott kontextusban értelmezhető (Tátrai 2011).

Az elismerő megnyilvánulásokat egy adott kontextusban szükséges vizsgálni, vagyis a hozzájuk kapcsolódó válasszal együtt (*CR: compliment responses*; az általam alkalmazott magyar rövidítés: EV: elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok¹⁶). Az elismerő megnyilvánulás „támogató aktus” jellegére azok a válaszok mutatnak rá, amelyekben a beszédpartner örömet kifejezve megköszöni az elismerést. Ebben az esetben a „nyelvi ajándékozás” kölcsönös. A bókhoz kapcsolódó pozitív érzelm a válaszban metapragmatikai reflexión keresztül is kifejeződhét: pl. *Csinos a ruhád, nagyon jól áll.* – válasz: *Igazán udvarias vagy ma.* A metapragmatikai reflexió (metapragmatikai jelzések, Tátrai 2017: 1046) a nyelvi tevékenységre történő reflektálásként értelmezendő, amikor a megnyilatkozó önmaga vagy egy másik megnyilatkozó beszédtevékenységéhez reflexíven viszonyul (Verschuere 1999: 187–198, Tátrai 2017: 1048–1051).

A bók kétféle aktus potenciális értékét hordozza magában: egyrészt egy értékelő állítást, amelyet a válaszban követhet egy másik értékelő állítás (egyetértve vagy nem egyetértve), másrészt egy támogató aktusét, amelyet el lehet fogadni vagy elutasítani (Alfonzetti 2009: 57–58). Az elismerő megnyilvánulás és az arra adott válasz egymáshoz kötődő beszédaktusokként egy megnyilatkozásláncot, ún. szomszédsági párt alkotnak (Schegloff–Sacks 1973: 296, Szili 2004b: 156). Az elismerésre (bók, dicséret) adott válaszok az expresszívumok csoportjába tartoznak (Austin 1962), a megnyilatkozó érzelmi állapotát fejezik ki, a beszélőnek az elismerő megnyilvánuláshoz kapcsolódó értékelő viszonyulását jelenítik meg (Searle 1975: 357, Szili 2004b: 156). Az elismerést fogadó fél egy dilemmával, kettősséggel néz szembe: egyetértse-e az elismerő megnyilvánulással vagy elkerülje az öndicséretet (Pomerantz 1978: 81–82, Spencer-Oatey – Ng – Cray 2004).

A bókra adott válasz egy olyan nyelvi viselkedésként határozható meg, amelyet az elismerés címzettje a bókra adott reakcióként alkalmazhat (Nelson – Al-Batal – Echols 1996, Yuvayapan 2016: 219). Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok a befogadónak a megnyilatkozás tartalmára vonatkozó véleményét, nyelvi magatartását jelenítik meg, s az interakció körülményeihez igazodva különféle stratégiákban és változatos stílusban, komplex formában jönnek létre. Értelmezésüket az interakció résztvevőinek kognitív

¹⁶ A magyar nyelvre vonatkozó vizsgálatokban Szili Katalin a BV rövidítést alkalmazza (2004a, b).

környezete, valamint a közös kulturális háttértudás segíti. A szociopragmatikai és szociokulturális tényezők meghatározzák egy kijelentés stílusát egy adott kontextusban, amelyet a következő fejezet ismertet az udvariasság és a stílus viszonyát értelmezve.

2.5. Az udvariasság és a stílus – a szociokulturális változók mint a stílus összetevői

Az udvarias nyelvi viselkedésnek a dolgozatban vizsgált jelensége érdekes megfigyelésekkel szolgálhat, mivel alkalmas a különböző beszélőközösségek udvarias nyelvi sajátosságainak összevetésére, a társadalmi és kulturális eltérések megfigyelésére. Egy udvarias megnyilvánulás (akár indirekt formában is) releváns lehet egy adott szituációban, amennyiben megfelel a kommunikációs elvárásoknak. Az udvarias nyelvi viselkedés során begyakorlott dolgok konvencionálizálódnak egy adott közösségen belül, eseményekhez köthető dinamikus sémák, stílusminták (stilisztikai sémák, tipikus megformálási módok) jönnek létre, s ezekkel az ismeretekkel a diskurzus résztvevői egyaránt rendelkeznek (vö. Tátrai 2004: 482). Az udvarias magatartás a mások iránti figyelem megvalósulása, egyfajta nyelvhasználati mód, mely különféle stílusmintákban realizálódhat. Kognitív megközelítésben – Tolcsvai Nagy elméletét véve alapul (1996, 2005, 2012) – a stílus komplex jelenséggént határozható meg, amely “a diskurzus szociokulturálisan is meghatározott értelemösszetevője” (Tolcsvai Nagy 2001: 300, 2005: 85). A stílus leképezi az interakció szociokulturális körülményeit, a szociokulturális változóknak szerepük van a stílus alakulásában. Halliday (1978: 32) értelmezésében a szöveg jelentése a szituációhoz kapcsolódik, annak részévé válik (l. regiszter-elmélet). A stílus (regiszter) tehát olyan nyelvhasználati mód, amely függ az adott szituációtól (Tolcsvai Nagy 2005: 86). Langacker úgy véli, hogy egy nyelvi egység szemantikai és fonológiai mátrixához szociolingvisztikai és más értékek is hozzátartoznak (Langacker 1987: 63, Tolcsvai Nagy 2005: 87). Tolcsvai Nagy megállapítása szerint a stilisztikai jelentés szociális és kulturális faktorok, a kogníció és a kommunikáció univerzális és kultúrspecifikus tényezői által is meghatározott. A szociokulturális jelleg a beszélő és a befogadó nyelvi tudásának és a szövegnek a kölcsönhatásában érvényesül, meghatározza a megnyilatkozóra és a befogadóra vonatkozó stilisztikai funkciókat egy interakción belül. Egy adott kifejezés jelentésmátrixához tehát a szociokulturális tényezők is hozzátartoznak, mivel hatással

vannak a komplex szöveg értelmezésére, a mindennapi szövegek stílusértékére (Langacker 1987: 63, Tolcsvai Nagy 2005: 85–87). Egy szöveg stílusát a belső tényezők mellett olyan külső tényezők is meghatározzák, mint a verbális cselekvés minősége és a kontextus (Tolcsvai Nagy 2001: 229, Tolcsvai Nagy 2005: 85–87). Egy megnyilvánulás jelentéséhez, stílusstruktúrájához a szociokulturális tényezők is szervesen hozzátartoznak.

Tolcsvai Nagynak (2005: 88–92) a verbális interakciót bemutató modelljében a beszélő és a befogadó egymással, a szöveggel és a szituációval való kapcsolata jelenítődik meg, a szociokulturális tényezők kognitív tartományokban, előtér–háttér viszonylatban ábrázolhatók. Öt fontosabb kognitív tartományt különböztet meg (magatartás, helyzet, érték, idő, nyelvváltozatok), melyekben kontinuumot alkotva további altartományok különíthetők el sematikus kategóriákként (Tolcsvai Nagy 1996: 135, 2012: 38):

- a magatartás mentén: durva, laza, közömbös, választékos;
- a helyzet mentén: informális, közömbös, formális;
- az érték mentén: értékmegvonó (ironikus, gúnyos), közömbös, értéktelítő (patetikus);
- az idő mentén: közömbös, régies, újszerű;
- a hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok mentén: sztenderd, irodalmi nyelv, nyelvjárások, városi népnyelv, diákn nyelv, a szépirodalom történeti stílusrétegei stb.

Az elismerő megnyilvánulásokra, bókra, dicséretre adott válaszok tanulmányozása során a stilisztikai vonatkozásokat a helyzet és az érték változójára összpontosítva, kapcsolatukat kiemelve vizsgálom, így e két tényező jellemzésére részletesebben is kitérek (4.2., 4.3.). Az egyes szociokulturális faktorok együttállásának megvalósulásával (paralell disztribúcióval) különféle protostílusok, prototipikus együttes előfordulások jönnek létre, így az informális, a közömbös és a formális protostílusok (Tolcsvai Nagy 2005: 92, 95, vö. még Tátrai 2012). A közömbösség nem a stílus hiányát jelzi, hanem azt, hogy nem kerül előtérbe semmilyen összetevő abban a tartományban, vagyis a közömbös altartomány a központi altartomány (Tolcsvai Nagy 2004: 154). A közömbös protostílus összefüggésbe hozható a Watts (2003) koncepciójában jelöletlennek minősített nyelvi viselkedéssel. Ez a jelenség az udvarias nyelvi megnyilvánulásokban is megfigyelhető. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok az interakció körülményeihez igazodva változatos stílusban fogalmazódnak meg. A különféle magatartásminták alakítják ki a szociokulturális normarendszert, egy adott szituációban alkalmazott stílusmintákat.

Az interperszonális viszonyok (egyenrangú és alá-, fölérendelt viszony, társadalmi távolság vagy közelség) alakulása leginkább a helyzet változójának függvényében ábrázolható (vö. Tátrai 2012). A helyzet (szituáció) a beszélőnek a nyelvi megformáltságban kifejezett és a hallgató által értelmezett, a beszédhelyzetre, a kommunikatív szituációra vonatkozó közlése (Tolcsvai Nagy 1996: 142–145, 2001: 306, 2005: 90). A helyzet változóját tekintve – Tolcsvai Nagy modellje (2005, 2012) alapján – a megnyilatkozások informális, közömbös vagy formális stílusfokokban realizálódhatnak (kontinuumot alkotva), stílussajátosságukat pedig az adott kontextus határozza meg. Bartha és Hátori modellje (2010: 304) – amely a társas viszonyok alakítására, a diskurzus résztvevőinek viszonyára alapozva értelmezi a stílust – az informális–formális stílus megkülönböztetéséből kiindulva az involváltság–távolítás, szolidaritás–hatalom, konvergencia–divergencia, direktség–indirektség fogalompárokkal árnyalja a rendszert. A másokra irányuló elismerő megnyilvánulás és az arra adott válaszok sajátossága az értékelői viszonyulás megformáltságbeli sokszínűsége, ezért stílusuk leírásában az érték (szociokulturális) változója kerül előtérbe. Az érték a megnyilatkozó értékelése a szövegről, a szöveg témájáról, körülményeiről (a helyszínről, a résztvevőkről, az eseményekről) a szövegek alakulásán keresztül (Tolcsvai Nagy 1996: 145–148, 2001: 311, 2005: 90). Az érték változójának altartományai – Tolcsvai Nagy modelljében (2005, 2012) – a következő árnyalatokban valósulnak meg (kontinuumot alkotva): értékmegvonó, közömbös és értéktelítő stílus. A megértés során elsődleges figuraként egy fókuszban lévő altartomány jelenik meg, a többi pedig a háttérben helyeződik el. A közömbös altartomány esetén – amely mind a magatartás, mind a helyzet tényezőjének kontinuumában jelen van – a nyelvi egységnek nincsen szüksége egy másik szimbolikus szerkezettel való összehasonlításra (Tolcsvai Nagy 2005: 89).

2.6. Kulturális dimenziók

Nyelvi viselkedésünket, beszédtevékenységünket egyrészt szociopragmatikai tényezők határozzák meg (személyközi viszonyok, társadalmi távolság, interakciós kontextus), másrészt annak a társadalomnak az előírásai, összetevői, szociokulturális elvárásai, amelyeknek tagjai vagyunk. Az udvarias nyelvi magatartás szabályait is az adott viselkedési

normák szabják meg, amelyek részben a kulturális konvenció részei (Tomasello 1999, 2002).

2.6.1. Nyelv és kulturalitás

A kulturális tanulási folyamatban – interszubjektívan, másokkal interakcióba lépve – elsajátítjuk a nyelvi szimbólumok, kommunikációs konvenciók használatát, melynek során újfajta perspektivikus kognitív reprezentációkat hozunk létre. A közös kulturális háttértudás lehetőséget ad a beszédpartner kommunikációs szándékára történő következtetésekre. A nyelvi formák elsajátítása során az is nyilvánvalóvá válik, hogy a szituációs tényezőktől függően ugyanazon jelenséget eltérően lehet értelmezni a különféle kommunikációs célok szerint. Ezért a különböző kultúrák képviselői eltérő módon viselkednek (Tomasello 1999, 2002: 212–213, 223–224). A kultúra „a közösség önalkotó és önreferenciális cselekedeteinek lényege” (Tolcsvai 2012: 31).¹⁷ Egy közösség tagjai folyamatosan referálnak önmagukra és környezetükre. A nyelvi norma – amely egy közösségi cselekvés konvencionizált sémáit jelenti – szociális szabályszerűségként irányít a megnyilatkozás szintjén. A sikeres viselkedésmódok, nyelvi megnyilvánulási formák pedig társadalmi mintává válnak (Tolcsvai 2012: 29). Az interakciókat egy adott közösség szociokulturális normarendszere irányítja, a nyelvi viselkedéshez kapcsolódó sémák ismerete szociokulturálisan meghatározott (Tolcsvai Nagy 2001: 318).

A nyelv és a kultúra között szoros kapcsolat van, az egyik megértése nem lehetséges a másik ismerete nélkül, a nyelv a kultúra része (vö. Bettoni 2006). Az úgynevezett Sapir-Whorf hipotézis (Whorf 1956/1970) meghatározása szerint egy nyelv struktúrája befolyásolja beszélőinek világszemléletét. Ez a felfogás a nyelvi struktúrán belüli eltéréseket a világ észlelésének és megértésének módjában rejlő különbségekre vonatkoztatta (a nyelvi rendszer által kialakított benyomások sokszínűsége) (Whorf 1956/1970: 169-170). Ennek alapján feltételezhető, hogy az udvariassági elvek bonyolult rendszerén belül minden kultúrában létrejön egy szisztematikus levezetés, amelyet a társadalmi érintkezés során, a (családi és intézményesített) nevelésen keresztül egy adott nyelvközösség minden tagja elsajátít és felismer (Bazzanella 2005: 75, 186).

A nyelvhasználatnak és a társadalom szerkezetének bizonyos vonatkozásai szorosan

¹⁷ A dolgozatnak nem célja a kultúra összetett fogalmának értelmezése és körüljárása. A kultúra fogalomértelmezéséről, a kulturális tudásról: Tomasello 1999, 2002, Kecskés 2014.

összefüggnek. A világkép létrejötte a világot értelmező egyén nyelvhasználatától, az általa alkalmazott nyelvi struktúráktól függ. A nyelvhasználati szabályok részben univerzálisak, részben az adott kultúráktól függenek. Két nyelv mindig kétfajta nyelvhasználatot, két kultúrát, világszemléletet eredményez, s ez megértési problémákat okozhat az eltérő nyelvet beszélők között. A nyelvi viselkedésnek kultúránként eltérő, az adott társadalomra jellemző szabályrendszere van, amely megkönnyíti mindennapi gyakorlati életünket, verbális kommunikációnkat. A nyelvi viselkedés szabályait – így az udvariassági formák használatát is – minden társadalomban az érvényes viselkedési normák szabják meg, amelyek a társadalmi konvenció részei. Egy társadalom nyelvi viselkedését tehát egyrészt a közösség kulturális identitása, a hagyományra épülő normák, társadalmi elvárások irányítják. Másrészt azonban a nyelvhasználatot jelentős mértékben meghatározzák az adott nyelv sajátosságai, a beszélők rendelkezésére álló eszközrendszer (grammatikai sajátosságok, nyelvi lehetőségek). Az interakciók sikeressége függ a személyközi viszonyok alakulásától, formálásától. A társadalmi normák, a közösségi elvárásrendszer – amelynek az egyén a megnyilatkozásai által részesévé válik – megsértésével veszélybe kerül az együttműködés sikere. A társadalmi normák azonban, melyek meghatározzák a résztvevők társas világát, kultúránként eltérőek lehetnek. Ezzel a jelenséggel foglalkozik a nyelvészeti pragmatika komplex diszciplínájának egy újabb tudományterülete, az interkulturális pragmatika (*Intercultural Pragmatics*), amely a kultúrák közötti nyelvi viselkedésbeli különbségekre összpontosít (Wierzbicka, 1991, Kecskés 2014, 2017, Bettoni 2006).¹⁸ A személyközi, társas viszonyok egyik alapja, az interakciók meghatározó tényezője az egymásra való kölcsönös odafigyelés, amelynek pozitív nyelvi és viselkedésbeli kifejeződése az udvariasság. Ebből következően az udvariasság a pragmatika egyik fő kutatási területe, mivel nyelvileg is konvencionalizálódhat, számos beszédaktus, nyelvi cselekvés kötődik hozzá (beszédaktusokról: 2.4.2., vö. Austin 1962). A pragmatikai szemlélet (pragmatic perspective) egy tágabb értelmezési keretet ad, amely a nyelvi tevékenységre összpontosít, a nyelv kommunikációs aspektusa helyeződik előtérbe, mivel a nyelvet a használat, a kontextus

¹⁸ A kultúráközi pragmatikáról: Blum-Kulka –House –Kasper 1989, Wierzbicka, 1991, Kecskés 2014, 2017; Fukushima 2000, 2020; a kultúráközi pragmatika szerepéről a magyar mint idegen nyelv tanításában és a beszédaktus-kutatásokban: Szili 2004b, Árvay 2015. A magyar nyelvre vonatkozó pragmatikai vizsgálatok: Szili 2010, Szili–Bándli–Maróti 2016, Gróf 2012. Az olasz nyelvre és az olasz mint idegen nyelvre vonatkozó interkulturális pragmatikai és beszédaktus-vizsgálatok: Nuzzo 2007, Nuzzo–Gauci 2012, Mariani 2015, Santoro–Vedder 2016, Leone 2011, Caffi 1999, 2012, 2013, Gesuato–Bianchi–Cheng 2015.

szempontjából ragadja meg (Tátrai 2006, Tátrai 2017: 899-900).¹⁹ A nyelvhasználó társadalmi jellemzőit helyezi előtérbe, a nyelvi tevékenységet társadalmi, kulturális és kognitív tevékenységként értelmezi, a különböző kontextusokban dinamikusan létrejövő jelentést vizsgálja (Tolcsvai Nagy 1996: 12, Verschueren 1999: 8–10, 173–175, Tátrai 2011: 11). A nyelvi tevékenységet különböző pragmatikai tényezők irányítják. Az interakció során a beszédpartnerek különféle nyelvi lehetőségek közül választják ki a kommunikációs szituációnak, célnak és elvárásoknak megfelelő megoldásokat, nyelvi kifejezésformákat (választás; Tátrai 2017: 920, Croft 2010: 13). A beszélők az egyezkedés képességével érvényt szerezhetnek saját akaratuknak, vagy megkérdőjelezhetik a beszédpartner választását (egyezkedés). A sikeres kommunikációnak az is feltétele, hogy a megnyilatkozások kielégítsék a kommunikációs igényeket (adaptáció=hozzáigazítás) (Tátrai 2005: 211, Tátrai 2017: 920-925, Verschueren 1995, 1999). A társadalom különféle szféráiban létrejövő eltérő társadalmi kapcsolatok más és más nyelvhasználatot kívánnak. A megnyilatkozás formájának megválasztása az egyén döntése, amelyre a beszédpartnerhez fűződő és a diskurzusból újrakonstruálódó személyes kapcsolat, valamint a társadalmi előírások (elvárásrendszer) is hatnak (Tátrai 2011: 61). A pragmatikai ismeretek lehetővé teszik, hogy megállapítsuk egy megnyilatkozás udvarias vagy udvariatlan minőségét egy sajátos kontextusban (Bianchi 2003: 91.).

Az interperszonális kapcsolatteremtés (melyhez az udvariasság is köthető), a személyközi viszonyok alakítása összefügg az egymás iránti szociális figyelem igényével (a nyelvi tevékenység metafunkciói: Tátrai 2017: 911). Az interperszonalitás, a személyközi kapcsolatok konstruálása a nyelvhasználat alapvető meghatározója, hiszen az emberek a nyelvi tevékenység végzése során egymásra is figyelnek, tekintettel vannak a beszédpartnerre. A diskurzusból résztvevői közötti személyközi kapcsolatok minősége befolyásolja a beszélő kijelentését. Az interperszonális viszonyok kialakításának és azok fenntartásának az igénye magyarázza az udvarias nyelvi viselkedésünket (Tátrai 2017: 916–917).

¹⁹ A pragmatikának szűkebb és tágabb értelmezése is létezik. Szűkebb értelemben a nyelvi forma és használója kapcsolatával, valamint a nyelv és a nyelvi kontextus viszonyával foglalkozik (Tolcsvai Nagy 1996: 12, Levinson 1983: 3). A tágabb meghatározás a kontextust a nyelvi megértéssel kapcsolja össze, a nyelvi tevékenységre összpontosít, amelyben benne rejlik a társadalmi aspektus (a nyelvhasználó mint társadalmi lény); a nyelvhasználatot tehát nem autonóm rendszerként, hanem tevékenységként értelmezi (Tolcsvai Nagy 1996: 12, Levinson 1983: 29).

2.6.2. Kulturális dimenziók az udvariasságban

Az udvariasság megnyilvánulási módja kultúraspecifikus, nyelvenként eltérő képet mutat (a különböző nyelvekben különféle módon udvariasak az emberek egymással). Az udvariasság kulturális dimenziója a nyelvi magatartás kultúrafüggőségét hangsúlyozza (melyet egy adott társadalom szociális normái formálnak), míg az univerzális jelleg abban az általános viselkedésmódban érvényesül, hogy az emberek udvariasak egymással. A kulturális dimenzió az a sajátos nyelvi magatartás, ahogyan udvariasak vagyunk egymással, ahogyan a követendő normák, a társadalmi konvenciók érvényesülnek a nyelvhasználatban, annak a módja, ahogyan a mindennapi interakciók nyelvileg formálódnak, valamint a nyelvi kidolgozottságuk mértéke és minősége. A nyelv egyetemes, univerzális jellege ellenére is egy-egy kultúra alkotója, az adott kultúrában konvencionalizálódik és örökítődik tovább a szocializációban (Langacker 1987, 1999: 15–16, Tolcsvai Nagy 2012: 36). A kulturális eltérések hatással lehetnek arra, hogy egy adott közösség beszélői mit tekintenek megfelelő nyelvhasználatnak. Spencer-Oatey (2000) szerint különféle okai vannak a kapcsolatok menedzsmentjében (*rapport management*, amit az udvariassággal azonosít), kezelésében tapasztalható kulturális különbségeknek (Spencer-Oatey 2000: 43, Szili 2016: 20). Az udvarias nyelvi tevékenység, a szociális figyelem, az udvariasság kidolgozottsága is eltérő a különféle társadalmakban, nyelvi és kulturális közegekben, interakciókban.

Az udvariasság és az udvariatlanság vizsgálata az interakció társadalmi mozgásait, változásait is megjeleníti (Kádár–Culpeper 2010: 9, Kádár 2017). Egy társadalom nyelvi viselkedését a közösség felépítése, kulturális identitása, a hagyományra épülő normák, társadalmi elvárások is szabályozzák (Szili 2007: 14). Az udvariasságnak normatív és stratégiai aspektusa is van, az adott kultúrától és társadalomtól függ, hogy melyik vetület hangsúlyosabb. A normatív (társadalmilag előírt) udvariasság esetében a közösségi elvárások kerülnek előtérbe, a stratégiai (rugalmasabb elvárásokat közvetítő) udvariasság a kevésbé hierarchikus beszélőközösségekre jellemző (Tátrai 2011: 42, Szili 2007: 13–14). A magyar társadalomban mindkét típusú udvariasság jelen van. Egy udvariasságot elváró interakcióban egy megnyilatkozás implikálhat udvariasságot vagy udvariatlanságot is az adott közösség társadalmi normáinak megfelelően. Ha túl udvariasan fogalmazunk egy interakcióban, az udvariatlannak, az adott szituációban nem megfelelő nyelvi viselkedésnek

is tűnhet. Egy udvariasnak szánt megnyilvánulás tehát nem implicál szükségszerűen pozitív értékelést a beszédpartner részéről. Az udvariasság eltérő értelmezése a kulturális különbözőségeken is észlelhető.

Az udvariasság kultúrspecifikus fogalom, nyelvi normái nem univerzális jellegűek (Bańcerowski 2000b: 313, Nemesi 2000: 419, 428, Szili 2004b: 104; a beszélő és a hallgató társas viszonya a nyelvi interakció részeként kultúrspecifikus jellegű: vö. Tolcsvai Nagy 2012). Az udvariasság nyelvspecifikus jellegének bizonyítására több eltérő kultúrát képviselő nyelvben is végeztek összehasonlító elemzéseket (pl. a kínai nyelvben: Gu 1990). Az udvariasság a különböző nyelvekben, az egyes kultúrákban eltérő módon jelenik meg (pl.: névmások rendszere és használata, névhasználat, megszólítási formák, udvariasságjelölő elemek, udvariassági formák), a tiszteletadás, a tisztelet kifejezésének nyelvi eszközei különböző mértékben épülnek be az egyes nyelvek rendszerébe. Néhány nyelvben bonyolult udvariassági struktúra alakult ki. A koreai ige ragjai különösen gazdagok a tiszteletesség vonatkozásában, különféle aspektusokat, modalitásokat fejeznek ki, a beszélő eltérő érzelmi állapotát (pl. felkiáltás, dicsekvés, szívélyesség), valamint tiszteletiséget (Mártonfi 1972: 166, vö. Fülei-Szántó 1994). Japánban az udvariassági forma kiválasztásának négy tényezője van: a csoporton kívüliség, a társadalmi helyzet, a korkülönbség és a nemi hovatartozás. A japán nyelvhasználatban a tagadó szerkezeteket magukba foglaló tiszteleti formák, a hosszabb mondatok, a kínai kölcsönszavak szolgálnak az udvariasság kifejezésére. A tiszteletet jobban elvárják az idegenekkel szemben, ha nő szólít meg férfit, fiatalabb egy idősebbet, alacsonyabb társadalmi helyzetű a felsőbb osztály tagját. A francia udvariassági formát három összetevő alkotja, ezek használatával vagy elhagyásával egy kérés lehet udvariatlan vagy akár túlzottan udvarias is (Wardhaugh 1995b: 240–254).

A társadalmi szerveződéstípusok jól tükröződnek a nyelvhasználatban, az udvariassági stratégiák és elvek eltérő alkalmazásában. Az egalitáriánus elvek szerint irányított társadalmakban (a társadalmi szerveződések nyugati formája) és a hierarchikus felépítésű társadalmakban (keleti társadalmak, ázsiai közösségek) másfajta nyelvi viselkedésmód figyelhető meg a nyelvi érintkezés során (vö. Wardhaugh 1995a). A nyelvi tiszteletadás eszközei érzelmek kifejezésére is szolgálnak. A tiszteletadás leginkább a nyelvi udvariasságban nyilvánul meg. Az egyes kultúrák összevetésére, egy-egy beszélőközösség kulturális különbségeinek bemutatására Leech udvariassági maximái (l. 2.2.3.) tűnnek

alkalmasnak, mivel azok az egyes nyelvek udvariassági stratégiáinak különbözőségeit emeli ki (az eltérő kultúrák mely elvekre helyeznek nagyobb hangsúlyt; Szili 2004b: 35). Brown és Levinson szerzőpáros udvariasságelmélete (kétpólusú rendszere: 1. 2.2.2.) szerint azonban nyelvi viselkedésünk sok univerzális elemet tartalmaz.

A kultúra egyik fontos összetevője az önkép (az egyén önmagáról alkotott véleménye egy adott kultúrán belül), amelynek szimbóluma az arc. Az amerikai kultúrára jellemző az önmagukról való pozitív gondolkodás, a kedvező önképalkotás, ezért a szerénység elve kevésbé dominál (Szili 2004b: 172). Az angolszász kultúrákban el kell fogadni és megköszönni a bókot, a dicséretet (a magyaroknál ellenben épp a dicséret erejének csökkentése az elvárt követelmény, Szili 2000: 104, 2016: 20). A keleti kultúrák a másik pólust képviselik, a kínai kultúrában a szerénység, az alázatosság a követendő norma, amely azonban nem a pozitív gondolkodás tagadása, hanem az egyénnel szemben kialakított közösségi elvárás (Gu 1990: 239). A magyar beszédközösség a két véglet, az amerikai és a keleti kultúra között helyezkedik el a nyelvi szerénység szempontjából: elvárt viselkedésforma a dicséret erejének csökkentése, a szerénység elvének követése, de nem kényszerít túlzott megalázkodásra (Szili 2004b: 172-173, 2016: 20, 50). A közelítő stratégiákat érvényesítő keleti (hierarchikus felépítésű) kultúrákban – ahol az egyén szerepe háttérbe szorul – a szerénység elve dominál. A nyugati (egalitáriánus) társadalmakban azonban az egyén fontosságát hangsúlyozzák, a tartózkodó udvariasság stratégiáit preferálják, a szerénység elvének alkalmazása kevésbé jellemző (Szili 2004b: 33). A különféle kultúrák a felek közötti szociális távolságot is eltérően értelmezik.

Az egyes kultúrák között a társadalmi érintkezés nem verbális kifejezésformáiban is alapvető különbség figyelhető meg. A nevetés, a mosoly például a keleti kultúrákban a zavar kifejezője, amíg a nyugati társadalmak tagjai örömeik, megelégedettségük jeleként alkalmazzák (Szili 2004: 160). Az interperszonális kapcsolatokban érvényesülő dimenziók, térbeli viszonyok értelmezésében is kultúránként eltérés tapasztalható. A beszédpartnerek közötti térbeli kiterjedés alapvető jelentést hordoz egy interakcióban, a nem verbális kommunikáció része (vö. Hall 1975).

Az udvarias nyelvhasználat, a nyelvi viselkedés szabályai szoros kapcsolatban állnak az adott nyelv társadalmi összetevőivel, egy beszélőközösség szokáskultúrájához, normáihoz, konvencionális nyelvi elemeihez köthetők. A *How are you?* kérdést például az angol anyanyelvű fatikus elemként alkalmazza a társalgásban, tehát nem hogylétünk felől

érdeklődik, csupán egy kontaktusteremtő konvencionális üdvözlési formával él. A magyar nyelvközösségben ugyanerre a kérdésre (*Hogy vagy?*) általában választ várunk vagy azonnal reagálunk, ami félreértést eredményezhet az interakció során. Kultúránként eltérés tapasztalható a beszédtemák illendőségének mértékében (pl. pénz, vallási, politikai nézet, világnézeti kérdések), az intimitás fokában (pl. tanár-diák, főnök-beosztott viszony). A társadalmi érintkezés során alkalmazott konvencionális udvariassági beszélgetések tárgya, a tabuk tiszteletben tartása elengedhetetlen feltétele a sikeres kommunikációnak. Ezen ismeretek hiánya nem kis problémát eredményezhet a beszédpartnerek között. Az illendőség, udvariasság megállapításához két alapvető szempont figyelembevétele szükséges: a kérdéses cselekvés relatív sajátosságai, valamint egy adott közösség, kultúra specifikus szabályai. A szabad információk, „szabad javak” (Goffman: *free goods*) azok a cselekvések, információk, amelyek nem „kerülnek sokba” a beszédpartnernek, azaz nem veszélyeztetik a beszédpartner „magánterületét” (*privacy*). Más megnyilatkozások azonban „nagy fáradságot okoznak” a beszédpartnernek, sértik az intim szféráját (pl. az anyagi dolgok említése, ha a fizetéséről kérdezzük valakit; pénzt kérünk kölcsön; egy ismeretlen személytől vallási hovatartozásáról, világnézetéről érdeklődünk) (Bazzanella 2005: 182). Az interakció során azonban egyes beszédtemák irányítva, védve vannak a társadalmi tabuk, a konvencionálisan meghatározott kerülendő témakörök által (mint például a nemiség kérdésköre, Lakoff 1973: 237). Az udvariasság kultúránként eltérő pragmatikai szabályainak nem megfelelő ismerete, a konvencionális udvariassági formák helytelen alkalmazása számos esetben félreértést eredményezhet a kommunikációs folyamatban, akár diplomáciai sérelmeket is okozhat (1.2). A kulturális sajátosságokból és eltérésekből adódó udvarias nyelvi viselkedésbeli hasonlóságok és különbségek az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megformálásában is tapasztalhatók (Yuvayapan 2016: 227, vö. Lorenzo –Dus 2001, Tang –Zhang 2009).

2.6.3. Az elismerő megnyilvánulás és az arra adott válasz kulturális dimenziói

Az udvariassággal foglalkozó főbb elméletek (Leech 1983, Brown–Levison 1987) a nyelvi magatartás általános elveinek megfogalmazására törekedtek. Brown és Levinson (1978: 56) szerint az udvarias megnyilvánulások sok univerzális elemet tartalmaznak. Leech (1983) is az udvariasság univerzális elveinek a megfogalmazására törekedett ugyan, megállapítja

azonban, hogy az elvek követésének foka kultúránként változhat. Az udvarias nyelvi viselkedés univerzális jellegére utal, hogy bizonyos szituációk udvariasságot várnak el a megnyilatkozótól. Ilyen lehet például a magasabb rangú, társadalmi státuszú beszédpartnerrel, az idősekkel, az idegenekkel, valamint a férfiak nőkkel folytatott interakciója. Az előzékeny viselkedés azonban eltérő módon érvényesül a különféle társadalmakban. A kutatók egy körének véleménye szerint az udvariasság nyelvi normái nem univerzálisak (Wierzbicka 1991, Bańcerowski 2000: 313, Nemesi 2000: 419, 428, Szili 2004b: 104). Tolcsvai Nagy (2012) megállapítása szerint a beszélő és a hallgató társas viszonya (a nyelvi interakció részeként) kultúrspecifikus jellegű; a (szocializáció során elsajátított) viselkedési sémák ugyan általános elvekre vezethetők vissza, kialakulásuk azonban kultúrafüggő.

A beszédpartnerek közötti elismerések kifejezése a legtermészetesebb módja annak, hogy az interakció során a dicséretre vonatkozó igényeket kölcsönösen kielégítsék. Az elismerés kifejezésének, a dicséret, a bók nyelvi megformálásának intenzitása eltérő a különféle társadalmakban. Észak-Amerikában vagy a mediterrán országokban (pl. Olaszországban) direkter módon kifejeződnek az érzelmek, azonban kevésbé intenzíven, korlátozottabban mutatkozik a keleti kultúrákban (ahol a szociális figyelem másképp valósul meg, az egyén és a közösség közötti harmónia hangsúlyosabb), valamint a kelet- és észak-európai országokban (Kasper 1990: 199, Alfonzetti 2013: 573, vö. Bettoni 2006, Chen 1993). A beszédpartnerek közötti verbális elismerés intenzitásának mértéke ezzel szemben igen gyakori az amerikai beszélőközösségben, aminek oka lehet az individuum fontosságának vagy a társadalmi egyenlőségnek a hangsúlyozása. Egyes kultúrákon belül a túlzott bókot, esetleg a társadalmi tabut is érintő elismerő megjegyzést a beszédpartner negatívan értelmezi, a megnyilatkozó szándékkal tehát ellentétes hatást válthat ki. Az egyiptomi társadalomban például a gyermek egészségéről, fejlődéséről való érdeklődés az irigység jeleként, a szociokulturális normákkal ellentétes erőszakos nyelvi aktusként értelmezendő (Alfonzetti 2009: 32). Eltérés tapasztalható a beszédtemák (pl. pénz, politikai nézet, vallási, világnézeti kérdések, szexualitás) illendőségének mértékében, az intimitás fokában is. A társadalmi interakció során alkalmazott konvencionális témáknak, valamint a tabuknak a tiszteletben tartása elengedhetetlen feltétele a sikeres kommunikációnak. Ugyanaz az elismerés eltérő értelmezést kaphat a különböző értékrenddel, nyelvi viselkedésbeli normákkal rendelkező társadalmakban (ezt a jelenséget jól bemutatja

Alfonzetti egyik példája, amelyben a beszédpartnert fiatalító elismerés sértőnek hathat például a keleti társadalmakban, ahol a kor a bölcsességnek és az erkölcsi erénynek a szimbóluma: 2009: 47)²⁰:

A moziban:

A: *Te pontosan ugyanúgy nézel ki.*

B: *(nevet) Ne már!*

A: *De tényleg! Semmit sem változtál.*

B (a férjének): *A mindig ilyen imádnivaló ember volt?*

Amúgy te is nagyon jól nézel ki.

A mediterrán kultúrák, így az olaszok és a spanyolok is nagy figyelmet szentelnek a bókolás aktusának, egyfajta társadalmi gyakorlatként élnek vele (Alfonzetti 2009: 30–32, Lorenzo–Dus 2001).²¹ Az elismerő megnyilvánulások olyan illokúciós aktusok, amelyek nagy interkulturális változatosságot mutatnak (Alfonzetti 2015). Az olasz nyelv sajátossága, hogy gyakoriak az érzelmmel telített, kedveskedő kifejezések (pl. *bella* 'szépségem', *ciccina* 'kicsikém/aranyoskám', *cara* 'kedvesem', *amore* 'szerelmem', *tesoro* 'kincsem'). A társas-nyelvi tevékenységben a különféle szuffixumokkal ellátott alakokkal sajátos – érzelmi viszonyulást kifejező – jelentéseket hoznak létre, amelyek konvencionalizálódhatnak (pl.: *bellino* 'szépecske', *carino* 'aranyos', *ciccina* 'husikám, kicsikém, aranyoskám', *donnina* 'asszonyka, kis nő', *fratellino* 'testvérkém', *figliola* 'lányocskám'). Az olasz nyelvi viselkedés két leechi maxima (egyetértés és szerénység: 2.2.3.) közötti kompromisszumot mutat (vö. Bettoni 2006, Bettoni – Rubino 2007).²² A magyarokra – egy korábbi felmérés alapján – a bókot kevésbé, illetve intenzívebben alkalmazó köztes magatartás jellemző (Szili 2004b: 172, 2010, 2016). A beszédpartnerre utaló elismerés kifejeződése, valamint az arra adott válaszok nyelvi megformálása és értelmezése eltérő a különféle társadalmakban, a kulturális sajátosságok mellett azonban a nem és az életkor is meghatározó tényező (Alfonzetti

²⁰ Alfonzetti (2009) olasz nyelvű példájának magyar változata saját fordítás.

²¹ Az udvarias olasz nyelvi viselkedésről, a bemutatás és bemutatkozás, a – jókívánságok csoportjához szorosan kötődő – bók és gratulációk, a kérések és köszönetnyilvánítások, valamint a bocsánatkérések és az ezekre adott válaszok kommunikációs aktusairól: Wallendums 2007 (megállapítása szerint a nyelvi udvariasság témaköre kevésbé, vagy csak egyes részleteiben feldolgozott területe az olasz nyelvészetnek).

²² Az elismerő megnyilvánulások és az azokra adott válaszok olasz nyelvre vonatkozó empirikus vizsgálatáról: Alfonzetti 2009, 2013, 2015, Bettoni–Rubino 2007, Castagneto–Ravetto 2015.

2013: 574). A fiatalabb generációknál – az online kommunikációban is – érezhető némi változás, ami azt mutatja, hogy egy dinamikus, folyamatosan alakuló, változó nyelvi-kulturális jelenség.

A témát áttekintő szakirodalom a bókot pozitív udvariassági aktusként értelmezi, ezt a megközelítést támasztja alá a magyar (és az olasz) beszélőközösség nyelvi viselkedése, a vizsgált nyelvi anyag is. A bók mint pozitív értékelés, vélemény „nyelvi ajándék”-ként is definiálható, amellyel a beszédpartnernek örömet szerzünk (Alfonzetti 2009: 46). Hangsúlyozandó azonban, hogy az elismerő kijelentések értelmezése mindig egy adott közösség szociokulturális elvárásaitól függ, sikerességéhez meg kell felelni az (adott társadalmat jellemző) udvarias nyelvi viselkedés szociokulturális elvárásainak. Egyes kultúrákon belül a túlzott bók negatív hatást is kiválthat, a beszédpartner negatívan értelmezheti, vagyis a megnyilatkozási szándékkal ellentétesen hat (Alfonzetti 2009: 32). Más társadalmi kontextusban viszont épp az elismerő megnyilvánulás hiánya jelenthet problémát, a dicséret hiánya a másik fél lebecsülését is implikálhatja (Leech 1983: 136).

2.6.4. Kultúra/kulturalitás és nyelvtanítás

A funkcionális pragmatikai irányzatok hatottak az idegennyelv-oktatásra, és ennek következtében előtérbe helyeződött a kommunikációt oktatási célként megjelenítő módszer, amely a kommunikatív kompetencia fogalmát, a nyelv kommunikációs eszközként való alkalmazását hangsúlyozta (a kommunikatív kompetencia összetevői: nyelvi kompetencia, szociolingvisztikai kompetencia, beszéd- és szövegalkotói kompetencia, stratégiai kompetencia; Bárdos 2000: 94–95). A kommunikatív kompetencia „a kölcsönös megértésre irányuló beszélőnek az a képessége, hogy a jól alkotott mondatokat kapcsolatba hozza a valósággal” (Habermas 1997: 230). A kommunikatív nyelvtanításban a pragmatikai aspektus – mely a magyar mint idegen nyelv tanításában is teret kap – rámutat arra, hogy nemcsak a grammatikának, de a nyelvi viselkedésnek is vannak szabályai, a nyelvhasználat nem függetleníthető a megnyilatkozás kontextusától. A nyelvtudást tehát nem csupán a grammatikai ismeretek jelentik, a sikeres kommunikációnak több összetevője is van, a megfelelő nyelvhasználatot és nyelvtudást szociokulturális tényezők is befolyásolják. A beszélőnek rendelkeznie kell egyrészt grammatikai ismeretekkel, a kommunikációs képesség azonban pragmatikai kompetenciát (Bachman 1990) is feltételez. A nyelvi

kompetencia a grammatikus mondatok megformálásának és megértésének a képessége. A pragmatikai kompetencia azonban az a tudás, amely lehetővé teszi, hogy a beszélő a nyelvet a szociális interakcióknak, egy sajátos kontextusnak megfelelő módon használja, azaz a beszélőközösségre jellemző nyelvi viselkedésmódok, a társadalmi elvárásoknak megfelelő szociokulturális normák, a kulturális konvenciókhoz kapcsolódó nyelvhasználat ismeretét jelenti (vö. Bachman 1990, Pléh-Radics 1982: 95, Bianchi 2003: 91, Szili 2004: 113–114, Bándli 2014: 39, Kecskés 2014).

Az idegen nyelvek hatékony elsajátításához szükséges, hogy a nyelvtanulók funkcionális nyelvtudást szerezzenek, a nyelv pragmatikai aspektusát tehát érdemes a nyelvtanítás során is figyelembe venni. A nyelvtanítás – így a magyar mint idegen nyelv tanítása – folyamatán tehát a pragmatikai képesség fejlesztése is szükséges, amely segíti a nyelvhasználó számára a beilleszkedést egy másfajta, eltérő nyelvi környezetbe. Ezt a célt szolgálja az adott nyelvközösség udvarias nyelvi viselkedésformáinak, szociokulturális normáinak használható tudásként való elsajátítása is. A kulturális sajátosságoknak – így egy adott társadalom udvarias nyelvi viselkedésének – az ismerete is hozzátartozik a nyelvtudáshoz, a nyelvi kompetencia (mint a kommunikatív nyelvi képesség) összetevője (vö. Mazzotta 2007). A kultúrák közötti érintkezés során, a kultúraközi (interkulturális) kommunikáció folyamatában az interakcióban részt vevő beszédpartnerek anyanyelve nem azonos, nem ugyanazon kultúrát képviselik, eltérő kulturális háttérrel rendelkeznek (Hidasi 2004, Kecskés 2014, Balboni 1999, Balboni – Caon 2015; Gudykunst 2003, Matsumoto – Yoo 2006)²³. Az eltérő kultúrák nyelvi viselkedésmódjának – így az udvarias nyelvi tevékenység társadalmi sajátosságainak – feltárása, a nyelvhasználati jelenségek kulturális összefüggésben történő tanulmányozása hasznos megállapításokkal és eredményekkel szolgálhat, hozzájárulhat a társadalmak közötti hatékonyabb interakcióhoz, az eltérő kultúrával rendelkező nyelvközösségek kommunikációs nehézségeinek leküzdéséhez. A kulturális sajátosságok a magyar mint idegen nyelv és kultúra tanításában is megjelennek (a magyar nyelv és kultúra intézményesített oktatása régóta folyik: vö. Éder 1983a, Nádor 1998), kiemelve a nyelvi viselkedésmódok kifejezésére szolgáló nyelvi eszközöket és pragmatikai funkciókat.²⁴ A nyelvtanítás során a pragmatikai ismeretek megfelelő

²³ Az olasz kulturális modellről: Balboni 1999; interkulturalitás Olaszországban: Éder 1983b, Caon 2008, Bertogna 2013.

²⁴ A magyar mint idegen nyelv és kultúra tanításáról: Giay – Nádor 1998, Éder 1981/1989, Éder– Kálmán– Szili 1984, Szili 2000a, Miklós 2000, Pál 2000, Erdősi 2012, Vincze 2017; a magyar grammatikáról magyar mint idegen nyelvi aspektusból: Szili 2006, Hegedűs 2004, 2019, Nagyházi 2012, az olaszországi

közvetítése a pragmatikai hibák kiküszöbölését vagy megelőzését segítheti (Maróti 2003, 2019b).²⁵ A pragmatikai kompetencia hiánya nyelvhasználati problémákat, félreértést is eredményezhet.

Az idegen nyelv elsajátítása során létrejöhet egy átmeneti nyelvállapot, sajátos nyelvi rendszer, az úgynevezett köztes nyelv (*interlanguage*: Selinker 1972), amelyet a tanuló alakít ki a nyelvelsajátítás folyamatában a megismert nyelvi anyag felhasználásával. Mivel az egyéni köztes nyelvek változatossága igen nagy (a természetes nyelvekhez képest), nehéz felfedezni a szabályosságot (Maróti 2005: 50–51). A kultúra nyelvi viselkedésre ható szerepét hangsúlyozzák a köztes nyelvi pragmatikai (*interlanguage pragmatics*; Canale – Swain 1980) kutatások – amelyek a nyelvoktatás-mószertanra is hatással vannak – az interakciók és a beszédaktusok elsajátításának problémájával foglalkoznak, valamint a pragmatikai hibák jelenségére is rámutatnak (Canale – Swain 1980, Beebe – Cummings 1996: 65). A nyelvi viselkedésmódokat elemző és leíró köztes nyelvi pragmatikai vizsgálatok – amelyek a nyelvi megformálás eltéréseire világítanak rá (Maróti 2005: 53) – segítik a célnyelv szociokulturális elvárásainak megfelelő nyelvhasználat kialakítását.²⁶

A magyar mint idegen nyelv szempontjából egy másik nyelvállapot, a származásnyelv is hangsúlyozandó. A származásnyelv (*Heritage Language*) olyan nyelvállapot, amely a második és többedik generáció óta diaszpórában élő beszélőkre jellemző, akik a nyelven és a kultúrán keresztül kötődnek Magyarországhoz (Maróti 2012: 219, 2019a: 47, 2019b). A nyelvállapotnak ezt a vetületét már nem az anyanyelvi teljesség jellemzi, hanem a kétnyelvűség különböző fokozatait mutatja (Giay 1998: 19). A származásnyelvet alapvetően két tényező határozza meg: az anyanyelvi beszélőközösségtől távol töltött idő és a származási identitás mértéke. Tehát közelíthet az anyanyelvhez, ugyanakkor a nemzedékváltásokkal és a nyelvcseré folyamatával az idegen nyelvhez is (Nádor 2017: 468). Egy származásnyelvi beszélő magyar nyelvi állapotára hatással van az a nyelvkörnyezet, amelyben él, az adott társadalom szociokulturális sajátosságai, és mindez befolyásolhatja a nyelvi (anyanyelvi) viselkedését is.²⁷

magyartanításról: Pellegrini 1983.

²⁵ Az udvariasság és a pragmatikai kompetencia összefüggéseiről a magyar mint idegen nyelv tanításában: Maróti 2019b.

²⁶ A magyar nyelvre vonatkozó köztes nyelvi vizsgálatokról: Bándli – Maróti 2003, Bándli 2013, 2015, 2016, Schmidt 2012, Sitkei 2018)

²⁷ A magyar mint származásnyelv fogalmáról, vizsgálatáról részletesen: Giay 1998, Maróti 2012, 2019a, b, Nádor 2017.

A nyelvi viselkedés eltéréseiből adódóan az interakciók során előfordulhatnak úgynevezett pragmatikai hibák, félreértések a más-más kultúrához tartozó, más nyelven beszélő egyének között (Thomas 1983, vö. magyar nyelvre vonatkozó vizsgálatok: Maróti 2003, Bándli – Maróti 2003). Ez a probléma az olyan nyelvtanulók esetében is megmutatkozhat, akik nem célnyelvi környezetben találkoznak az adott nyelvvel (nem természetes interakcióban), így nehezen tudják elsajátítani azokat a viselkedési normákat, amelyeket az adott nyelv anyanyelvű beszélői elvárnak. Ezen ismeretek hiányában a saját anyanyelvükből kiindulva reagálhatnak (Balogh 2002: 337), amely jelenség a pragmatikai transzferrel magyarázható. A pragmatikai transzfer a nyelvi viselkedésbeli sajátosságok célnyelvre történő átültetéseként értelmezhető (vö. Beebe – Takahashi – Uliss-Weltz 1990), magában foglalja a nyelvi és szociolingvisztikai elemek negatív és pozitív átvitelét az anyanyelvből (L1) a célnyelvbe (L2). A pragmatikai transzfer jelensége pragmatikai hibákat eredményezhet, amely viszont bizonyos beszélőközösségekről alkotott sztereotípiákhoz vezethet (Bergqvist 2009: 2, 7, Cedar 2006). A pragmatikai hiba annak a jelenségnek az eredménye, amikor a nem anyanyelvi beszélő nem tudatos módon áthelyezi az anyanyelv (L1) szociolingvisztikai, szociopragmatikai jellegzetességeit, kulturális normáit a célnyelvi környezetbe, a másik nyelv (L2) tartományaiba, ezáltal az ismeretek negatív átvitele történik a célnyelvi (L2) társadalmi interakciókba, ami zavart okozhat a más nyelvi kultúrában (Yuvayapan 2016: 219-220, Althigafi 2017: 148, Grossi 2009). A pragmatikai hiba (Thomas 1983), azaz a kommunikáció során előforduló nem megfelelő kifejezőmód tehát a nyelvhasználati szabályok megsértéséből keletkezik, amikor a beszélő, a nyelvtanuló nem az adott szituáció által megkövetelt nyelvi tevékenységet hajt végre, ezért nem érthető vagy félreértelmezhető a szándéka. A pragmatikai hibák két típusa különböztethető meg (a pragmatika területeinek megfelelően, Thomas 1983). Pragmalingvisztikai hiba (1), amikor a beszélő egy adott szituációban nyelvileg nem pontosan fejezi ki magát. Szociopragmatikai hibának (2) pedig az nevezhető, ha nyelvileg helyesen, de a társadalmi normáknak és elvárásoknak nem megfelelően nyilvánul meg a beszélő. A két típust azonban nehéz élesen elhatárolni egymástól (Szili 2004: 102). Az első hibatípus tehát nyelvészeti problematikájú, amíg a szociopragmatikai hiba a szociokulturális szokások ismereteinek hiányát tükrözi, a nyelv társadalmi aspektusához kapcsolódik. A pragmalingvisztikai hiba a formákhoz tartozó nyelvhasználati szabályok megtanításával javítható. A szociopragmatikai hiba elkövetése nagyobb félreértést okozhat, mivel a beszélő nem csupán a nyelv használati szabályai,

hanem az adott társadalmi norma ellen is vét, azaz az adott beszélőközösség szociokulturális követelményeinek nem tud megfelelni (Szili 2004b). Ilyen például, amikor egy nem anyanyelvi beszélő túl direkten válaszol, ezáltal udvariatlan benyomást kelt. Az udvariasság nyelvi összetevőinek ismerete önmagában nem elegendő, hiszen egy nem megfelelő helyzetben alkalmazott udvariasság is problémát okozhat, a fogadó fél könnyen félreértelmezheti és iróniának vélheti (az irónia értelmezéséről: 4.3.). Az kulturális okokra visszavezethető nyelvhasználati eltérések, érték- és világlátásbeli különbségek félreértéseket, kölcsönös sérelmeket, negatív sztereotípiákat eredményezhetnek a különféle kultúrák között.

2.7. Összegzés

A disszertáció elméleti keretét ismertető fejezet bemutatta az udvariasság különféle megközelítésmódjait és elméleteit, majd ezeken belül értelmezte az elismerő megnyilvánulás beszédaktusát, amely a megnyilatkozó véleményeként a másik félre irányuló pozitív értékelő viszonyulást fejez ki, valamint a hozzá kapcsolódó válaszokat, amelyek a befogadónak a megnyilatkozás tartalmára vonatkozó attitűdjét jelenítik meg. A fejezet a pragmatikai megközelítések mellett kitért az udvariasság stílussal való viszonyának a bemutatására, a vizsgált jelenség kulturális aspektusaira, valamint a funkcionális pragmatikai irányzatoknak a nyelvoktatásra gyakorolt hatására is. Hangsúlyozta továbbá az interkulturális kommunikáció alapvető funkcióját, valamint a kultúrák közti pragmatikai kutatások eredményeinek felhasználhatósági lehetőségeit az idegennyelv-oktatás módszertanában. A kutatás elméleti hátterének bemutatása után a dolgozat a további fejezetekben az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok empirikus vizsgálatának eredményeit, különféle szempontokat érvényesítő elemzéseit ismerteti.

3. A társas viszonyok megjelenése az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban

3.1. Bevezetés

Nyelvi viselkedésünket szociokulturális tényezők irányítják, gondolataink megformálásának módját, az udvariasság mértékét az interakcióban résztvevő személyek társadalmi helyzete (rang, hatalom, ismertségi fok), az egyénre jellemző individuális adottságok (nem, kor, szociális helyzet, származás) is befolyásolják. Az udvariasság mint a mások iránti figyelem megvalósulása a nyelv interperszonális funkciójához, a személyközi kapcsolatok kialakításának és fenntartásának az igényéhez köthető (Tátrai 2011: 41–45, 2017: 916, Szili 2007: 1), így ebből kiindulva értelmezhető. Az interakció résztvevői között konstruálódó társas viszonyok hatással vannak a megnyilatkozás minőségére. Az interperszonális kapcsolatok mint a szituációs kontextus összetevői eltérő módon alakulhatnak a különféle interakciókban (vö. Tátrai 2004: 480).

Jelen fejezet az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat elsődlegesen egy olyan pragmatikai keretben kívánja vizsgálni, amely funkcionális megközelítésben tanulmányozza a nyelvi kifejezésmódot (vö. Leech 1983, Holmes 1986, Verschueren 1999, Tátrai 2011, 2017, Szili 2004b). A pragmatikai nézőpont mellett egy külön fejezet stilisztikai szempontból is elemzi az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat (4.), valamint interkulturális aspektusba helyezi a magyar nyelvi viselkedést, a magyar mint idegen nyelv nézőpontját hangsúlyozottan érvényesítve (5.).

A fejezet egyik fő kérdésfelvetése, hogy milyen módon jelennek meg, hogyan konstruálódnak a mindennapi diskurzusokban az elismerő megnyilvánulásokat követő reakciók. A vizsgálatok célja az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok kulturális aspektusainak pragmatikai keretben történő elemzése. Az empirikus elemzések bemutatják a nyelvi szerénység (Leech 1983) megjelenési módjait a különféle választípusokban magyar nyelvi mintákon keresztül (3.2.), majd az aszimmetrikus–szimmetrikus társas viszonyok formálódását (3.3.), valamint a magyar nyelv mellett olasz nyelvi anyagot is bevonnak a kutatásba összehasonlító elemzéseken keresztül (3.4.), melynek célja a különbségek és hasonlóságok tanulmányozása a magyar és az olasz válaszokban. Végül a 3.5. alfejezet a reflexív viszonyulást vizsgálja az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok

megfelelőségére (Watts 2003) helyezve a hangsúlyt. A kérdőíves nyelvi adatok alkalmasak a sematikus nyelvi szerkezetek vizsgálatára, az ezeken belüli változatok feltárására, és ilyen módon a konstruálás tipikus módjainak az elemzésére.

3.2. A nyelvi szerénység megjelenésmódjai az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban

Jelen vizsgálatokban az udvarias nyelvi viselkedés magyar nyelvi sajátosságainak tanulmányozásához Leech univerzális, de interkulturális összefüggéseket is figyelembe vevő elméletéből indulok ki. Az udvariassági maximák rendszerében szociopragmatikai szempontból értelmezve a bókok, a dicséreték konverzációs működése megfelelően körvonalazódik, a maximák – mint interakciós alapelvek – különféle szociokulturális értékekhez kapcsolódnak (Spencer–Oatey–Wenying 2003, Alfonzetti 2009: 29).

A nyelvi szerénység az udvarias nyelvi viselkedés egyik jellegzetessége, amely az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban is megmutatkozik. A szerénység nyelvi kifejeződése a különböző társadalmakban eltérő módon realizálódik az adott társadalom kulturális értékei szerint. A szerénység maxima (*Modesty Maxim*) Leech udvariassági rendszerében jelenik meg (l. 2.2.3., Leech 1983: 132, 136), amely szerint a beszélőnek minimalizálnia kell önmaga dicséretét, és maximalizálnia önmaga leszólását. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban eltérő (direkt/indirekt) formában és mértékben jelenhet meg a nyelvi szerénység: direktségi fokozatokban mutatkozik meg a bók elfogadásától az elutasításig – a direkt egyetértéstől az explicit elutasításig – kontinuumot alkotva (egyetértés/elfogadás, elterelés, egyet nem értés/visszautasítás). A szerénység megnyilvánulási módjaiban a direktségi fokozatok alapján elkülöníthető három fő stratégia (Holmes 1986, Szili 2004 a, b, 2016). Az (1) elfogadás (egyetértés) a beszédpartner kijelentésével való egyetértésre, annak elfogadására utaló egyetértő megnyilvánulásokat foglalja magába a nyílt egyetértéstől az implicit elfogadásig. Az (2) elterelés stratégiái a szerénység megnyilvánulására utaló, az elismerő megnyilvánulás egyértelmű elfogadását elkerülő megnyilatkozások, a visszautasítás indirekt formái. A (3) visszautasítás (egyet nem értés) pedig az elismerő megnyilvánulás tartalmának direkt elutasítását, az elismeréssel való

egyét nem értést vagy annak tagadását fejezi ki. A visszautasítást implikáló kijelentések a szerénység legegységelműbb kifejezőmódjai.

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban megmutatkozó nyelvi szerénység a magyarok udvarias nyelvi tevékenységének meghatározó eleme (vö. Szili 2000: 104, 2016: 32, 50; Pap 2008, 2011: 83). Az olasz beszélőközösség a nyelvi szerénység és a beszédpartnerrel szemben kifejezett egyetértés közötti nyelvi magatartást követve formálja a bókra adott válaszait a dicséret értékének csökkentésére törekedve (Alfonzetti: 2009: 178, vö. Bettoni – Rubino 2007).

Jelen vizsgálat az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat irányító elvekkel, ezen belül is a szerénységet kifejező stratégiák megjelenésmódjaival foglalkozik Holmes (1986) taxonómiáját, valamint Szili Katalin (2004) kiegészítéseit, módosított rendszerét véve alapul. Az elemzés – a nyelvi anyag eredményei alapján – a magyar nyelvi viselkedés jellemző tendenciáira mutat rá. Az udvariassági stratégiák vizsgálata tehát Holmes (1986: 492) taxonómiáján alapul, az elemzések az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszstratégiákat összefoglaló rendszeréből (*CR: Compliment responses*, magyarul: EV: elismerő megnyilvánulásra adott válasz) indulnak ki. Holmes három főstratégiát (makroszint) állapít meg taxonómiájában (elfogadás, elterelés, elutasítás), valamint mikroszintű választstratégiákat. Holmes stratégiáit Szili Katalin a magyar nyelvre kiterjesztett rendszerében a magyar beszélőközösség sajátosságai alapján módosította, mert “a magyar nyelvi anyag új stratégiafajták megjelentetését tette szükségessé” (Szili 2004b: 159). A nemzetközi kutatásokban az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok tanulmányozását hasonló módszerekkel végzik, a megnyilatkozások elemzésében és minősítésében számos vizsgálat alkalmazza a Holmes által összefoglalt választípusokat (pl.: interkulturális vizsgálatok: Razi 2013, L2 összevető vizsgálatok: Bergqvist 2009, Yuvayapan 2016, Althigafi 2017, akik a vizsgált nyelvi anyag gyűjtését szintén diskurzuskiegészítő tesztel végezték). Holmes (1986: 492) taxonómiáját (makro- és mikroszintű választstratégiák) az alábbi táblázat foglalja össze.

2. táblázat: Holmes (1986), EV–stratégiák (*CR strategies*)

Főstratégiák (makroszint)	Válaszstratégiák (mikroszint)
---------------------------	-------------------------------

Elfogadás	Az elismerés méltánylása (<i>Appreciation token</i>)
	Egyetértő kijelentés (<i>Agreeing utterance</i>)
	Lefokozó/minősítő megnyilatkozás (<i>Downgrading/qualifying utterance</i>)
	Az elismerés viszonzása (<i>Return compliment</i>)
Elutasítás, visszautasítás	Egyet nem értő kijelentés (<i>Disagreeing utterance</i>)
	Pontosító kérdés (<i>Question accuracy</i>)
	Az őszinteség megkérdőjelezése (<i>Challenge sincerity</i>)
Elterelés	Az elismerés másra hárítása (<i>Shift credit</i>)
	Informatív megjegyzés (<i>Informative comment</i>)
	Megerősítő kérés (<i>Request reassurance</i>)

Holmes (1986) taxonómiáját (2. táblázat) Szili Katalin (2004b) módosította (3. táblázat), illetve új válaszstratégiákkal bővítette a magyar nyelvi anyag alapján (Szili 2004b: 159–163). Az elfogadás főstratégiáján belül önálló típusként szerepel a köszönet (az egyetértésnél indirektebb módja az elfogadásnak), az egyetértést és a bókot megerősítő megnyilatkozást egy stratégiának minősíti, a nem verbális jelzéseket kihagyta a rendszerből (mert annak kultúránként más-más megítélése lehet), az öröm kifejezése és a tréfálgatás is megjelenik új kategóriaként. A visszautasítás főstratégia típusait szinte teljesen átstrukturálta (a visszautasítás egyre közvetlenebb fokozatait követve), megjelent például a lefokozó, becsmérő megjegyzés kategóriája, a zavar, kellemetlenség érzésének kifejezése, a bók minősítése mint választípusok. Az elterelés (utolsó makro szintű) főstratégián belül az elterelő magyarázat és az igyekezet kifejezése kerül be új reagálási típusként a rendszerbe (Szili 2004b: 159–163).

3. táblázat: A magyar BV–stratégiák összefoglalása (Szili Katalin rendszerében, 2004b)

Elfogadás (egyetértés) főstratégia	egyetértés kifejezése/a bókot megerősítő megnyilatkozás
	köszönet

	öröm kifejezése
	a bók viszonzása, a megdicsért tárgy felajánlása
	tréfálkozás
Elutasítás, visszautasítás (egyet nem értés) főstratégia	lefokozó, becsmérlő megjegyzések, magyarázatok
	zavar, kellemetlenség érzésének kifejezése
	a bók minősítése
	egyet nem értés
Elterelés főstratégia	a dicséret, bók másra hárítása
	elterelő magyarázat
	igyekezet kifejezése
	figyelman kívül hagyás
	kétkedés, bizonyosságkeresés

A szerénység elvét kifejező stratégiák elemzését Leech udvariassági rendszerére alapozom, azt vizsgálom, hogy Leech maximái közül melyek és milyen mértékben irányítják viselkedésünket bizonyos helyzetekben. A bemutatott elemzésekben a szerénység megnyilvánulási módjait tekintem át példákon keresztül szemlélítve, és a jellemzőbb stratégatípusokat kiemelve. Az empirikus vizsgálat során Holmes (1986) taxonómiájából és Szili Katalin (2004b: 159–163) magyar nyelvre vonatkozó megállapításaiból kiindulva és azokat továbbgondolva tanulmányozom az udvarias magyar nyelvi viselkedés jellemzőit.

A vizsgált nyelvi anyagot a mindennapi nyelvhasználatra reflektáló diskurzuskiegészítő tesztek segítségével gyűjtöttem (vö. Blum–Kulka 1982; 1. Melléklet) 20 és 30 év közötti fiatalok körében (a válaszadókat minél természetesebbnek tűnő, életszerű, társadalmi jellemzőit tekintve eltérő szituációkba helyeztem). A vizsgálatok résztvevői magyar, egyetemista vagy felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok voltak, mintegy 65 válaszadó (nemi arányok: 25 férfi, 40 nő) töltötte ki a kérdőívet (1. Melléklet; a módszerről részletesen: 1.3.). A szerénységre utaló megnyilvánulásokat olyan elismerő megnyilvánulásokra épülő szituációkon keresztül tanulmányoztam, amelyben a megnyilatkozóknak a külsejére, valamint teljesítményére vonatkozó elismerésekre kellett reagálnia (1.3., 1. Melléklet). A beszédpartnerek közötti szociális viszonyok több szinten mutatkoznak meg: közvetlen viszony: barát/barátnő, tekintély, hatalom: tanár/főnök). A

kérdőívek a válaszadók nemére is rámutatnak (F: fiú, L: lány). Munkám során mintegy 65 kérdőívet tekintettem át, a dolgozat az összegyűjtött nyelvi anyagnak csupán egy részét tartalmazza. A kitöltőknek az alábbi elismerő megnyilvánulásokra kellett válaszolniuk a két szituációban (teljes leírás: 1. Melléklet):

1. szituációban:

Barát: „Jól néz ki a szerelésed, ma hódítani fogsz.”

Főnök: „Ma igazán remekül néz ki, nagyon jó a szerelése.”

Barátnő: „Nagyon klassz a ruhád, ma igazán jól nézel ki.”

Főnökasszonya: „Nagyon csinos a ruhája, ma igazán jól néz ki.”

2. szituációban:

Barát: „Minden elismerésem a tied, igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka. Nagyon tetszik. Sokat foglalkozhattál vele.”

Tanár: „Igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka, nagyon tetszik. Sokat foglalkozhatott vele.”

A szerénység maxima magyarok által alkalmazott stratégiatípusait egy táblázat foglalja össze az alábbiakban a szerénység megnyilvánulásának fokozatait követve (a stratégiák százalékos adatai: 4. táblázat).

4. táblázat: A szerénység megnyilvánulásának stratégiái (szituációk szerint: külsőre és teljesítményre vonatkozó elismerés esetében; a szerénységre utaló stratégiák dőlt betűvel jelezve)

SZERÉNYség			
1. külső		2. teljesítmény	
ELFOGADÁS			
egyértés	1,5	egyértés	3,3
öröm (elfogadás)	2,8	öröm	10,5
köszönet (elfogadás)	28,6	köszönet	25,7
tréfa (implicit elfogadás)	6,9	-	
viszonzás	8,6	-	
ELTERELÉS			
erőfeszítés, igyekezet	1,7	erőfeszítés, igyekezet	9,5
kétkedés	2,5	kétkedés	9,1
nonverbális megnyilvánulás	0,8	0,8 nonverbális megnyilvánulás	0,5

(mosoly)		(mosoly, bólogatás)	
VISSZAUTASÍTÁS			
hallgatás (csend)	0,2	hallgatás (csend)	2,4
<i>a bók értékének csökkentése: önmagunk leszólása, magyarázzkodás</i>	28	<i>bók értékének csökkentése: önmagunk leszólása, hiányosságok kiemelése</i>	35,7
<i>a bók minősítése</i>	4,4	<i>a bók minősítése</i>	1,9
<i>egyét nem értés (udvariassági stratégia hiánya)</i>	14	<i>egyét nem értés (udvariassági stratégia hiánya)</i>	1,4

A szerénység elve azt kívánja a beszélőtől, hogy minimalizálja önmaga dicséretét, maximalizálja önmaga leszólását. A magyarok nyelvi tevékenységében elvárt követelmény a dicséret erejének csökkentése, a szerénység elvének érvényesítése, ugyanis a társadalmi illemszabályok megkövetelik azt (amíg például egy amerikainak illik elfogadni a bókot; Szili 2000: 104, 2016: 20).

A beszédpartnertől kapott elismeréssel való egyetértésünk a dicséret többé-kevésbé tudatos, egyértelmű elfogadásának, megerősítésének a jele (amely különféle nyelvi mintázatokban realizálódhat: az elismerés nyílt elfogadása, megerősítése egyetértésre utaló kijelentésekkel, köszönet kifejezése). A munkával, saját erővel elért teljesítményre vonatkozó elismerést explicitebb módon elfogadjuk, mint a külsőnkre utaló bókot (4. táblázat: teljesítmény: 3,3%, külső: 1,5%). A nyílt egyetértést implikáló válasz nem tipikus szerénységre utaló megnyilatkozás.

(1) *Magam is így látom.; Igen.; Így igaz.; Szerintem is.; Igen, sokat foglalkoztam vele; Köszönöm a dicsérő szavakat.; Köszönöm szépen, valóban, ez a téma kifejezetten érdekel.; Köszönöm bizalmát.; Nagyon köszönöm az elismerő szavakat, sokat jelent nekem a tanár úr véleménye.*

Az öröm a beszélő érzellemmel telített egyetértésének kifejezése, más stratégiákkal együtt is (pl. köszönet) megjelenik a nyelvi mintákban, a teljesítményre vonatkozó elismerő kijelentésnél gyakoribb (4. táblázat: teljesítmény: 10,5%, külső: 2,8%).

(2) Köszönöm, jólesik, ha így gondolja.; Örülök, hogy neked tetszik.; Örülök, hogy jól sikerült.; Jólesik az elismerésed.; De örülök, hogy tetszik.; Örülök, ha a tanár úr elégedett velem.

Az elismerő kijelentések elfogadásának egyik leggyakoribb formája a köszönet (4. táblázat: 28,6%, 25,7%), amellyel implicit egyetértést fejezünk ki. Előfordulhat önállóan, rendszerint azonban más stratégiákkal kombinálva (enyhítő vagy fokozó elemként) jelenik (3a: köszönet és öröm kifejezése; 3b: köszönet és erőfeszítés hangsúlyozása; 3c: köszönet és az elismerés tartalmára vonatkozó egyet nem értés kifejezése).

(3a) Köszönöm, örülök, ha így is megfelel az öltözékem.

(3b) Köszönöm, igyekeztem megtenni minden tőlem telhetőt.

(3c) Hát köszönöm, de ezzel nem értek egyet.

A másik féltől kapott elismerés viszonzása az udvarias viselkedés normái által irányított megnyilatkozás, a beszédpartner felé tett illendő gesztus. Több formában is megjelenhet, jellemző módon a külsőre utaló bók esetén (4. táblázat: 8,6%): általános viszonzás (*kedves vagy*); ismétlő viszonzás (*te is csinos vagy*).

(4) Köszönöm, nagyon kedves; igazán kedves; kedves vagy; ez nagyon kedves öntől; nagyon kedves tőled; köszönöm, aranyos vagy; Ön is nagyon jól néz ki; Maga is igazán csinos ma este; az Ön ruhája is elegáns; kösz, te is fantasztikusan nézel ki; te is csinos vagy; kösz, én elbűjíhatok melletted; te is jól nézel ki ma este; kösz szépen, te is kitettél magadért.

A tréfa (irónia, gúny, szarkazmus) az egyetértés kifejezésének sajátos módja, az elfogadás implicit formája, amely meghatározó stílusértékkel bír (az elismerő megnyilvánulások stílusáról: 4. fejezet). A tréfálkozás (implicit és explicit) megnyilvánulási módjait Leech két elvben is megfogalmazza: az irónia és az ugratás elveiben (Leech 2.2.3.). Leech az irónia elvet a többi elv fölé helyezi, mivel csak azokkal együtt értelmezhető. Az irónia indirekt módon érthető a partner számára, tehát az udvariatlanság elkerülését szolgálja (Leech 1983:

142, az ironia értelmezéséről részletesen: 4.3.).²⁸ Az ironikus kifejezések, az ugratás, a gúny, a szarkazmus értelmezése, udvariasnak vagy udvariatlannak minősítése kontextusfüggő. Az implicit jelentést hordozó, (erős vagy gyenge) ironikus szándékot implikáló válaszok, valamint a gúnyt, szarkazmust kifejező, a másikat ugrató (Leech 1983) kijelentések értelmezhetők (implicit vagy explicit) tréfálkozásnak, mely irányulhat magára a beszélőre vagy a beszédpartnerre is, és a külsőre utaló elismerésnél megjelenő reagálási mód (4. táblázat: 6,9%; a teljesítményt dicsérő szituációkban nem volt példa a vizsgált nyelvi anyagban).

(5) Ma már ne igyál többet; Még meg sem érkeztünk, máris ittál?; Mondták már, hogy pocskék ízlésed van?; Önnek pompás ízlése van, asszonyom.; A szerelem elvakít.; Te rám néztél egyáltalán?; A fodrászom is szabadságon van, pedig igazán ügyes.; ...ha levenném, esetleg lenne, aki rám harapna.; Eddig is akkor szedtem föl a legjobb nőt, amikor koszos és bűdös voltam; Ja, minden rusnya negyvenes, akinek más nem jutott, rám lesz kattanya; Akkor többet nem fürdök, és tiszta ruhát is csak havonta egyszer veszek fel; Nem hinném, hogy én leszek ma a bákirály.

Az elterelő stratégiáknak (amelyek a nyelvi szerénység megnyilvánulásai), az elismerés egyértelmű elfogadását elkerülő megnyilatkozásoknak egyik jellemző módja az igyekezetet, erőfeszítést hangsúlyozó kifejezések (*igyekeztem, megtettem, törekedtem, megéri, rengeteg, legtöbbet*) használata, így kiemelve a dicséret megérdemelt voltát. Az ilyen nyelvi sémák elsősorban a teljesítmény elismerésénél kapnak szerepet (6a példa; 4. táblázat: 9,5%). A külsőkre utaló bókot illendőnek tartjuk elhárítani (Szili 2004), a nyelvi anyagban azonban a megjelenésre vonatkozó elismerés esetén is megmutatkozik ez a választípus (6b példa; 4. táblázat: 1,7%).

(6a) A lehetőségekhez képest igyekeztem.; Megtettem, amit tudtam, minden szabadidőm ráment.; Rengeteg energiám van benne.; Nagyon igyekeztem.; Megpróbáltam a legtöbbet kihozni a témából.; De igyekeztem azt minél jobban

²⁸ Pragmatikai szempontból az ironia implicit értékelés, amelyhez általában kritikai attitűd kapcsolódik. Az implicit jelentés az aktuális kontextusban a mondanivaló ironikus értelmezésére ad lehetőséget (vö. Tátrai 2007).

megírni.; Igyekeztem megtenni minden tőlem telhetőt.; Megpróbáltam a lehető legjobban elkészíteni a dolgozatot.

(6b) Próbáltam a legtöbbet kihozni magamból.; Hát valóban igyekeztem.; Törekedtem.; Ha az ember ilyen bókot kap, megéri az a sok készülődés.

A kétkedés indirekt visszautasítást kifejező megnyilvánulás, amelyet abban az esetben alkalmazunk, ha a kapott dicséret tartalmában vagy az intonációban némi bizonytalanságot érzékelünk, illetve nem teljesen egyértelmű az elismerő kijelentés (az intonációnak tehát meghatározó szerepe van a megnyilatkozás értelmezésében). Az öndicséret, valamint a direkt visszautasítás helyett a beszédpartner véleményével kapcsolatos kétséget fejez ki ez a nyelvi séma, amely általában bizonytalanságra utaló kérdésekkel, kifejezésekkel jelenik meg.

(7) Micsoda?; Biztos?; Igazán?; Tényleg úgy tűnik?; Tényleg jó?; Tényleg ezt gondolod?; Tényleg?; Igazán?; Valóban?; Nem mondja?; Nem mondod?; Igen?; Komolyan így látod?; Komolyan jó lett?; Komolyan?; De biztos, hogy nem rossz?; Most?.

A nonverbális megnyilvánulások értelmezése függ az interakció természetétől: dicséret esetén zavar, kellemetlen érzés kifejezője lehet (pl. mosoly, bólogatás), tehát indirekt egyet nem értésre utal, így nem tekinthető egyértelműen az elfogadás jelének (a nem verbális jelek értelmezése kultúránként eltérő, vö. Szili 2004b: 160, 161).

Az egyet nem értés az elismerés direkt elutasítása, amelynek legtipikusabb megnyilvánulása a bók, dicséret értékének csökkentése, amelyet önmagunkat leszóló kijelentésekkel, magunkat háttérbe szorító, lekicsinylő jelzők vagy kifejezések használatával fejezünk ki (8a példa; szleng: 8b példa; 4. táblázat: külsőre utaló elismerés esetén: 28%). A szleng a külsőre vonatkozó bók elhárítására, önmagunk leszólására utaló megnyilvánulások egyik jellegzetessége, amely a fiatalok nyelvi viselkedésének meghatározója (8b példa; a szlengről részletesen: 4.3.).²⁹

²⁹ Péter Mihály megállapítása szerint a nyelvi változásoknak, így a szlengnek is alapvető forrása az expresszivitás, amely a nyelvi kifejezés hatékonyságát növeli (1991: 43); a szlengről és a fiatalok nyelvi viselkedéséről továbbá: Parapatics 2013.

(8a) *Bár hosszú, kimerítő nap áll mögöttem; de örülök, ha ezt a napot túlélem; bárcsak úgy lenne, de nem vagyok éppen a legjobb formában; alig élek és de szörnyen érzem magam; pedig alig volt időm elkészülni; de voltam már szebb is; valójában alig aludtam; de elég kimerült vagyok; de ez semmi különös, nagyon rohantam; pedig még átöltözni sem tudtam, kicsit el vagyok havazva; úgy estem be a munkahelyemről a partira; pedig most épp nem érzem magam a helyzet magaslatán; bár ma sok munkám volt, talán ez azért látszik rajtam; ez lehet, hogy nem az én napom; nem ez a legjobb formám; egész nap futkostam, bűdös vagyok és fáradt; sajnós nem volt időm rendbeszedni magam; igaz, eléggé lefárasztott ez a nap; de gondolom, azért látszik rajtam, hogy hosszú napom volt; pedig fárasztó napom volt.*

(8b) *Ezekkel a karikás szemekkel; csak kutyaftutában értem ide; még a szokásosnál is lestrapáltabb vagyok; alig élek, és ramatyul nézek ki; olyan vagyok, mint a mosogatórongy; csak gyorsan magamra kaptam valami ruhát; bár szerintem eléggé megviseltnek tűnök; bár nem vagyok valami jó bőrben; tök slampos vagyok és hulla fáradt; iszonyúan le vagyok robbanva, fáradt vagyok és nyüzött; egész nap dolgoztam, teljesen kivagyok; totál odavagyok; bár iszonyúan érzem magam; le vagyok pukkanva; szét vagyok csúszva; habár nem sok időm akadt helyrerakni magamat; pedig nem is volt időm kicsípni magam; bár nem érzem magam annyira fittnek; akinek más nem jutott, rám lesz kattanva; egy frászt, olyan vagyok, mint a mosott szar.*

Ez a nyelvi viselkedésmód főképp a keleti kultúrákra jellemző, de a magyarok is szívesen élnek az ilyen típusú válaszokkal (Szili 2004: 161, 2010, 2016: 32), ahogyan a vizsgált nyelvi anyag is mutatja. A bók értékének csökkentése gyakran a teljesítmény dicséretére adott válaszokban jelenik meg (magyarázkodás, a hátráltató körülmények részletezése, eredményünk hiányosságainak kiemelése: 4. táblázat: teljesítmény 35,7%).

(9) *Lenne mit javítani rajta; még tudtam volna rajta javítani; néhány helyen alaposabban ki kellett volna dolgoznom a témát; fontos dolgokat is kihagytam belőle; hát, sajnós nem volt igazán időm rá, sok a hiányosság benne; nem volt elég időm; alig készültem el vele, tele van hibával; kissé összezsáptam; mégsem vagyok teljesen*

elégedett; még foglalkozhattam volna vele; szerintem vannak hiányosságai; egy kicsit több időt szerettem volna rászánni, de nem volt elég időm; szorított a határidő, és összezsugorítottan érzem; alig dolgoztam vele; pedig alig volt rá időm; igazából nem volt rá elég idő; még sok lehetőséget nem vizsgáltam meg; kevés időm volt a dolgozatra; az az igazság, hogy szerintem eléggé összezsugorítottam; szerintem ezek a dolgok még hiányoznak belőle; én nem vagyok elégedett; de még nem érzem, hogy kész lenne; de sok minden kimaradt, sokkal jobb is lehetne; bár úgy érzem, még tudtam volna rajta csiszolni; úgy dobtam össze sebtiben; tele van hibával; el vagyok havazva.

Az elismerés értékének csökkentése gyakran kombinálódik más stratégiákkal (10a: öröm kifejezése: *örülök*; 10b: erőfeszítés hangsúlyozása: *igyekeztem*).

(10a) *Kissé összezsugorítottam, de örülök, hogy tetszik.*

(10b) *Nagyon igyekeztem, mégsem vagyok teljesen elégedett.*

Az egyet nem értés kifejezése a kapott elismerés egyértelmű visszautasításának direkt megnyilvánulási módja (explicit visszautasítást implikálnak). Az elismerést elutasító reagálás gyakran a bók vagy dicséret értékének csökkentésével együtt jelenik meg. A nyelvi minták alapján az elismerést minősítő vagy azzal egyet nem értő kijelentés főképp a külsőre vonatkozó elismerés esetén alkalmazott választípus (4. táblázat: külső: 14%), a teljesítményt elismerő szituációkban kisebb arányban mutatkozik (11a példa; szleng: 11b példa; 4. táblázat: külső: 4,4%, teljesítmény: 1,9%). Az egyet nem értő, visszautasító megnyilvánulásokban az udvariasságot nélkülöző, durvább formák is előfordulnak (11c példa).

(11a) *Na ne mondd; ne is említse; ugyan már, ne túlozzon; ugyan, dehogy; na ezt inkább hagyjuk; ne csináld; nem hiszem; jaj, hagyjál már; nem gondolnám; jaj, ne viccelj már; miért viccelődsz?; ne viccelődj velem;*

(11b) *Ne ugrass; ne szívass már; na húzzál már el; ne hülyéskedj; ne szívass már; miről beszélsz ember?*

(11c) *Menj a francba, el se hinnéd, milyen szar napom volt; anyád; hülye.*

Az elutasítást kifejező jellegzetes válaszok formai és szemantikai sajátossága, amikor a megnyilatkozás nyelvi formája ellentétes a pragmatikai jelentéssel (Szili 2004b: 162). Az ilyen típusú kijelentések értelmezésében alapvető szerepe van a kontextusnak, ironikus viszonyulásra is utalhatnak (példák: 12a, szleng: 12b).

(12a) *Persze, valószínűleg, biztosan.*

(12b) *Ja, aha.*

A véleménynyilvánítás sajátos módja a hallgatás (amikor a beszédpartner csendben marad, nem válaszol a másik félnek az elismerő kijelentésre), amelynek értelmezését befolyásolja a kommunikációs helyzet (a szerénység megnyilvánulásának jeleként inkább egyet nem értést fejezhet ki, jelenthet azonban indirekt elutasítást is; a csendről: 2.2.3.).

Összegezve a fejezetben bemutatott vizsgálati eredményeket, megállapítható, hogy a szerénység elve alapvetően meghatározza a magyar beszélőközösség udvarias nyelvi viselkedését. Az udvariasság társadalmi-etikai elvárásainak megfelelően a saját erővel elért teljesítmény dicséretét közvetlenebb módon elfogadjuk, mint a külsőkre utaló elismerő megjegyzést. Az udvariasságot elváró szituációkban – főként a fiatalok nyelvhasználatában – szerepet kapnak a rövid formák, a szleng, valamint a durvább kifejezések is (pl. *bocsi, köszí; szét vagyok csúszva; el vagyok havazva; ne szívass már*) ezek elsősorban az egyenrangú beszédpartnerrel szemben jelennek meg. Az udvariassági elvek követésével arra törekszünk, hogy csökkentsük beszédpartnerünkben az udvariatlanság benyomását. Megfigyelhetjük azonban, hogy a sikeres kommunikáció érdekében egyszerre több elvet is alkalmazunk: általában egymásba fonódó stratégiákkal, összetett stratégiaegyüttesekkel vagy ellentétes tartalmú kijelentésekkel reagálunk a különféle szituációkban.

3.3. Aszimmetrikus viszonyok megjelenési módjai az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban

Jelen fejezet – az ezt megelőző fejezethez kapcsolódva – funkcionális pragmatikai keretben vizsgálja az aszimmetrikus kommunikációt az elismerő megnyilvánulás és az arra adott válaszhoz kapcsolódóan, azt tanulmányozva, hogy az eltérő interperszonális viszonyok milyen hatással vannak a nyelvi formák kiválasztására, milyen módon befolyásolják a válaszok minőségét. A mindennapi kommunikációban a társas kapcsolatteremtés különféle szociokulturális viszonyok mentén formálódik az interakció kontextuális tényezőinek függvényében (involváltság–távolítás, szolidaritás–hatalom, konvergencia–divergencia, direktség–indirektség; Bartha–Hámori 2010: 304, a stílusmodellről l. 2.5.), melyek közül az alábbi elemzés a szolidaritás–hatalom tényezők befolyásoló hatását tanulmányozza. Az interperszonális kapcsolatok alakítása az egymás iránti szociális figyelem igényéhez kötődik (Tátrai 2011, 2017). Az udvarias nyelvi viselkedés segíti az interperszonális kapcsolatok létrehozását, alakítását. Így a társadalom különféle szféráiban létrejövő aszimmetrikus vagy szimmetrikus kapcsolatok más és más nyelvhasználatot kívánnak.

A beszédpartnerek között kétféle viszonytípus is kialakulhat, aszimmetrikus (egyenlőtlen, hierarchikus, ami alá- és fölérendeltséget jelöl), illetve szimmetrikus (egyenrangú, szolidáris). Az egyenlőtlen társadalmi viszonyban, az aszimmetrikus kommunikációban az irányított nyelvi viselkedés a másik fél rovására történik, az egyik fél befolyása nagyobb, amíg a szimmetrikus kommunikációban a résztvevők egyforma lehetőségekkel rendelkeznek az interakció során (vö. Buda 1988). Az aszimmetrikus helyzetben lévő irányítja a folyamatot, a beszédpartner pedig az alkalmazkodó fél (pl. főnök – beosztott, szülő – gyerek, tanár – diák kapcsolat). Alá-fölé rendeltségi viszonyban a magázódás a konvencionális, elfogadott érintkezési forma, egyenrangúságban általában a tegeződés (a tegeződés–magázódás azonban a két fél közötti személyes kapcsolattól is függ, a szolidáris viszony hierarchikus helyzetben is érvényesülhet; Balázs – H. Tomesz – H. Varga 2013: 21).³⁰ Ez az udvarias interakciókat is irányító jelenség a bók-válasz kontextusban is megmutatkozik. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban megfigyelhető, hogy az aszimmetrikus és szimmetrikus viszonyok meghatározzák a reagálások minőségét, eltérő nyelvi sémák, szerkezetek jönnek létre a különféle interakciókban.

A vizsgált nyelvi anyagot az általam összeállított diskurzuskiegészítő teszt segítségével gyűjtöttem, amelyben a társadalmi jellemzőket tekintve eltérő szituációk

³⁰ A tegeződés–magázódás vizsgálatáról: vö. Domonkosi – Kuna 2015, Kuna 2016, Domonkosi 2019.

jelenítődnek meg (részletesen: 1.3., 1. Melléklet). Az interperszonális kapcsolatok jellegének alakulása, a beszédpartnerek közötti szociális viszonyok tehát több szinten vannak jelen: egy diák vagy beosztott számára például a közvetlen, szimmetrikus viszonyt a barát/diáktárs, az aszimmetrikus viszonyt, tekintélyt a tanár vagy a főnök képviseli. Az adott szituációkban elhangzó elismerő kijelentések egyrészt a külső megjelenésre, másrészt a teljesítményre vonatkoznak. Aszimmetrikus viszonyok az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok vizsgálatában mindkét (a külsőre és a teljesítményre utaló elismerést megjelenítő) szituációban megmutatkoznak (diskurzuskiegészítő teszt: 1. Melléklet): a teljesítményre vonatkozó elismerések esetében tanár és diák között, a külsőre utaló bókot megjelenítő szituációkban pedig főnök és beosztott között. A főnök–beosztott, tanár–diák közötti kommunikáció általában aszimmetrikus, ami a közlés formájában és tartalmában is megnyilvánul. A vizsgálatokban 65 adatközlő (nemi arányok: 25 férfi, 40 nő) vett részt, 20 és 30 év közötti magyar, egyetemista vagy felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok.

A vizsgálatok célja, hogy megfigyelje az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megformáltságát az aszimmetrikus kommunikációban, az aszimmetrikus viszonyok konstruálásában, valamint a nyelvi szerénység kifejeződését az egyenlőtlen társadalmi viszonyokban. Az elemzések fő szempontja, hogy milyen módon, milyen választípusokkal (stratégiákkal, sematikus nyelvi szerkezetekkel) fejezzük ki magunkat az aszimmetrikus kommunikációban, hogyan befolyásolja a válaszok minőségét a társadalmi egyenlőtlenség, a hatalmi viszony.

5. táblázat: A szerénység megnyilvánulásának stratégiái százalékos arányban a személyközi viszonyok megjelölésével (a szerénységre utaló stratégiák dőlt betűvel jelezve)

Szerénység maxima (külső: 1. szituáció)				
	A		B	
Stratégiák	a) barát	c) főnök	a) barátnő	c) főnökasszony
köszönet	15,7	48,6	13,6	41,7
<i>bók értékének csökkentése</i>	29,9	27,6	28	26,1
<i>egyet nem értés</i> (udv.strat. hiánya)	20,1	1,9	25,6	5,3

viszonzás	6,8	8,6	6,4	13,1
tréfa	9,7	2,9	10,4	3,5
<i>bók minősítése</i>	7,5	0	8	0,9
öröm	3,7	4,8	1,6	1,7
<i>kétkedés</i>	1,5	1,9	4,8	1,7
<i>erőfeszítés</i>	0	1,9	0,8	4,3
egyvetértés	3,7	0,9	0,8	0
nonverbális	0,7	0,9	0	1,7
hallgatás (csend)	0,7	0	0	0
Szerénység maxima (teljesítmény: 2. szituáció)				
Stratégiák	a) barát		c) tanár	
<i>bók értékének csökkentése</i>	42,6		28,4	
köszönet	17,6		34,3	
öröm	13,9		6,9	
<i>erőfeszítés</i>	3,7		15,7	
<i>kétkedés</i>	12		5,9	
egyvetértés	2,8		3,9	
hallgatás (csend)	0,9		3,9	
<i>bók minősítése</i>	3,7		0	
<i>egyvet nem értés</i>	2,8		0	
nonverbális	0		1	

Az aszimmetrikus kommunikációban meghatározó jelenség a nyelvi szerénység (3.2.), ami kultúránként eltérő, rendkívül változatos képet mutat (Leech 1983: 137). A szerénység megnyilvánulási módjaiban a direkt egyvetértéstől az explicit elutasításig fokozatok figyelhetők meg, melynek alapján elkülöníthető három fő stratégia (Holmes 1986; részletesen: 3.2.). Egy korábbi vizsgálat azt mutatja, hogy a magyarok nyelvi tevékenységében elvárt a dicséret erejének csökkentése (Szili 2000: 104, 2016: 20). A nyelvi szerénység érvényesülését az interakció természete, az interperszonális és a szociális viszonyok befolyásolják. Az újabb generációk eltérő nyelvi magatartása a társadalmi értékrend változásait is mutatja (más kultúrák hatása, önkép módosulása), ami az adott beszédközösség udvariassági állapotát reprezentálja.

6. táblázat: A stratégiák (választípusok) százalékos eredményei (a szolidaritás–hatalom tényezők és a nemi különbségek függvényében)

1. Szerénység elv (külsőre utaló elismerés)					
Stratégiaák	Nő/Férfi	a) barát	b) főnök	a) barátnő	b) főnökasszony
<i>viszonzás</i>	N	3,0	3,0	2,7	5,7
	F	0,6	0,6	0,6	0
<i>öröm</i>	N	1,5	0,8	0	0
	F	0,6	1,9	1,3	1,3
<i>erőfeszítés</i>	N	0	0,4	0	1,5
	F	0	0,6	0,6	0,6
<i>egyvetértés</i>	N	0,8	0	0	0
	F	1,9	0,6	0,6	0
<i>bók minősítése</i>	N	0,8	0	2,3	0,4
	F	5,1	0	2,6	0
<i>tréfa (irónia, gúny, szarkazmus)</i>	N	2,3	0,4	3,8	0,4
	F	4,4	1,3	1,9	1,9
2. Szerénység elv (teljesítményre utaló elismerés)					
Stratégiaák	Nő/Férfi	a) barát	b) tanár		
<i>öröm</i>	N	8,3	2,8		
	F	4,5	4,5		
<i>erőfeszítés</i>	N	2,8	6,9		
	F	0	9,1		
<i>egyvetértés</i>	N	1,4	0,7		
	F	1,5	4,5		
<i>bók minősítése</i>	N	0	0		
	F	6,1	0		

Az aszimmetrikus (egyenlőtlen) kommunikáció egyik jellemzője a másik véleményéhez való közelítésre utaló megnyilvánulás, amely többféle módon kifejeződhet (pl. öröm: 13a, köszönet: 13b; mindkét példa a tanár elismerésére, dicséretére, a dolgozat pozitív értékelésére adott válasz).

(13a) *Jólesik, hogy szívesen foglalkozna velem.*

(13b) *Köszönöm bizalmát.*

A hatalmi pozícióban lévő személlyel szemben inkább a teljesítmény dicsérete esetén, közvetlen, szimmetrikus kapcsolatban pedig a külsőre utaló elismerésnél jelenik meg a bókkal, dicsérettel egyetértő reagálás, amely azonban nem tipikus jelenség (5. táblázat: barátoknak a külsőre utaló elismerésre: 3,7%, tanárnak a teljesítményre vonatkozó dicséretére: 3,9%). A vizsgált anyag alapján elsősorban a férfiak válaszaira jellemző nyelvi viselkedésminta (6. táblázat: férfiak egyetértő reagálásai a tanár dicséretére adott válaszokban: 4,5%, a barát külsőre utaló elismerésére adott válaszokban: 1,9%).

(14) *Magam is így látom; igen; így igaz; szerintem is; köszönöm a dicsérő szavakat.*

Elsősorban az aszimmetrikus viszonyban és a külsőre, megjelenésre utaló elismerés esetén mutatkozik meg a bókot, dicséretet viszonzó reagálási séma (5. táblázat: válasz főnökeknek: 8,6%, főnökasszonynak 13,1%; a teljesítményre vonatkozó szituációban nem volt rá példa), amely egy udvarias gesztus a beszédpartner felé, és főképp a női válaszadóknál, azonos nemű beszédpartnerrel szemben figyelhető meg (6. táblázat: nők válasza a főnökasszonynak: 5,7%).

(15) *Igazán kedves, ön is nagyon jól néz ki; ön is nagyon elegáns ma este; köszönöm, aranyos vagy.*

A hatalmi (aszimmetrikus) viszony viselkedésmódosító hatására utal az a tény is, hogy az elért eredményért tett erőfeszítés hangsúlyozása elsősorban a magasabb rangú féllel (pl. tanárral, főnökkel) folytatott interakcióban szembetűnő jelenség (5. táblázat: tanárnak teljesítményre vonatkozó elismerésre: 15,7%; főnöknek külsőre utaló elismerésre: 1,9%, főnökasszonynak: 4,3%,). A női válaszadók főképp az azonos nemű, hatalmi helyzetben lévő beszédpartnerrel szemben (főnökasszony) élnek ezzel a válaszlehetőséggel (6. táblázat: nők főnökasszonynak: 1,5%).

(16) *Megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni; megtettem, amit tudtam; rengeteg energiám van benne; valóban igyekeztem; törekedtem.*

Mindkét viszonytípusban megjelenik, de a közvetlen kapcsolatban, egyenrangú

beszédpartnerrel szemben nagyobb arányban, az elismerés értékét csökkentő nyelvi séma, amely gyakran önironikus formában (jellegzetesen szleng kifejezésekkel: 17a), vagy a teljesítmény dicséretére adott válaszokban a hátráltató körülmények részletezésével (17c) fogalmazódik meg (5. táblázat: külsőre utaló elismerésre barátoknak: 29,9%, barátnőnek: 28%; teljesítmény elismerésére barátoknak: 42,6%). Megfigyelhető azonban a vizsgált nyelvi anyag alapján, hogy a hatalmi távolság sem feltétlenül vonja maga után a nyelvi tiszteletadást (5. táblázat: külsőre utaló elismerésre főnöknek: 27,6%, főnökasszonynak (17b példa): 26,1%; teljesítmény elismerésére tanárnak: 28,4%).

(17a) *Iszonyúan le vagyok robbanva; teljesen kivagyok; totál odavagyok; még a szokásosnál is lestrapáltabb vagyok; alig élek, és ramatyul nézek ki; olyan vagyok, mint a mosogatórongy; csak gyorsan magamra kaptam valami ruhát; bár szerintem eléggé megviseltnék tőnök; bár nem vagyok valami jó bőrben; tök slampos vagyok és hulla fáradt.*

(17b) *Csak kutyafuttában értem ide; bár nem vagyok a helyzet magaslatán; nem ez a legjobb formám.*

(17c) *Lenne mit javítani rajta; néhány helyen alaposabban ki kellett volna dolgoznom a témát; szerintem eléggé összezsúptam.*

Elsősorban szimmetrikus interakcióban, egyenrangú beszédpartnerrel szemben alkalmazott nyelvi séma a kétkedést kifejező – kérdésként megformálódó – válasz, amely rendszerint a teljesítményt elismerő szituációkban mutatkozik meg (5. táblázat: teljesítményre vonatkozó elismerésre barátoknak: 12%; külsőre utaló elismerésre barátnőnek: 4,8%).

(18) *Micsoda?; tényleg?; komolyan?; biztos?; valóban?.*

A szimmetrikus kommunikációban erőteljesebben mutatkozik az elismerés elfogadását implikáló öröm kifejezése, és elsősorban a teljesítmény elismerése esetében alkalmazott választípus (5. táblázat: válasz barátoknak a teljesítmény dicséretére: 13,9%, tanárnak: 6,9%), a női válaszadók reagálásaiban kimagasló arányban (6. táblázat: barátoknak: 8,3%). Hatalmi távolságban azonban inkább a külsőre utaló elismerésnél megjelenő nyelvi séma (5. táblázat: főnöknek: 4,8, barátoknak: 3,7%).

(19) *Örülök hogy tetszik; jólesik, ha így gondolja.*

Az aszimmetrikus, egyenlőtlen kommunikációra kevésbé jellemző, közvetlen viszonyban (baráttal, barátnővel szemben) azonban gyakrabban megmutatkozó választípus a bókot minősítő, egyet nem értést implikáló kijelentés (metapragmatikai utalásokkal is: 20b), amely nyelvi magatartás elsősorban a külsőre vonatkozó dicséret esetén érvényesül (5. táblázat: barátnak: 7,5%, barátnőnek: 8%). Az elismerés minősítése a férfiak válaszaira jellemzőbb, főképp azonos nemű beszédpartnerrel szemben (6. táblázat: barátnak külsőre utaló elismerésre: 5,1%).

(20a) *Na ne mondd, ugyan, valószínűleg, na ezt inkább hagyjuk, ne túlozzon.*

(20b) *Vicces vagy; csak viccelsz; humoros vagy; ne viccelj már; ne hülyéskedj.*

Az irónia, a tréfás megnyilvánulás a bókkal való egyetértésnek, az implicit elfogadásnak sajátos módja, ami az aszimmetrikus kommunikációra kevésbé jellemző, főképp a közvetlen, szimmetrikus kapcsolatban, rendszerint az azonos nemű beszédpartnerek közötti interakcióban, a külsőre utaló elismerésre adott válaszokban jelenik meg (5. táblázat: válasz barátnak: 9,7%, barátnőnek: 10,4%). A tréfálkozás elsősorban a férfiak válaszaira jellemző (6. táblázat: férfiak barátnak: 4,4%, főnöknek: 1,3%, barátnőnek: 1,9%, főnökkasszonynak: 1,9%), a női adatközlőknél a barátnőnek adott válaszokban volt kiemelkedőbb (3,8%; 21b példa).

(21a) *Képzeld el, mi lett volna, ha több időm van!; Te rám néztél egyáltalán?; Mondták már, hogy pocskék ízlésed van?.*

(21b) *Mindenki belém fog szeretni, még a nők is.*

7. táblázat: Az elismerő megnyilvánulásra adott válaszokban megjelenő viszonyok

Választípusok (SZ: szimmetrikus– ASZ: aszimmetrikus viszonyok)
Egyetértés/elfogadás: SZ, ASZ

SZ	<i>Így igaz.</i>
SZ	<i>Szerintem is.</i>
SZ	<i>Magam is így látom.</i>
ASZ	<i>Köszönöm bizalmát.</i>
ASZ	<i>Nagyon köszönöm az elismerő szavakat, sokat jelent nekem a tanár úr véleménye.</i>
ASZ	<i>Hálás vagyok minden segítségért.</i>
ASZ	<i>Köszönöm szépen, valóban, ez a téma kifejezetten érdekel.</i>
Öröm kifejezése: ASZ, SZ	
ASZ	<i>Jólesik, hogy szívesen foglalkozna velem.</i>
ASZ	<i>Jólesik, ha így gondolja.</i>
ASZ	<i>Nagyon kedves, örülök, ha így is megfelel az öltözetem.</i>
SZ	<i>Örülök hogy tetszik.</i>
SZ	<i>Jólesik az elismerésed.</i>
Viszonzás: ASZ, SZ	
ASZ	<i>Köszönöm, a magáé még csinosabb.</i>
ASZ	<i>Köszönöm, igazán kedves, ön is nagyon jól néz ki.</i>
ASZ	<i>Ön is csinos, mint mindig; az a nyaklánc lélegzetelállító önön.</i>
SZ	<i>Te is jól nézel ki ma este.</i>
SZ	<i>Kösz szépen, te is kitettél magadért.</i>
SZ	<i>Köszönöm, aranyos vagy.</i>
Magyarázat (külsőre utaló bók esetében): ASZ, SZ	
ASZ	<i>Fárasztó napom volt, de megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni.</i>
ASZ	<i>Valóban igyekeztem.</i>
ASZ	<i>Szerettem volna, ha kicsit több időm van felkészülni, de örülök, ha így is megfelel az öltözetem.</i>
ASZ	<i>Köszönöm, habár nem sok időm akadt helyrerakni magamat.</i>
SZ	<i>A szokásosnál is lestrapáltabb vagyok.</i>
SZ	<i>Ramatyul nézek ki.</i>
SZ	<i>Olyan vagyok, mint a mosogatórongy.</i>
Magyarázat (teljesítményre utaló elismerés esetében): ASZ	

ASZ	<i>A lehetőségekhez képest igyekeztem.</i>
ASZ	<i>Megtettem, amit tudtam; minden szabadidőm ráment.</i>
ASZ	<i>Rengeteg energiám van benne.</i>
ASZ	<i>Kevés időm volt a dolgozatra, de igyekeztem azt minél jobban megírni.</i>
ASZ	<i>Igyekeztem megtenni minden tőlem telhetőt.</i>
ASZ	<i>Lenne mit javítani rajta.</i>
ASZ	<i>Néhány helyen alaposabban ki kellett volna dolgoznom a témát.</i>
SZ	<i>Szerintem eléggé összecsaptam.</i>
Kétértelmű kifejező kérdések: ASZ	
ASZ	<i>Látott benne valamit, amin úgy érzi, hogy változtatni kéne?</i>
ASZ	<i>Semmilyen hibát nem talált benne, tanár úr?</i>
ASZ	<i>Tényleg úgy tűnik?</i>
ASZ	<i>Esetleg van még javaslata, amit érdemes lenne hozzátenni?</i>
ASZ	<i>Nem mondja?</i>
SZ	<i>Nem mondod?</i>
Elterelő kérdések (teljesítménynél is): SZ	
SZ	<i>micsoda?; tényleg?; komolyan?; biztos?; valóban?; igazán?</i>
Egyet nem értés/elutasítás (külsőre utaló elismerés esetében): ASZ, SZ	
ASZ	<i>Ne túlozzon!</i>
ASZ	<i>Ne is említse!</i>
SZ	<i>Na ne mondd!</i>
SZ	<i>Ne viccelj már!</i>
SZ	<i>Na ezt inkább hagyjuk!</i>
SZ	<i>Nem hiszem.</i>
SZ	<i>Nem gondolnám.</i>
SZ	<i>Ugyan már!</i>
SZ	<i>Ugyan; dehogy.</i>
Egyet nem értés (teljesítményre utaló elismerés esetében): SZ	
SZ	<i>Hát köszönöm, de ezzel nem értek egyet.</i>
Írónia, gúny, szarkazmus (értelmezése a kontextustól függ, implicit elfogadást vagy egyet nem értést is implikálhat): SZ	

SZ	<i>Képzeld el, mi lett volna, ha több időm van!</i>
SZ	<i>Te rám néztél egyáltalán?</i>
SZ	<i>Mondták már, hogy pocskék ízlésed van?</i>

Jelen fejezet az udvarias interakcióban tanulmányozta az aszimmetrikus viszonyokat, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokra helyezve a hangsúlyt (összefoglaló: 7. táblázat). A társas egyenlőtlenség az udvariassági szituációknak meghatározója. Az udvarias nyelvi magatartás egyik tipikus megnyilvánulási formája a nyelvi szerénység, ami gyakori jelenség az egyenlőtlen, aszimmetrikus kommunikációban. A felek között fennálló társadalmi vagy személyes viszony befolyásolja a válaszok megformáltságát. Megfigyelhető, hogy aszimmetrikus kapcsolatban, magasabb hatalmi pozícióban lévő személlyel szemben ritkán fordul elő a direkt megnyilvánulás. A másik véleményéhez közelítő kijelentések, a köszönet, az elterelő magyarázat, az erőfeszítés hangsúlyozása és az öröm kifejezése jellemzőbb nyelvi viselkedésmód az egyenlőtlen kommunikációban.

3.4. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok interkulturális vonatkozásai – Magyar–olasz összevetés

Az udvarias nyelvi viselkedés a társas interakció része. Jelen fejezet az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok egy lehetséges interkulturális vizsgálatát kívánja felvázolni. Fő kérdésfelvetése, hogy milyen módon jelennek meg a mindennapi diskurzusokban az elismerő megnyilvánulásokat követő reagálások, azok különbségei, hasonlóságai. A vizsgálat célja az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok interkulturális dimenzióinak bemutatása magyar és olasz nyelvi anyagban, a két (magyar és olasz) beszélőközösség nyelvi sémáinak összevető elemzése.

A magyar nyelvi anyagot elsődlegesen egy általam összeállított diskurzuskiegészítő teszt segítségével gyűjtöttem (a kérdőív felépítéséről részletesen: 1.3., 1. Melléklet). Az adott szituációkban elhangzó elismerések egyrészt a külső megjelenésre, másrészt a fáradtságos szellemi munka eredményére, teljesítményre vonatkoznak. Az összevető vizsgálat olasz nyelvi adatokat is bevon az elemzésekbe, amelyek hétköznapi olasz dialógusokban

megjelenő elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat mutatnak be (az olasz nyelvű példákat Alfonzetti (2009) összegyűjtött anyagából vettem).³¹ Mindezek mellett magyar és olasz internetes fórumok társalgásaiból is válogattam nyelvi mintákat.³² A vizsgálatok során 83 adatközlő töltött ki kérdőívet, 20–40 év közötti fiatalok.

Az elismerő megnyilvánulásokra reagáló megnyilatkozásokban mutatkozó nyelvi szerénység – ahogy láthattuk a korábbi vizsgálatokban (3.2.) – az udvarias nyelvi tevékenység meghatározó eleme. A szerénység nyelvi kifejeződése a különböző társadalmakban eltérő módon realizálódik. Az elemzések a nyelvi szerénység minőségét, intenzitását alapul véve a magyar és az olasz beszélőközösség nyelvi viselkedésének kulturális sajátosságait vizsgálják.

Az elemzés azokat a válaszokat tekinti át, amelyekben a nyelvi szerénység valamilyen módon megnyilvánul (ilyenek az elterelő és az egyet nem értő válaszok). Sajátos elterelő válasz a kérdéssel történő reagálás, amelyben kétséget fejezünk ki beszédpartnerünk véleményével kapcsolatban, illetve megerősítést kérünk. Az olaszoknál ez gyakran előforduló reagálási mód. Ritka a külső adottságra vonatkozó dicséret esetén, gyakoribb a megjelenésre (ékszerre, ruházatra, frizurára) utaló bókoknál. A magyar nyelvi anyagban főképp a teljesítményre vonatkozó elismeréseknél mutatkozik (válasz tanárnak, teljesítményre utaló elismerésre: 22a), külső dicsérete esetén ritkább. Elsősorban az egyenrangú beszédpartnerrel (pl. barát, kolléga) szemben fordul elő (válasz barátnak: 22b). Ritka azonban az eltérő hatalmi státuszú vagy nem közeli ismeretségben lévő felek interakciójában. Lehetséges egyetértő és nem egyetértő interpretációja is, értelmezése az adott kontextustól függ.

(22a) *Látott benne valamit, amin változtatni kéne?; tényleg úgy tűnik?;*

(22b) *Komolyan így látod?; igazán?.*

Egyetértő attitűdre utaló olasz válasz (megjelenésre):

³¹ Az elemzésekben magyarul ismertetett olasz nyelvi anyag (Alfonzetti 2009) saját fordítás.

³² A példákhoz felhasznált internetes oldalak:

<http://www.nlcafe.hu/forum/?fid=441&csatid=586&topicid=300705#step1> (utolsó letöltés: 2013. március),
http://forum.alfemminile.com/forum/cuisine1/_f136553_cuisine1--chef-ho-aggiunto-alcune-foto-nei-miei-album.html#15r (utolsó letöltés: 2013. március)

(23) Kari tanács (kollégák):

A: *Vediamo questi occhiali. Bellini!* – 'Nézzük ezt a szemüveget. Nagyon szép!'

B: *Carini vero?* – 'Aranyos, ugye?'

Egyet nem értést implikáló válasz (teljesítményre vagy külsőre):

(24) *Te elolvastad egyáltalán?; nem mondod?; nem mondja?; micsoda?; te rám néztél egyáltalán?*

Az egyik leggyakoribb elterelési mód az elismerés tárgyára vonatkozó leíró, informatív magyarázat. Ilyen megnyilvánulások a magyar és az olasz nyelvi anyagban is szép számmal előfordulnak. Elsősorban a kiemelkedő teljesítmény elismerésénél kap szerepet, valamint a bók címzettjéhez tartozó tárgyak dicsérete esetén, ezzel szemben a külsőkre utaló bókot illendőnek tartjuk elhárítani (válaszok tanárnak teljesítményre vonatkozó dicséretre: 25a; válaszok főnöknek külsőre utaló bókra: 25b).

(25a) *A lehetőségekhez képest igyekeztem; minden szabadidőm ráment; rengeteg energiám van benne.*

(25b) *Megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni; szerettem volna, ha kicsit több időm van felkészülni.*

Olasz példa:

(26) A: *Che bella la tua borsa, B!* – 'Milyen szép a táskád, B!'

B: *Questa? Me l'hanno regalata per il compleanno.* – 'Ez? A születésnapomra ajándékozták nekem.'

Szerénységet implikáló magyarázó válasz:

(27) A: *Gyönyörűek a munkáid, mutogassad büszkén!*

B: *Nagyon szépeket csinálsz!*

C (válasz): *Lányok, köszönöm mindenkinek, de én tényleg nem azért mutatom meg*

őket, hogy itt agyba-főbe dicsérjétek. Mindig olyan zavarba hoztok, mikor ennyi jót írtok.

Olasz példa:

(28) A: *È la prima volta che guardo il tuo album, sei bravissima, le torte sono stupende, sembrava peccato mangiarle.* – 'Az első alkalom, hogy megnézem a képeidet, nagyon ügyes vagy, gyönyörűek a tortáid, véteknek tűnt megenni azokat.'

B: *Grazie, sono le mie prime torte, ...devo migliorare.* – 'Köszönöm, az első tortáim, ...fejlődnöm kell.'

Az ilyen típusú válaszok érdekessége, hogy nem csupán a nyelvi szerénység kifejeződéseként értelmezhetők, hanem a bók indirekt módon történő elfogadását is implikálhatják. Ez a nyelvi attitűd – amely az olasz nyelvi anyagban jelenik meg – azokban az esetekben gyakoribb, amikor az elismerés a bók címzettjéhez tartozó tárgyra vonatkozik.

(29) A: *Che bella sciarpa che hai!* – 'Milyen szép sálad van!'

B: *Me l'hanno regalata, è indiana, ricamata a mano.* – 'Ajándékba kaptam, indiai, kézzel hímzett.'

A témaváltó válaszok jellegzetessége, hogy (a bókról tudomást sem véve) a beszédtemától eltérő tárggyal kapcsolatban reagál a bók címzettje. A magyar nyelvi anyagban nem fordult elő ilyen válasz, amiből arra lehet következtetni, hogy a külsőre, tehetségre, teljesítményre vonatkozó bókokra kevésbé reagálunk ilyen módon. Az olasz beszélőközösségben azonban jelen van ez a nyelvi attitűd.

(30) A: *Stai troppo bene con la gonna! Te la dovresti mettere più spesso.* – 'Nagyon jól áll neked a szoknya! Gyakrabban kellene hordanod.'

B: *E ora vediamo che possiamo fare.* – 'És most lássuk, mit csinálhatunk.'

A témaváltó reagálás az olasz dialógusokban külső adottságokra vonatkozó bók esetén is megjelenik. Olyan szituációban például, amikor a beszédpartnerek eltérő társadalmi

státuszban vannak, férfitől érkezik a bók női beszédpartnernek, valamint barátnők beszélgetésében is. Ezeknek a válaszoknak egyértelműen a bókról való elterelés a céljuk, valamint utalhatnak a bók címzettjének zavarára is.

(31) 'A' mondja kolléganőjének, folyamatosan nézve őt:

A: *È sempre un piacere per me è sempre in splendida forma.* – 'Mindig öröm számomra, mindig ragyogó formában van.'

B (nevetve): *Come va?* – 'Hogy van?' (a beszélgetés 'A'-ra vonatkozó témákkal folytatódik)

(32) Idős barátnők régi fényképeket nézegetnek:

A: *Che bella che sei qua!* – 'Milyen szép vagy itt!'

B (odanyújt egy lapot, amire egy vers van írva): *Questa poesia gliel'ha dedicata X a mio marito.* – 'Ezt a verset X a férjemnek ajánlotta.'

Az egyet nem értés a bók vagy a dicséret elutasítása, tagadása, amely a nyelvi szerénység legdirektebb módon történő, explicit megnyilvánulása. Leginkább a külsőre vonatkozó bók esetén alkalmazzuk, különösen a közvetlenebb kapcsolatokban (barát, barátnő). Az olasz beszélőközösség nyelvi anyagára kevésbé jellemző, nem tipikus válasz (erős egyet nem értés az olasz anyagban nem fordul elő). Gyakoribb az olyan társadalmakban, ahol az önmagunk leszólása követendő nyelvi magatartás, például a keleti kultúrákban. A magyarok is szívesen élnek az ilyen típusú válaszokkal (Szili 2004b: 161), gyakran előforduló reagálás (amint azt a példák is mutatják). A másik féltől kapott elismerést egyértelműen el lehet utasítani explicit kijelentésekkel, a bókot minősítő egyet nem értő megnyilvánulásokkal (válaszok barátnak, diáktársnak: 33a; tanárnak, főnöknek: 33b).

(33a) *Egyáltalán nem; szerintem nem lett jó, nem értek vele egyet; ugyan, dehogy; nem hinném; kötve hiszem; na ne mondd; na ezt inkább hagyjuk; ne csináld.*

(33b) *Nem hiszem; nem gondolnám; ne is említse.*

A bók vagy a dicséret tartalmához kapcsolódó negatív vagy pozitív érzelem, viszonyulás metapragmatikai reflexión (2.4.2.) keresztül is kifejeződhet, ami az elismerés elutasítását vagy elfogadását is implikálhatja. Az ilyen válaszokban az őszinteség megkérdőjelezése,

illetve kíváncsi fogalmazódik meg. A magyar és az olasz nyelvi anyagban is megjelenik (34b: pozitív viszonyulás, a másik féltől kapott elismerés elfogadása).

(34a) *Nem kell hazudni, tudom, hogy borzalmasan nézek ki; most hazudsz; legalább igazat mondanál; egy kis őszinteséget vártam volna tőled; nem kell gúnyolódni; te sem gondolod komolyan; csak viccelsz; ne hülyéskedj; ne ugrass;*

(34b) *Igazán udvarias vagy ma.*

Olasz példa:

(35) A (főnök): *Bene stai B con questi capelli.* – 'B, jól nézel ki ezzel a frizurával.'

B: *Me lo deve dire veramente però.* – 'De ezt őszintén kell mondania.'

A bókot, dicséretet el nem fogadó válaszok lehetnek az elismerés értékét csökkentő, önmagunkat leszóló kijelentések, valamint magyarázatok is. Az ilyen típusú megnyilvánulásokkal a külsőnkre (36a) és a teljesítményünkre (36b) vonatkozó bókokra is reagálunk. A magyar beszélőközösségre jellemző ez az attitűd, az olasz anyagban azonban csak egy példa fordult elő.

(36a) *A szokásosnál is lestrapáltabb vagyok; ramatyul nézek ki; olyan vagyok, mint a mosogatórongy; elég kimerült vagyok; nem érzem magam annyira fittnek; nem vagyok valami jó bőrben; tök slapos vagyok és hulla fáradt; iszonyúan le vagyok robbanva, fáradt vagyok és nyúzott; teljesen kivagyok; szörnyen érzem magam.*

(36b) *Lenne mit javítani rajta; alaposabban ki kellett volna dolgoznom a témát; még tudtam volna rajta csiszolni; fontos dolgokat is kihagytam belőle; sok a hiányosság benne; eléggé összezsáptam; úgy dobtam össze sebtiben; alig dolgoztam vele.*

Összegezve a bemutatott elemzéseket megállapítható, hogy a magyar nyelvi viselkedést meghatározó nyelvi szerénység – ahogyan a korábbi (3.2.) vizsgálati eredményekből is körvonalazódik – az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban is mutatkozik (vö. Szili 2004b: 104, Pap 2008, 2011). Jellemző attitűd a dicséret erejének csökkentése, melyet a társadalmi illemszabályok elvárnak (Szili 2004b: 104). Tipikusak az

olyan kijelentések, amelyekben a megnyilatkozónak a kapott elismerésre utaló vagy a magára vonatkozó negatív véleménye, a bók, a dicséret mérséklése fogalmazódik meg, valamint gyakoriak a magyarázkodó, az eredményért tett erőfeszítést hangsúlyozó nyelvi sémák. A magyar nyelvi adatok alapján saját erővel elért teljesítmény dicséretét közvetlenebb módon elfogadjuk, mint a külsőnkre utaló elismerő megjegyzést. Az olasz beszélőközösségben kedvelt megnyilatkozási mód a bókolás aktusa. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszaikban – a magyaroktól eltérően – általában a nyelvi szerénység és a beszédpartnerrel szemben kifejezett egyetértés közötti nyelvi magatartást követik (Alfonzetti: 2009: 178, Bettoni 2006, Bettoni – Rubino 2007). Az elemzett anyagból megállapítható, hogy gyakoriak a témaváltó, az elismerést elterelő válaszaik, valamint előtérbe kerülnek a magyarázó jellegű reagálások is, amelyek a bók, a dicséret indirekt módon történő elfogadását is implikálhatják. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok nyelvi megformáltságának tanulmányozása után a következő fejezet – a disszertáció témáját követve és azt továbbgondolva – az udvarias nyelvi viselkedéshez kapcsolódó reflexív viszonyulásra irányul.

3.5. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelősége

Egy udvariasságot elváró interakcióban egy megnyilatkozás implikálhat udvariasságot vagy udvariatlanságot is az adott közösség társadalmi elvárásainak megfelelően. A fejezet célja annak értelmezése, hogy a magyar beszélők mennyire érznek megfelelőnek (adekvátnak) egy megnyilatkozást egy udvariasságot feltételező interakcióban (elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok esetében). A magyar nyelvi adatokra építő kérdőíves kutatás az udvarias nyelvi viselkedéshez kapcsolódó reflexív viszonyulást helyezi a középpontba, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségére (adekvátságára) összpontosít, a wattsi (2003) koncepcióra alapozva. A vizsgálatok előfeltevése szerint eltérések figyelhetők meg – különböző szempontok alapján – nem csupán az udvarias nyelvi viselkedésben, hanem a nyelvi viselkedéssel szembeni attitűdben, a válaszokra vonatkozó értékelő reflexiókban is.

A vizsgálatok célja a megfelelőség (adekvátság) értelmezése egy udvariasságot elváró interakcióban, elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok esetében. Megfigyelhető

– az adekvátságot kiemelő wattsi koncepció alapján –, hogy a magyar beszélők mennyire érznek megfelelőnek (adekvátnak) egy megnyilatkozást egy adott kontextusban, mennyire tartanak megfelelőnek egy-egy választ a különféle szituációkban. Watts (2003) koncepciója szerint a megfelelő viselkedés lehet pozitívan jelölt, udvarias vagy jelöletlen, nem udvarias magatartás is (az elméletéről részletesen: 2.3.2.), azaz nem a nyelvi megoldások prototipikusságát jelöli. A vizsgálat tehát nem a prototipikusságot, hanem a nyelvi viselkedéshez kapcsolódó attitűdöt tanulmányozza, a kérdőívben (3. Melléklet) a pozitívan jelölt megfelelőség hangsúlyozódik. A magyar anyanyelvű adatközlőktől származó nyelvi adatokra építő kérdőíves kutatás az udvarias nyelvi viselkedéshez kapcsolódó reflexív viszonyulást helyezi a középpontba, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségére (adekvátságára) összpontosít. A kutatás folytatásaként ugyanezt a vizsgálatot nem Magyarországon (Olaszországban) élő magyarok körében is elvégeztem, melynek eredményeit majd az 5. fejezet (5.4. alfejezet: származásnyelvi vizsgálatok) ismerteti. A vizsgálati kérdésfeltevés alapján a nyelvkörnyezet meghatározza a nyelvi viselkedéshez való viszonyulást. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok esetében tapasztalhatók eltérések a megfelelőség értékelésében, a válaszokra vonatkozó reflexióban.

A diskurzuskiegészítő tesztet alkalmazó módszer (Blum-Kulka 1982, részletesen: 1.3. fejezet) lehetővé teszi a nyelvi viselkedés különféle szempontú összevető vizsgálatát. Megfigyelhetők az eltérő beszédközösségek nyelvhasználatának hasonlóságai, különbségei, valamint ugyanazon nyelv különböző nyelvi kontextusban történő használata. A diskurzuskiegészítő tesztekben vett nyelvi adatokra épülő kérdőíves vizsgálat az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségét (adekvátságát) elemzi (részletesen: 1.3.). A kérdőívben (3. Melléklet) a válaszadóknak az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségét kellett értékelni egy 5-ös skálán, melyben az 1-es szám azt jelöli, hogy egyáltalán nem megfelelő, az 5-ös pedig a válasz teljes megfelelőségét jelenti. A 3-as (középső) kategória a semleges, jelöletlen nyelvi viselkedés (Watts: *non-polite*, nem udvarias, és ugyanakkor nem is udvariatlan, megfelelő). A kérdőíves vizsgálatban az online kérdőívet összesen 101 magyar anyanyelvű válaszadó töltötte ki: nagyrészt 20–45 év közötti (valamint 20 kitöltő: 50–70 év között), főképp egyetemisták vagy diplomával rendelkezők.

Az elemzések az értékelő viszonyulásra koncentrálnak. Az elismerő megnyilvánulásokra adott reagálások különféle pragmatikai sajátosságokkal, funkciókkal jellemezhetők, az eltérő választípusok megfelelőségét (adekvátságát) – az adott

kontextustól, interperszonális viszonyoktól és nyelvi környezettől függően – más-más módon ítéldhetjük meg. A kérdőívvel gyűjtött nyelvi mintákban szignifikáns eredmények, bizonyos tendenciák figyelhetők meg, melyek a válaszadók reflexióira világítanak rá: hogyan értékelik a bókra vagy a dicséretre adott válaszok megfelelőségét egy-egy – udvariasságot feltételező – szituációban (8. táblázat).

8. táblázat: Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségének értékelése

A külsőre (K) vagy a teljesítményre (T) utaló elismerésre adott válaszok	Értékelések (%-ban)				
	1	2	3	4	5
(37) <i>Mondták már, hogy pocskék ízlésed van?</i> (K)	48,8	23,8	8,8	7,5	11,3
(38) <i>Te rám néztél egyáltalán?</i> (K)	31,3	21,3	22,5	15	10
(39) <i>Te elolvastad egyáltalán?</i> (T)	17,5	17,5	22,5	21,3	21,3
(40) <i>Képzeld el, mi lett volna, ha több időm van!</i> (K)	7,4	3,8	8,8	30	50
(41) <i>Olyan vagyok, mint a mosogatórongy.</i> (K)	55	22,5	16,3	3,8	2,5
(42) <i>Te sem gondolod komolyan.</i> (K)	20	17,5	23,8	18,8	20
(43) <i>Tényleg? Pedig még átöltözni sem tudtam, kicsit el vagyok havazva.</i> (K)	2,5	5	13,8	40	37,5
(44) <i>Alig dolgoztam vele, tényleg jó?</i> (T)	8,8	5	23,8	20	42,5
(45) <i>Nem mondja?</i> (T)	62,5	23,8	6,3	5	2,5
(46) <i>Nem kell hazudni, tudom, hogy borzalmasan nézek ki.</i> (K)	35	23,8	15	17,5	8,8
(47) (csend) (K)	68,8	12,5	1,3	5	12,5
(48) válasz: <i>Magam is így látom.</i> (T)	35	32,5	17,5	10	5
(49) <i>Szerintem is.</i> (T)	27,5	25	27,5	10	10

(50) <i>A lehetőségekhez képest igyekeztem. (T)</i>	1,3	5	17,5	30	46,3
(51) <i>Kevés időm volt a dolgotra, de igyekeztem azt minél jobban megírni. (T)</i>	1,3	7,5	11,3	32,5	47,5
(52) <i>Megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni; szerettem volna, ha kicsit több időm van felkészülni. (K)</i>	7,5	11,3	17,5	28,8	35
(53) <i>Fárasztó napom volt, de megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni. (K)</i>	5	13,8	20	37,5	23,8
(54) <i>Kösz, tudom, hogy csak jót akarsz, de én is tudom, mennyire szörnyen nézek ki. Nem muszáj csak illemből kedvesnek lenned. Sőt, hálás lennék, ha nem beszélnél ilyen butaságokat, amikor nyilvánvaló, mennyire le vagyok pukkanva. (K)</i>	37,5	21,3	17,5	8,8	15
(55) <i>Örülök, hogy tetszik. (T)</i>	5	8,8	30	23,8	32,5
(56) <i>Örülök, hogy neked tetszik, de én nem vagyok elégedett. (T)</i>	2,5	8,8	10	23,8	55
(57) <i>Köszönöm, igazán kedves. (K)</i>	1,3	6,3	10	23,8	58,8
(58) <i>Persze. (K)</i>	20	23,8	36,3	10	10
(59) <i>Úgy dobtam össze sebtiben. (T)</i>	11,3	17,5	33,8	25	12,5
(60) <i>Őn is csinos, mint mindig. (K)</i>	6,3	6,3	12,5	38,8	36,3
(61) <i>Te is fantasztikusan nézel ki! (K)</i>	10	5	31,3	27,5	26,3
(62) <i>Szét vagyok csúszva. (K)</i>	27,5	27,5	23,8	8,8	12,5
(63) <i>Köszönöm, habár nem sok időm akadt helyrerakni magamat. (K)</i>	3,8	6,3	25	38,8	26,3

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok jellegzetessége az irónia, egy olyan implicit értékelés, amelyhez kritikai attitűd kapcsolódik, a nyelvi tevékenységhez történő

reflexív viszonyulásként értelmezhető (Tátrai 2011: 190–204, Tátrai 2017: 1053-1057, az iróniáról részletesen: 4.3.). A direkt módon megfogalmazott gúnyt, szarkazmust kifejező válasz vagy ugratás (vö. Leech 1983), amely a beszédpartnerre, a beszédpartner kijelentésére vonatkozó ítélet, negatív vélemény, a megkérdezettek nagy többsége szerint nem megfelelő reakció a külsőre utaló bók esetében (8. táblázat, 3. ábra).

(37) *Mondták már, hogy pocsek ízlésed van?* (1: 49%).

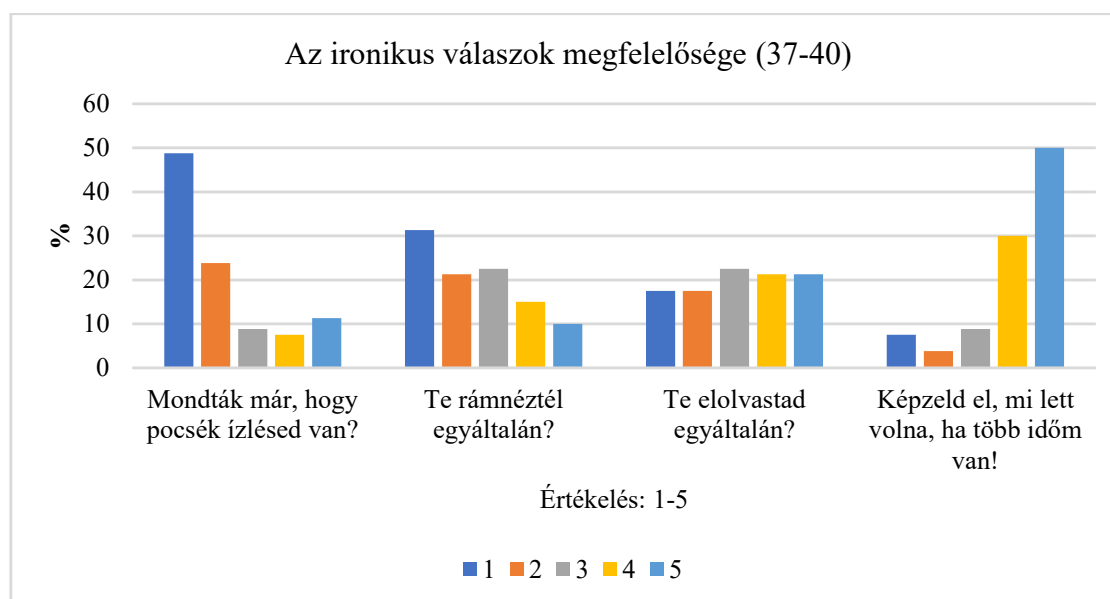
A kevésbé direkt, kérdő formájú ironikus (implicit kritikát megfogalmazó) válaszok (38) megfelelőségének értékelése már pozitívabb viszonyulást mutat (1–3 értékelés). A szellemi munkára irányuló elismerésre adott ironikus reagálások (39) esetében pedig az adekvátság megítélése arányosan megoszlik (1–5 értékelés között). A külsőre utaló bókokra adott ironikus válaszokat (amelyek nem a beszédpartner ellen irányulnak) a válaszadók nagy része helyes reakciónak ítéli (8. táblázat, 3. ábra).

(38) *Te rám néztél egyáltalán?* (1–2–3: 31, 21, 22%).

(39) *Te elolvastad egyáltalán?* (1–5: 17, 17, 22, 21, 21%).

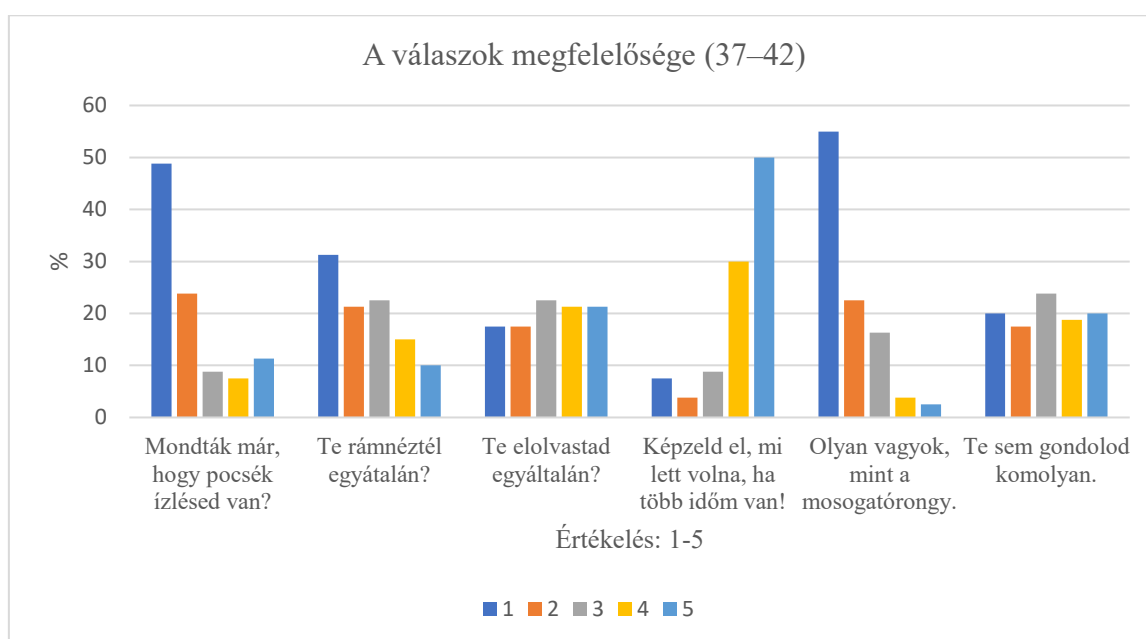
(40) *Képzeld el, mi lett volna, ha több időm van!* (4–5: 30, 50%).

3. ábra: Az ironikus válaszok megfelelősége a (37–40) példákban

Az ironikus válaszok (37–40-es példák) értékelésében tehát megfigyelhető, hogy a beszédpartnerre vonatkozó kritikai attitűd, a minősítő reagálás nem megfelelő (külsőre utaló bók esetében), a beszélőre irányuló vélemény megfogalmazása (40-es példa) azonban adekvát nyelvi viselkedésnek minősül az eredmények alapján (8. táblázat, 3. ábra; 4–5-ös értékelés: összesen 80%).

4. ábra: A válaszok megfelelősége a (37–42) példákban

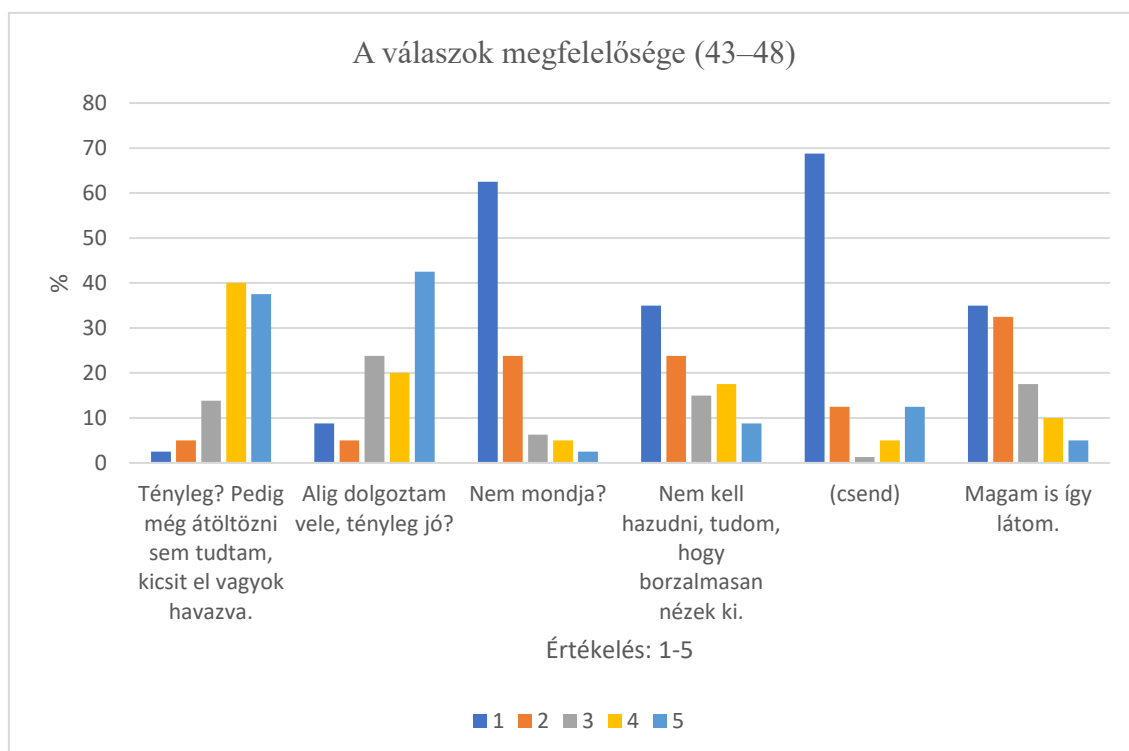
Az önironikus megnyilvánulások (az önmagunkról megfogalmazott negatív vélemény, kritika) a magyar válaszadók 55%-a szerint nem adekvát egy udvariasságot feltételező szituációban (8. táblázat, 4. ábra).

(41) *Olyan vagyok, mint a mosogatórongy.* (1: 55%).

A bókot direkt módon elutasító vagy azt minősítő reagálásokról – amelyek a beszédpartnerre, a beszédpartner kijelentésére vonatkozó ítéletet, negatív véleményt, kritikát fogalmaznak meg – eltérőek a vélekedések, megoszlanak a megfelelőség-nem megfelelőség teljes skáláján (8. táblázat, 4. ábra).

(42) *Te sem gondolod komolyan.* (1, 5: 20, 20%).

5. ábra: A válaszok megfelelése az (43–48) példákban

A bók tartalmára vonatkozó kétkedés kifejezése kérdéssel vagy magyarázattal az eredmények alapján elfogadható, megfelelő reakciónak értelmezett egy udvariasságot elváró interakcióban (külsőre és teljesítményre vonatkozó elismerés esetében is; 8. táblázat, 5. ábra).

(43) *Tényleg? Pedig még átöltözni sem tudtam, kicsit el vagyok havazva.* (4–5: 40, 37%).

(44) *Alig dolgoztam vele, tényleg jó?* (5: 42%).

A direkt kérdéssel megfogalmazott kétség, kétkedés azonban nem minősül udvariasnak, nem adekvát nyelvi magatartásként értékelik (ami a kijelentés direktsége mellett azzal is

magyarázható, hogy az adott szituációban hatalmi viszony áll fent a beszédpartnerek között; 8. táblázat, 5. ábra).

(45) *Nem mondja?* (1: 62%).

A metapragmatikai reflexiók (2.4.2.) nem adekvátként minősített választípus, vagyis nem tekinthető udvarias megnyilvánulásnak a bókot elutasító reagálások esetében a válaszadók nagy többsége szerint (8. táblázat, 5. ábra).

(46) *Nem kell hazudni, tudom, hogy borzalmasan nézek ki.* (1–2: 35, 24%, összesen: 59%).

Amikor a címzett nem válaszol a bókra, a dicséretre, különféle értelmezést kaphat az eltérő kultúrákban (a csendről: 2.2.3. Leech (1983) a feltételesen megnevezett Fatikus maxima kapcsán említi a jelenséget); társadalmunkban alapvető funkciót tölt be, a feszélyező csendet az interakcióban sikertelenségként éljük meg: Szili 2004b: 35). A magyar válaszadók közel 70%-a véli nem megfelelőnek egy udvariasságot elváró szituációban, ami értelmezhető úgy, hogy a bókra illik reagálni (8. táblázat, 5. ábra).

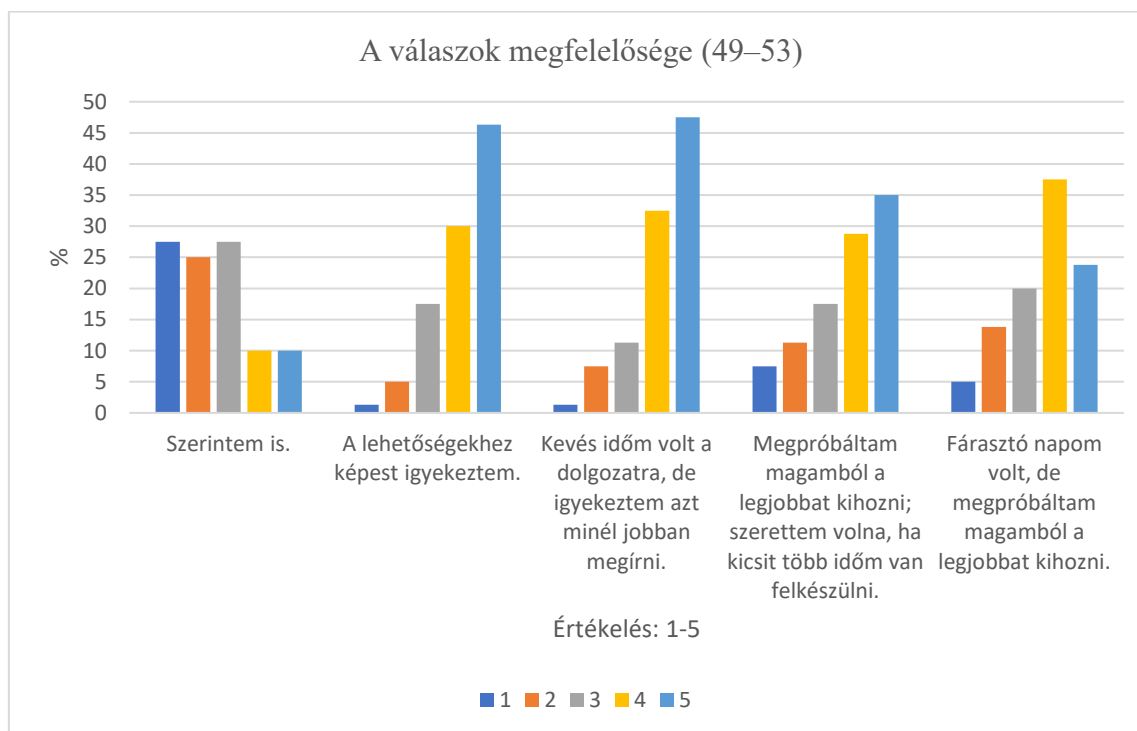
(47) Csend, amikor nincs reakció az elismerés címzettjének részéről (1: 69%).

A magyar adatközlők szerint a másik fél elismerésének direkt módon történő elfogadása, a bókkal való egyetértésünk kifejezése nem megfelelő, nem adekvát viselkedés a kérdőíves adatok alapján (vö. nyelvi szerénység: 2.2.3., 3.1.). Informális, közeli viszonyban (pl. barát) elfogadottabb, megfelelőbbnek vélt válasz az elismeréssel való egyetértés kifejezése (8. táblázat, 5. ábra: 48-as példa, 6. ábra: 49-es példa).

(48) *Magam is így látom.* (1–2: 35, 33%).

(49) *Szerintem is.* (1–2–3: 27, 25, 27%).

6. ábra: A válaszok megfelelése az (49–53) példákban

A magyarázat mint választípus adekvát nyelvi viselkedés a munka eredményére utaló dicséretnek esetében (8. táblázat, 6. ábra).

(50) *A lehetőségekhez képest igyekeztem.* (5: 46,3%).

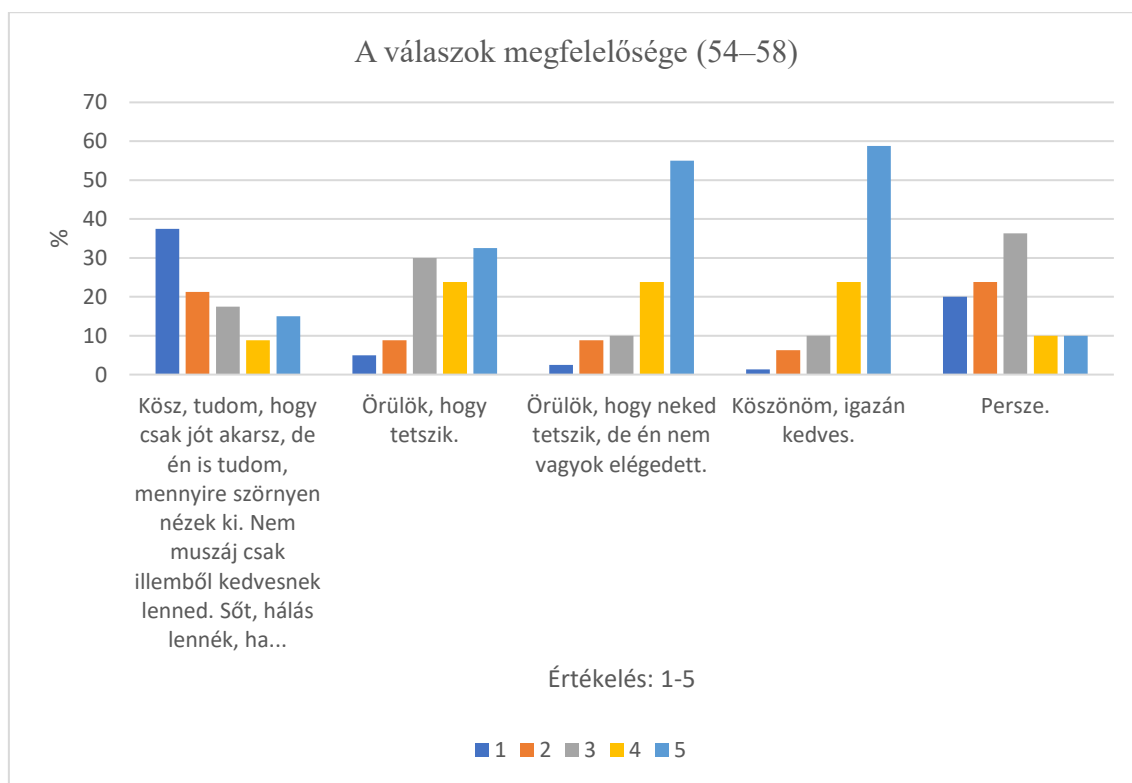
(51) *Kevés időm volt a dolgozatra, de igyekeztem azt minél jobban megírni.* (4–5: 32, 47%).

A hasonló jellegű, magyarázó, de külsőre utaló bókra adott választ kisebb arányban tartják megfelelőnek a válaszadók, ebben a kontextusban az eredmények alapján a vélemények sokkal inkább megoszlanak (8. táblázat, 6. ábra).

(52) *Megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni; szerettem volna, ha kicsit több időm van felkészülni.* (3–4–5: 17, 29, 35%).

(53) *Fárasztó napom volt, de megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni.* (3–4–5: 20, 37, 24%).

7. ábra: A válaszok megfelelése a (54–58) példákban

A bókot magyarázattal, hosszabb magyarázkodással elutasító választípust – amelyben a beszélő önmagára és a beszédpartnerére vonatkozóan is negatívan ítélkezik, a beszédpartner kijelentésének negatív szándékot tulajdonítva – a többség egyáltalán nem tartja megfelelőnek (8. táblázat, 7. ábra).

(54) *Kösz, tudom, hogy csak jót akarsz, de én is tudom, mennyire szörnyen nézek ki. Nem muszáj csak illemből kedvesnek lenned. Sőt, hálás lennék, ha nem beszélnél ilyen butaságokat, amikor nyilvánvaló, mennyire le vagyok pukkanva.* (1–2: 37, 21%).

Az öröm kifejezése az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban nagyrészt

semlegesnek vagy elfogadhatónak ítélt reakció (8. táblázat, 7. ábra).

(55) *Örülök, hogy tetszik.* (3–4–5: 30, 24, 32%).

A dicséret tartalmára vonatkozó öröm kifejezése ellentmondó magyarázattal kiegészítve még inkább adekvátnak értékelt válasz, amely pozitív viszonyulást mutat (8. táblázat, 7. ábra).

(56) *Örülök, hogy neked tetszik, de én nem vagyok elégedett.* (5: 55%).

A bók elfogadásának egyik tipikus (konvencionális) módja a köszönet aktusa, a válaszadók közel 60%-a véli teljesen adekvát reagálásnak a bók viszonzásával kombinálva (8. táblázat, 7. ábra).

(57) *Köszönöm, igazán kedves.* (5: 59%).

Az elismerő megnyilvánulások megfelelőségét (adekvátságát) vizsgálva a helyesség és nem helyesség kategóriák mellett a közömbösséget (3-as értékelés) is érdemes kiemelni a válaszokban. Az értékelő skálán a 3-as szám a semleges, közömbös (Watts 2003: nem udvarias, jelöletlen nyelvi viselkedés) minősítést jelöli (ha az elismerő megnyilvánulások esetében lehet közömbösségről beszélni).

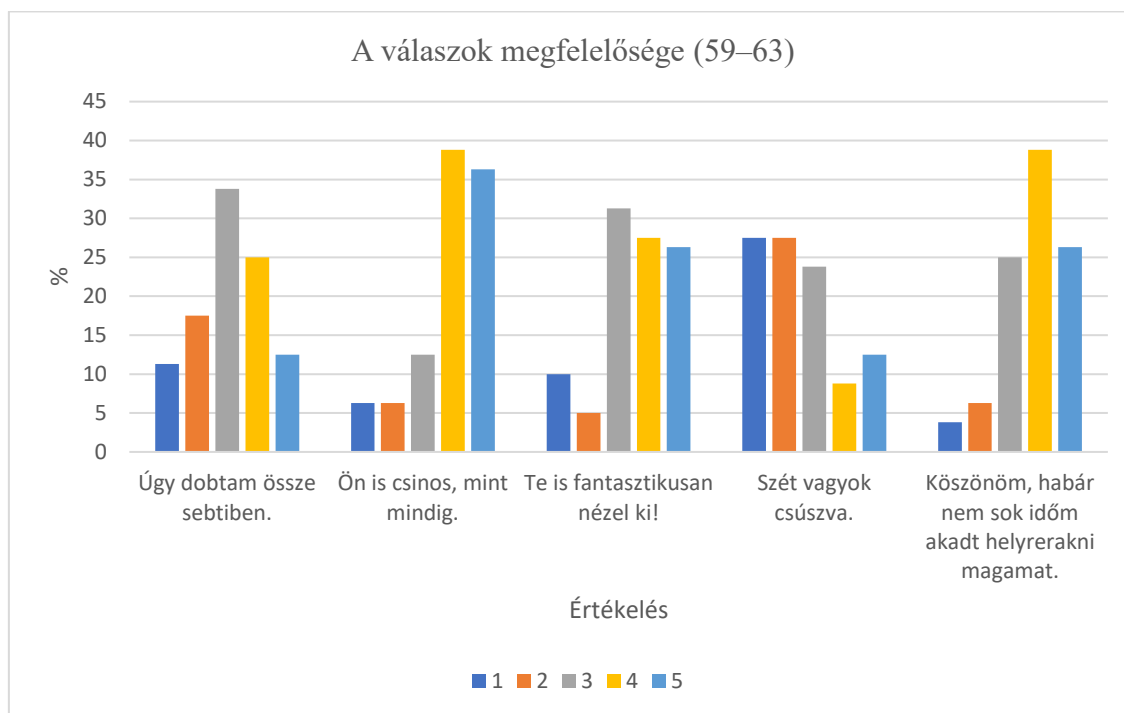
A bókra, a dicséretre adott válaszokban megfigyelhető, hogy néhány esetben a forma ellentétes a megnyilatkozás pragmatikai jelentésével (pl. *persze*, *természetesen*). Ebben a helyzetben a kontextus is segítheti a megértést, a kijelentés értelmezését, értékelését. Ez a választípus magyarázható a másik fél elismerő kijelentésének az elutasításaként is, ami udvariatlanságot implikálhat, és ebben az értelemben nem adekvát nyelvi viselkedésként is minősíthető (8. táblázat, 7. ábra).

(58) *Persze.* (3: 36%).

Az expresszivitás, expresszív hatás ellenére egy szleng kifejezést tartalmazó válasz is vélhető semlegesnek, ahogyan azt az alábbi példa mutatja (8. táblázat, 8. ábra).

(59) *Úgy dobtam össze sebtiben.* (3: 34%).

8. ábra: A válaszok megfelelősége a (59–63) példákban

A kutatási kérdésfelvetésre reflektálva a különböző nyelvi kontextusban, bizonyos választípusoknál megfigyelhetők eltérések a nyelvkörnyezettől függően a válaszadók reflexióiban, a válaszok megfelelőségének értékelésében (az összevető eredményekről részletesen: 5.4.). A jelen fejezetben bemutatott elemzés az anyanyelvi környezetben élő magyar adatközlőkkel végzett vizsgálatok eredményeit ismerteti, néhány választípusnál azonban rámutat a különbségekre is (melyet bővebben az 5.4. fejezet tárgyal). A kérdőíves adatok alapján elsősorban kétféle nyelvi viselkedés megfelelőségének értékelésében tapasztalhatók eltérések a két nyelvi kontextusban (Magyarországon és Olaszországban) élő magyarok reflexióit tekintve. Az egyik ilyen tipikus nyelvi viselkedés az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban az elismerés viszonzása (eredmények: 8. táblázat, 8. ábra). Az anyanyelvi környezetben élő magyarokkal szemben az olaszországi válaszadók

adekvátabb reagálási formának minősítik a bók viszonzását (közvetlen, informális és hatalmi viszonyban is). Ez a jelenség magyarázható azzal, hogy az elismerő kijelentések viszonzása az olasz nyelvi magatartásra jellemzőbb (erről részletesen: 3.4.), ami hatással lehet az olasz nyelvkörnyezetben élő magyar beszélőkre is.

(60) *Ön is csinos, mint mindig.* (5: Magyarország: 36%; Olaszország: 54%).

Egy túlzó kifejezéssel megfogalmazott viszonzó választ már kisebb arányban vélnek megfelelőnek mindkét beszédközösségben (akkor is, ha formális szituációban történik; 8. táblázat, 8. ábra).

(61) *Te is fantasztikusan nézel ki!* (5: Magyarország: 26%; Olaszország: 42%).

A másik olyan nyelvi magatartás, amelyben eltérően alakul a két csoport véleménye, a szleng kifejezések használata: a magyarországi válaszadóknál megoszlik az értékelés, Olaszországban azonban a többség nem véli adekvát reagálási formának. Ez a különbség abból is adódhat, hogy a szleng – mint nyelvi regiszter – nem része a sztenderd szókincsnek, és használata kevésbé jellemző a nem anyanyelvi környezetben élő magyar beszélőkre, ezért számukra kisebb mértékben elfogadott nyelvi viselkedésmód egy udvariasságot elváró interakcióban (8. táblázat, 8. ábra).

(62) *Szét vagyok csúszva.* (Magyarország: 1–2–3: 27, 27, 24%; Olaszország: 1: 54%).

Az udvariasságot implikáló (enyhítő funkciójú) köszönet kifejezésével együtt már nagyobb arányban értékelik adekvátnak a szleng alkalmazását az olaszországi magyarok is (8. táblázat, 8. ábra).

(63) *Köszönöm, habár nem sok időm akadt helyrerakni magamat.* (4–5: Magyarország: 39, 26%; Olaszország: 23, 46%).

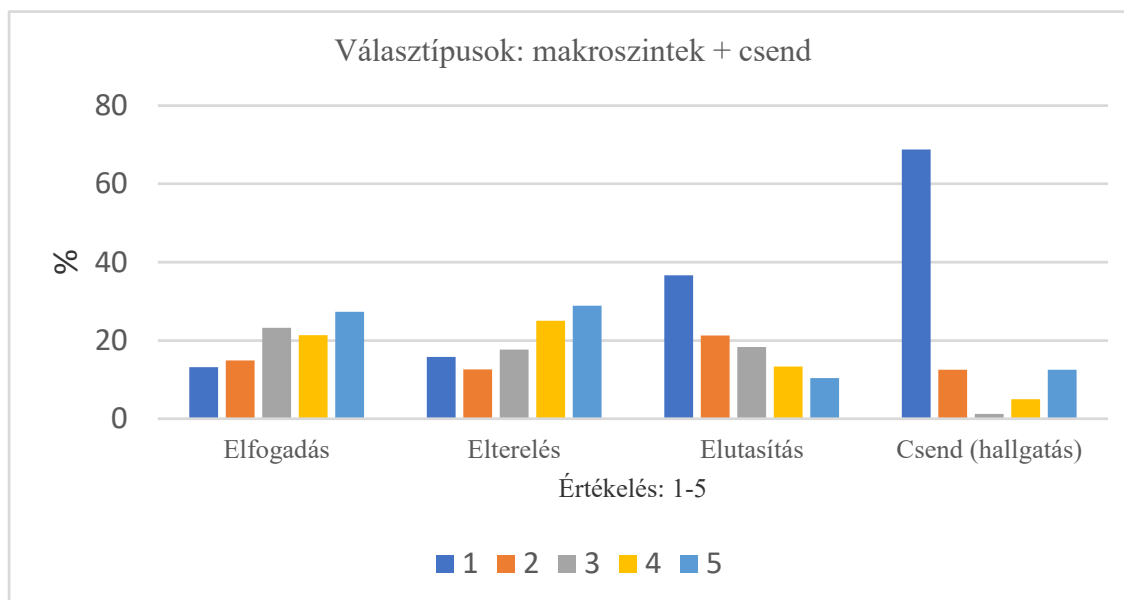
9. ábra: A főstratégiák (makroszintek: elfogadás, elterelés, elutasítás) + csend megoszlása

Elfogadás (válaszok: 48, 49, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61)

Elterelés (válaszok: 43, 44, 45, 50, 51, 52, 53, 54, 62, 63)

Elutasítás (válaszok: 41, 42, 46)

Csend (válasz: 47)

A különféle választípusokat összehasonlítva a makroszintek (főstratégiák; Holmes 1986, Szili 2004b, Yuvayapan 2016) szerint is tanulmányozható a válaszok megfelelőségének különféle megítélése (9. ábra). A három makroszint (elfogadás/egyetértés, elterelés, elutasítás) értékelésében az elismerő megnyilvánulást (direkt vagy indirekt módon) elutasító válaszok nagyobb arányban minősülnek nem megfelelőnek. A bókot, a dicséretet elfogadó vagy az elterelő jellegű reagálásokat – az eredmények alapján – a megkérdezettek adekvátabb nyelvi viselkedésnek vélik. A választ követő csend, a hallgatás egyértelműen negatív viszonyulást implicál, a válaszadók többségének értékelése szerint nem megfelelő reakció (9. ábra).

Ez az alfejezet az udvarias nyelvi viselkedéshez történő reflexív viszonyulást vizsgálta a válaszok megfelelőségére (az adekvátságra) helyezve a hangsúlyt. Az elismerő megnyilvánulásokra (bók, dicséret) adott válaszok különféle funkciókkal jellemezhetők, és az eltérő típusok megfelelőségét más-más módon ítéljük meg. A kérdőíves vizsgálatok eredményei alapján a magyar válaszadók adekvát nyelvi viselkedésmódnak tartják az öröm

kifejeződését a válaszban, a kétkedést megfogalmazó, magyarázó kérdést (a nem megfelelőnek vélt direkt kérdéseket kivéve), a teljesítményre vonatkozó dicséret esetében a magyarázkodó válaszokat, valamint az elismerés elfogadását implikáló köszönetet. Nem megfelelőnek vélt reagálások az önironikus megnyilatkozások, az elismerés direkt formában történő elfogadása, az elutasítást kifejező metapragmatikai reflexió, valamint a csend, amikor semmit nem válaszolunk a beszédpartnernek. A bókot elutasító, minősítő válaszok megfelelőségéről pedig megoszlik a válaszadók véleménye. A semlegesség, közömbösség kategóriáját is kiemelte a fejezet, melynek értelmezésében, minősítésében a kontextus meghatározó. Az eltérő nyelvi környezetben (Magyarországon és Olaszországban) élő magyarok között különbség tapasztalható az udvarias nyelvi viselkedéshez való értékelő viszonyulásban, néhány választípus megfelelőségének megítélésében.

3.6. Összegzés

A 3. fejezet a társas viszonyok megjelenési módjait vizsgálta az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban, amelyhez diskurzuskiegészítő tesztet alkalmazott (DCT: 1.3.). Bemutatta a nyelvi szerénység kifejeződésének formáit (Holmes 1986, Szili 2004), vagyis a különböző választípusokban megmutatkozó nyelvi mintázatokat (3.2.), majd az aszimmetrikus–szimmetrikus interperszonális viszonyoknak a válaszok minőségét befolyásoló hatását tanulmányozta (3.3.). A fejezet – a választípusokat ismertető (3.2.) fejezet eredményeit felhasználva – magyar–olasz összevető elemzéseket is végzett (3.4.). A nyelvi adatok alapján megfigyelhető, hogy a szerénység elve a magyar beszélőközösség udvarias nyelvi viselkedésének meghatározója, és az is, hogy a saját erővel elért teljesítmény dicséretét közvetlenebb módon elfogadjuk, mint a külsőnkre utaló elismerő megnyilvánulást. A másik féltől kapott bókra, dicséretre adott válaszokban az elismerés értékének csökkentését kifejező nyelvi séma mutatkozik meg erőteljesebben (gyakran ironikus, önironikus formában), valamint a teljesítményre utaló elismerésnél az öröm kifejeződése is hangsúlyt kap. Az udvariassági elvek követése és a különféle stratégiák alkalmazása csökkenti az udvariatlanság hatását. A társas egyenlőtlenség az udvariassági szituációkban is megjelenik (a konkrét vizsgálatokban főnök–beosztott, tanár–diák viszonyokon keresztül). Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban mutatkozó

nyelvi szerénységnek az egyenlőtlen, aszimmetrikus kommunikációban is alapvető szerepe van. A felek között fennálló társadalmi vagy személyes viszony szimmetriája vagy aszimmetriája befolyásolja a válaszok megformáltságát. Az aszimmetrikus kapcsolatban, magasabb hatalmi pozícióban lévő személlyel szemben jellemzőbb a másik véleményéhez közelítő nyelvi sémák alkalmazása, a köszönet, az elterelő magyarázat és az öröm kifejezése. A magyar–olasz összevető vizsgálat rámutatott arra, hogy amíg a magyar reagálásokban az elismerés értékének gyengítése (elsősorban a külsőre utaló elismerés esetében), az elért eredményért tett erőfeszítést hangsúlyozó magyarázat formálódik meg (a teljesítmény elismerésénél), addig az olasz válaszokban általában a nyelvi szerénység és a beszédpartnerrel szembeni egyetértés közötti nyelvi viselkedés mutatkozik meg, gyakoriak a témaváltó, az elterelő és a magyarázó reagálások.

Az adekvátságot kiemelő wattsi (2003) koncepcióra alapozott, a reflexív viszonyulásra koncentráló kérdőíves vizsgálat (3.5.) az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségét tanulmányozta. A magyar adatközlőktől nyert adatok alapján pozitívan jelölt adekvát választípus az öröm kifejezése, a kételkedést megfogalmazó, magyarázó kérdés (a direkt kérdések kivételével), a teljesítményre vonatkozó dicséret esetében a magyarázkodó válaszok, valamint a köszönet. Nem megfelelő reakció az önironikus tartalmú kijelentés, az elismerés elfogadásának és elutasításának direkt módja, valamint az a szituáció, amikor valaki nem válaszol semmit az elismerésre. A fejezet az eltérő nyelvi környezetben (Magyarországon és Olaszországban) élő magyarok reflexióiban tapasztalható eltérésekre is rávilágított, amelyeket majd a származásnyelvi (5.4.) fejezet ismerteti bővebben.

A 3. fejezetben bemutatott vizsgálatok eredményei több szempontból is relevánsak lehetnek. Egyrészt reflektálnak az udvarias nyelvi magatartás sajátosságaira, másrészt az elemzések meghatározó adatokkal szolgálhatnak további, más szempontokra is kiterjedő (pl. interkulturális, magyar mint idegen nyelv) összevető vizsgálatokra (l. 5. fejezet). A követő (4.) fejezet az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat más megközelítésből, kognitív stilisztikai keretben értelmezve mutatja be, a válaszok stílussajátosságait vizsgálja a szociokulturális tényezők függvényében.

4. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok stílusa magyar és olasz diskurzusokban

4.1. Bevezetés

Jelen fejezet – a korábbi fejezetek funkcionális pragmatikai szempontú vizsgálataihoz kapcsolódva – az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok stílusbeli sajátosságait kívánja tanulmányozni magyar és olasz nyelvi anyag összevető elemzésén keresztül, a nyelvi megformáltságból kiindulva. A vizsgálatok fő kérdésfelvetése, hogy a mindennapi diskurzusokban megjelenő elismerő megnyilvánulásokhoz kapcsolódó válaszok milyen stílusban formálódnak a különféle interperszonális viszonyokban, interakciókban.

A vizsgálatok elméleti hátterét egy pragmatikai és kognitív stilisztikai keret adja (Tolcsvai Nagy modellje: 1996, 2005, 2011; a modellről részletesen: 2.5.), amely a nyelvi megformáltságot funkcionális megközelítésben tanulmányozza a kognitív és a szociokulturális feltételek összefüggésére irányítva a figyelmet. Elsősorban stilisztikai érdekeltségű vizsgálat, amely azonban a vonatkozó pragmatikai kutatások eredményeire támaszkodik, azok stilisztikai adaptálhatóságára kíván rámutatni (vö. Tátrai 2012). A megnyilatkozások értelmezéséhez a kontextus ismerete is szükséges, amely az interakció során a dinamikus létrejövő jelentés részét képezi. Fauconnier-t (2004) idézve a nyelv a jelentést adott kontextusban adott kulturális modell és kognitív források alapján irányítja, tehát nem függetleníthető a kontextustól (a kontextusról: Tátrai 2004, 2011: 51–67). A stílust középpontba helyező fejezet első részében az udvariasságot tágabb elméleti keretben értelmezve bemutatom annak a stílussal való viszonyát, a szociokulturális változókra – mint a stilisztikai jelentés meghatározóira – koncentrálni. Az empirikus vizsgálatokat tartalmazó részben az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat helyezem a középpontba, a szociokulturális tényezőkkel való összefüggéseiket a helyzet és az érték változójának mentén vizsgálom.

A fő kérdésfelvetés az, hogy a mindennapi diskurzusokat megjelenítő szituációkban az elismerő kijelentéseket, a külső tulajdonságra, megjelenésre, az elvégzett munka eredményére történő utalásokat követő válaszok milyen módon realizálódnak, milyen stílusban formálódnak a különféle interperszonális (egyenrangú, illetve alá- és fölérendelt

társadalmi) viszonyokon, interakciókon belül (a nyelvi interakció a szociális kogníció részét képezi: vö. Tolcsvai Nagy 2012). A vizsgálat célja, hogy az elismerő megnyilvánulásokhoz kapcsolódó válaszok jelenségét értelmezve felvázolja azok szociokulturális dimenzióit, stílussajátosságait a magyar és az olasz nyelvben (a téma vizsgálatára l. Pap 2012). A felek között kialakuló viszonyok, a szituáció körülményei hatással vannak a megnyilatkozás módjára, egy adott kijelentés stílusára. Az elemzés a szociokulturális tényezők közül a helyzet (szituáció) és az érték stílusváltozójára koncentrálna (Tolcsvai Nagy (2005) a verbális interakciót bemutató modelljére alapozva), mivel a vizsgálat tárgyának szempontjából ezek válnak hangsúlyossá. Az interperszonális viszonyok alakulásában leginkább a helyzet tartománya a meghatározó, amely a beszélőnek a nyelvi megformáltságban kifejezett és a hallgató által értelmezett, a beszédhelyzetre, a kommunikatív szituációra vonatkozó közlése (Tolcsvai Nagy 1996: 142–145, 2001: 306, 2005: 90; erről részletesen: 2.5.). A másokra irányuló elismerő vélemények stílusának leírásában az érték változója kerül előtérbe, amely a megnyilatkozó értékelése a szövegről, a szöveg témájáról, körülményeiről (helyszínről, résztvevőkről, eseményekről) a szövegek alakulásán keresztül (Tolcsvai Nagy 1996: 145–148, 2001: 311, 2005: 90; erről részletesen: 2.5.). A helyzet (a szituáció) és az érték tényezőjét kiemelve, akár külön-külön is vizsgálva megfigyelhető, hogy az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok stílusában tipikus együttállások alakulnak ki, s létrehozódik egy jellegzetes megnyilvánulási mód informális, közömbös vagy formális protostílusát.

A magyar nyelvi anyagot a diskurzuskiegészítő tesztből (DCT) nyert adatok adják (részletesen: 1.3.). A vizsgálatot 20 és 30 év közötti főiskolás, egyetemista, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok körében végeztem, 83 kérdőívvel dolgoztam. A diskurzuskiegészítő teszt két szituációjában kapott válaszokat elemzem. Az adott szituációkban elhangzó elismerő megnyilvánulások egyrészt a külső megjelenésre (1. szituáció), másrészt a fáradtságos szellemi munka eredményére (2. szituáció) vonatkoznak. Az olasz nyelvi anyagot Alfonzetti (2009) összegyűjtött példáiból vettem, amelyek hétköznapi olasz dialógusokban megjelenő bókákat, dicséretek mutatnak be³³ (a nyelvi adatokról részletesen: 1.3.). A két beszélőközösségtől származó nyelvi mintákat összevetve megfigyelhető, hogy míg a magyar adatok a beszélők nagyobb tudatosságáról (az adott

³³ Az elemzésekben magyarul ismertetett olasz nyelvi anyag (Alfonzetti 2009) saját fordítás.

szituációban mi mondható a nyelvhasználó szerint) árulkodó diskurzuskiegészítő tesztekől származnak, addig az olasz anyag spontánabb beszélgetéseket rögzít. Ez a tényező ugyan áttételesebbé teszi az adatok összevethetőségét, mivel az írásos módszer szűkítheti a szóbeli megfogalmazási módok stíluslehetőségeit, az eltérő nyelvi anyag azonban így is megfelelő alap lehet bizonyos hasonlóságok és különbségek megállapítására, nyelvi mintázatok megfigyelésére.³⁴ Mindkét beszélőközösség adataiban találhatók a kontextuális jelentés részét képező, a diskurzusok spontaneitására és a szóbeliségre jellemző metapragmatikai és metakommunikatív reflexiók (2.4.2.). A vizsgálat tehát abból indul ki, hogy a személyközi kapcsolatoktól (pl. főnök–beosztott, tanár–diák), valamint az elismerés tárgyától függően különféle stílusban formálódhatnak meg az elismerő megnyilvánuláshoz kapcsolódó válaszok.

4.2. A helyzet (szituáció) stílusváltozója az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok az interperszonális viszonyok (hatalmi reláció, ismertségi fok, nemek közötti kommunikáció) alakulása szerint sokféle stílust mutatnak. Tipikus – a mindennapi interakciókat meghatározó – személyközi viszony a magasabb társadalmi státuszú, nem egyenrangú beszédpartnerrel, például főnökkel, tanárral létrejövő diskurzus. A hatalmi távolságot megjelenítő interakciókban a válasz megformálásának stílusa általában formális, akár külső megjelenésre, akár teljesítményre vonatkozik az adott bók.

(64) Főnök (külső): *Nagyon csinos a ruhája, ma igazán jól néz ki.*

Válasz: *Nagyon kedves, örülök, ha így is megfelel az öltözetem.*

(65) Tanár (teljesítmény): *Igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka. Sokat foglalkozhatott vele.*

Válasz: *Nagyon köszönöm az elismerő szavakat, sokat jelent nekem a tanár úr véleménye. Hálás vagyok minden segítségért.*

³⁴ Részletesebb összevető elemzéshez a magyar nyelven már elvégzett vizsgálatokat ugyanazon módszerrel (diskurzuskiegészítő teszt segítségével) érdemes olasz nyelvre is kiterjeszteni.

Előfordulhat azonban, hogy a társadalmi vagy hatalmi távolságban lévő beszédpartnerrel folytatott interakció is informális stílusú, mivel a felek között fennálló személyes kapcsolat megengedi (válasz főnöknek külsőre utaló elismerésre: 66-os példa).

(66) *Köszönöm, habár nem sok időm akadt helyrerakni magamat.*

A hatalmi pozícióban lévő féllel szemben gyakori nyelvi kifejezésforma a hosszabb, magyarázó jellegű reagálás, akár külsőre (kinézet, ruházat), akár teljesítményre vonatkozik az elismerés (de egyenrangú féllel történő interakcióban is megmutatkozhat). Ez az attitűd a magyar és az olasz beszélőközösség nyelvi anyagában is megjelenik, stílusuk változó. Az ilyen választípusok nyelvi megformáltsága a helyzet változóját tekintve formális vagy közömbös, az érték tartományában pedig értéktelítő (válasz tanárnak a dolgozatra vonatkozó dicséretére: 67-es példa; főnöknek a külsőre utaló bókjára: 68-as példa; a beszédpartner tulajdonára vonatkozó elismerésre: 69-es, 70-es példák). Az ilyen típusú kijelentéseknél a magatartás (stílusárnyalatok: vulgáris, bizalmas, semleges, választékos) változóját is érdemes megfigyelni, amely inkább választékos vagy semleges stílust mutat.

(67) *A lehetőségekhez képest igyekeztem; megtettem, amit tudtam; minden szabadidőm ráment; rengeteg energiám van benne; kevés időm volt a dolgozatra, de igyekeztem azt minél jobban megírni.*

(68) *Fárasztó napom volt, de megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni; valóban igyekeztem; szerettem volna, ha kicsit több időm van felkészülni, de örülök, ha így is megfelel az öltözetem.*

Olasz példák:

(69) A: *Ma che bellissima collana!* – 'Hogy ez milyen szépséges nyaklánc!'

B: *Questa è mia figlia che si compra le cose e poi le lascia.* – 'Ez a lányom, aki megvásárolja magának a dolgokat, és aztán rám hagyja.'

(70) A (külsőre): *Che bella sciarpa che hai!* ('Milyen szép sálad van!')

B: *Me l'hanno regalata, è indiana, ricamata a mano.* ('Ajándékba kaptam, indiai, kézzel hímzett.')

A helyzet tényezőjének mentén általában formális stílusú megnyilvánulások egy másik tipikus interperszonális viszonyban is megjelennek. A nők a saját nemükkel, akár hatalmi pozícióban lévő személlyel szemben is, a férfiak pedig női beszédpartnerrel folytatott diskurzusban szívesen reagálnak explicit bókkal vagy pozitív érzelmet kifejező válaszokkal az elismerő megjegyzésre (válaszok külsőre vagy teljesítményre utaló elismerésre hatalmi viszonyban: 71-es példa). Ez az attitűd az udvarias nyelvi viselkedésnek egy illendő gesztusa. Az érték változójának tartományában értéktelítő stílusúak, a szociokulturális faktorok együttállása alapján formális kijelentések. Ez a – társadalmi normák által irányított – megnyilatkozási forma mind a magyar, mind az olasz beszélőközösségben megfigyelhető, jellemzőjük az érzelmi töltetű, választékos kifejezésmód (magyar példákban: *csinos, kedves, elegáns, lélegzetelállító, fantasztikus, remek, aranyos, jólesik, örülök*; olasz példa: *affettuosa* 'szívélyes').

(71) *Köszönöm, a magáé még csinosabb; igazán kedves; az ön ruhája is elegáns; az a nyaklánc lélegzetelállító önön; közvetlen kapcsolatban: te is fantasztikusan nézel ki, remek a fülbevalód; köszönöm, aranyos vagy; jólesik, ha így gondolja; örülök, hogy neked tetszik.*

Olasz példák:

(72) Fiú (egy barátja anyukájának): *No, prima permettimi di salutare tua madre! Buonasera bellissima signora!* – 'Nem, előbb engedd meg, hogy üdvözljem anyukádat! Jó estét, szépséges asszonyom!'

Barát anyukája: *Bellissima! Grazie! Lei è sempre affettuosa.* – 'Szépséges! Köszönöm! Ön mindig szívélyes.'

(73) A: *Ah! Io sono in buona compagnia allora ottima!* – 'Á! Jó társaságban vagyok, akkor kiváló.'

B: *Sono proprio contento.* – 'Igazán elégedett vagyok.'

(74) A: *Hai i capelli diversi oggi!* – 'Ma másmilyen a hajad!'

B: *Me li ha fatti il parrucchiere.* – 'A fodrász csinálta.'

A: *Li gradisco.* – 'Nagyon tetszik.'

B: *Mi fa piacere che hanno il tuo consenso.* – 'Örömmel tölt el, hogy egyetértésedet adod.'

A helyzet szociokulturális tartományának kontinuumát képező másik jellegzetes stílusfokozat az informális, amely az interperszonális viszonyokat tekintve elsősorban a közvetlen kapcsolatokban, az egyenrangú beszédpartnerek, például barátok, ismerősök közötti interakcióban érvényesül. A magasabb hatalmi pozícióban lévő személlyel folytatott interakciót kevésbé jellemzi.

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban megfigyelhetők különféle explicit kijelentések, a dicséretre vonatkozó vélemények. Az explicit (egyet nem értő) reagálások eltérő stílusban fogalmazódhatnak meg a bók tárgyától, valamint a hozzá való viszonyulástól függően. Ha az elismerés a beszédpartner külső vagy belső adottságaira, teljesítményére vonatkozik, a válaszokban az informális stílus dominál, amennyiben a bókkal való egyet nem értés fejeződik ki (rendszerint tagadó formában). Az ilyen megnyilvánulások – amelyek jellemzőbben a közvetlen interperszonális viszonyokban mutatkoznak – értékmegvonó funkciót töltenek be, a tényezők együttállása alapján informális stílusúak. Ez a megnyilatkozási mód inkább a magyar nyelvi anyagban jelenik meg (válaszok barátnak, diáktársnak: 75-ös példa).

(75) *Egyáltalán nem; szerintem nem lett jó, nem értek vele egyet; te sem gondold komolyan; na ne mondd; ugyan, dehogy; ne csináld; nem gondolnám; azt azért nem hinném; kötve hiszem.*

Olasz példa:

(76) Barátok (B halas saslikot készít):

A: *Sei un grande!* – 'Nagy vagy/ menő vagy!'

B: *No! Ma che ci vuole? Veramente non ci vuole niente.* – 'Dehogy! Hát mi kell hozzá? Tényleg nem kell hozzá semmi.'

A helyzet tartományában inkább formális, az érték dimenziójában pedig értéktelítő stílus jellemző a külsőre vagy teljesítményre vonatkozó, de a bókot, dicséretet elfogadó reagálásokra, és akár közvetlen viszonyban, akár nem egyenrangú beszédpartnerrel szemben is előfordulhatnak. Ez ritka jelenség a magyar beszélőközösségben, és az olasz nyelvi magatartásnak sem meghatározója. A magyar nyelvi anyagban a teljesítményre (77, 78) és a külsőre (77), az olasz példákban a másik teljesítményére vagy tulajdonára utal az elhangzott elismerés, melyre a beszédpartner formális stílusban reagál.

(77) *Igen, köszönöm, magam is így látom; így igaz; szerintem is.*

(78) Tanár: *Igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka. Sokat foglalkozhatott vele.*

Diák: *Köszönöm szépen, valóban, ez a téma kifejezetten érdekel.*

Olasz példák:

(79) A: *Lei è una cuoca bravissima!* – 'Ön nagyon jó szakács!'

B: *Grazie!* – 'Köszönöm!'

(80) A (teljesítményre): *Signora volevo farle i miei complimenti! Lei è bravissima!*
('Asszonyom, szerettem volna gratulálni! Ön nagyon ügyes!')

B: *Grazie!* ('Köszönöm!')

(81) A (barátnak egy tulajdonára): *Questa collana è proprio bella.* ('Ez a nyaklánc igazán szép.')

B: *Sì, è veramente bella.* ('Igen, valóban szép.')

(82) 'A': *Hai degli anelli bellissimi! Li ho notati in questi giorni, sono molto particolari.* ('Gyönyörű gyűrűid vannak! Ezekben a napokban vettem észre, nagyon különlegesek.')

'B': *Sì, mi piacciono molto.* ('Igen, nagyon tetszenek nekem.').

Az informális stílusú, direkt (udvariatlannak is minősíthető) megnyilvánulások magasabb hatalmi pozícióban álló személlyel szemben ritkán fordulnak elő (válasz tanárnak, főnöknek).

(83) *Ugyan már, ne túlozzon; ne is említse.*

Informális stílus jellemző azokra az implicit módon fogalmazott, nyelvileg egyetértést kifejező reagálásokra is, melyek az adott kontextusban egyet nem értésre utalnak (válasz külsőre utaló bókra).

(84) *Biztosan; valószínűleg; természetesen; persze.*

Az elismerő megnyilvánulásra adott válaszokban a helyzet változójának szempontjából informálisnak minősíthető az a nyelvi magatartás, hogy a bók címzettje a beszédtemától eltérő tárggyal kapcsolatban folytatja a kommunikációt. A témaváltás, amely az olasz nyelvi anyagban megjelenő attitűd, az érték szempontjából értékmegvonó viszonyulást fejez ki (formális viszony: 87-es példa). A szociokulturális tényezők együttállását tekintve az ilyen megnyilatkozások informális stílusúak.

(85) Két idős barátnő régi fényképeket nézeget:

A: *Che bella che sei qua!* – 'Milyen szép vagy itt!'

B (odanyújt egy lapot, amire egy vers van írva): *Questa poesia gliel'ha dedicata X a mio marito.* – 'Ezt a verset X a férjemnek ajánlotta.'

(86) A: *Stai troppo bene con la gonna! Te la dovresti mettere più spesso.*
– 'Fantasztikusan áll neked a szoknya! Gyakrabban kellene hordanod.'

B: *E ora vediamo che possiamo fare.* – 'És most lássuk, mit csinálhatunk.'

(87) 'A' mondja kolléganőjének, folyamatosan nézve őt:

A: *È sempre un piacere per me è sempre in splendida forma.* – 'Mindig öröm számomra, mindig ragyogó formában van.'

B (nevetve): *Come va?* – 'Hogy van?' (a beszélgetés 'A'-ra vonatkozó témákkal folytatódik).

Az elismerő kijelentésekre történő reagálásokban megjelenő metapragmatikai reflexió – amely az elismerés tartalmára reflektál, arról véleményt formál – a helyzet dimenziójában az informális tartományba tehető, az érték változójának szempontjából pedig egyértelműen értékmegvonó stílusú (a magyar és az olasz diskurzusokban egyaránt). Elsősorban a

közvetlen, egyenrangú személyközi kapcsolatok jellemzője, de hatalmi szituációban is megjelenhet, amennyiben bizalmasabb a beszédpartnerek közötti viszony (88-as példa: válaszok külsőre vagy teljesítményre utaló elismerésre).

(88) *Nem kell hazudni, tudom, hogy borzalmasan nézek ki; legalább igazat mondanál; egy kis őszinteséget vártam volna tőled; nem kell gúnyolódni; köszönöm a bókot, mégha nem is igaz; most hazudsz; nagyon vicces; ne viccelj már; ne ugrass.*

Olasz példa:

(89) Munkaadó és alkalmazott között (hatalmi viszony):

A: *Bene stai B con questi capelli.* – 'B, jól nézel ki ezzel a hajjal.'

B: *Me lo deve dire veramente però.* – 'De ezt őszintén kell mondania nekem.'

Az udvariasságot megkívánó szituációk tipikus kísérői a nonverbális megnyilvánulások, ezek stílussajátosságainak vizsgálata azonban a diskurzuskiegészítő tesztek esetében (tehát a magyar nyelvi anyagban) meglehetősen korlátozott. Az elismerő kijelentésekre adott válaszok jellegzetes nonverbális kísérője (vagy önálló reagálásként is előfordulhat) a nevetés, a bólogatás, a kézmozdulat, amely utalhat a bók címzettjének zavarára, kellemetlen érzésre vagy akár a bók elfogadására, de ironikus jelentéstartalmat is hordozhat magában (az iróniáról részletesen: 4.3.). Értelmezésük nagyban függ a kontextustól, illetve a kulturális tényezőktől (Szili 2004b: 160, 161). Általában érzelmi töltetűek, stílusértéküket a kommunikatív szituáció, a kontextuális körülmények is meghatározzák, informális és formális stílusúak is lehetnek. Az olasz beszélőközösségben a gesztikulációval, nonverbális jelzésekkel történő kommunikálás hangsúlyosabb szerepet tölt be.

Olasz példák (dialógusokból):

(90) A: *Quindi bene! Mi complimento di questa tesi.* – 'Tehát, jól van! Gratulálok ehhez a szakdolgozathoz!'

B: (elégedetten mosolyog)

(91) Eladó és vevő:

A: *Ha un fisico da attrice, da top model.* – 'Színészi, topmodell alkata van.'

B: *Sì.* (mosolyog és elpirul) – 'Igen.'

(92) A: *Sei sempre splendida!* – 'Mindig ragyogó vagy!'

B: (nevet, és kezével egy visszautasító gesztust tesz)

A: *Lo dico veramente.* – 'Komolyan mondom.'

(93) Családi beszélgetés:

A: *Che bella B! È bellissima.* – 'Milyen szép B! Gyönyörű!'

B: (visszautasítást kifejező fintor)

A kommunikációs csend – vagyis amikor a befogadó nem válaszol beszédpartnerre kijelentésére – a véleménynyilvánítás sajátos módja, amelynek értelmezését befolyásolja a kommunikációs helyzet. A csendnek udvariasságot és udvariatlanságot kifejező implikációja is lehetséges, értelmezése kultúránként eltérő képet mutat (mikor, kivel, hol illendő beszélni). Leech (1983) a fatikus (mint a többihez feltételelesen hozzárendelt) maximához kapcsolva említi a csend jelenségét: Kerüld a csendet!. Társadalmunkban alapvető funkciót tölt be a beszédpartner szóval tartása, a kínos, feszélyező csendet ugyanis az interakcióban sikertelenségként éljük meg (Szili 2004b: 35). Wilson és Sperber (2006a: 302–303) szerint olyan releváns információk is lehetnek egy interakcióban, amelyeket a kommunikáló felek nem akarnak átadni egymásnak. Elméletük alapján a csend az ilyen esetekben lehet rámutatásos inger is (mint a szándék jelenlétének egy újabb szintje). A hallgatás annak jeleként is értelmezhető, hogy a beszédpartner nem tud vagy nem akar reagálni az elhangzott információra. A bók kontextusában a csend lehet a zavar jele, de a válasz elkerüléseként vagy a bók elutasításaként is értelmezhető (Holmes 1986: 494). A külsőre vonatkozó bók esetén jelenthet zavart vagy a válasz elkerülését, valamint az is lehetséges, hogy a beszédpartner nem akarja közölni a bókra vonatkozó véleményét. A bók címzettjének hallgatása tipikusabb jelenség az olyan interakciókban, amikor az ellentétes nemtől (elsősorban férfiktól nőknek), valamint a hatalmi távolságot képviselő személytől, főnöktől (94), tanártól (95) érkezik az elismerő megjegyzés, de egyenrangú viszonyban is megvalósulhat (96). Ha a hallgatást az elismerő megnyilvánulás elutasításaként vagy a válasz elkerüléseként értelmezzük, akkor a szociokulturális tényezők szempontjából a helyzet változója mentén informálisnak, az érték dimenziójában pedig értékmegvonó stílusúnak minősíthető.

(94) Főnökhasszony: *Ma igazán remekül néz ki, nagyon csinos a ruhája!*

Válasz: (csend)

(95) Tanár: *Igazán jól átgondolt, logikus felépítésű munka, nagyon tetszik. Sokat foglalkozhatott vele.*

Válasz: (csend)

Olasz példa:

(96) Vacsora barátoknál:

C: *Guardate che bel piatto di frutta che ha portato B!* – 'Nézzétek, milyen szép tál gyümölcsöt hozott B!'

A: *E che sei una giapponese?* – 'Hát japán vagy te?'

B: (csend)

Előfordulhat különféle stílusok keveredése egy megnyilatkozáson belül (közvetlen és hatalmi szituációban is): a helyzet dimenziójában informális (pl. *kösz, szörnyen, butaságokat, pukkanva*) és formális (pl. *illemből, kedvesnek, hálás, nyilvánvaló*), az érték változója mentén pedig értéktelítő vagy értékmegvonó stílus is lehet (válasz barátnak külsőre utaló elismerésre: 97-es példa; tanárnak külsőre vonatkozó elismerésre: 98-as példa). Az ilyen jellegű nem tipikus együttállások (Tolcsvai Nagy 2005) heterogén stílust eredményeznek (homogenizációs határok átlépéséről: Tátrai 2012).

(97) *Kösz, tudom, hogy csak jót akarsz, de én is tudom, mennyire szörnyen nézek ki. Nem muszáj csak illemből kedvesnek lenned. Sőt, hálás lennék, ha nem beszélnél ilyen butaságokat, amikor nyilvánvaló, mennyire le vagyok pukkanva.*

(98) *Már napok óta nem alszom, annyi a munkám, félek, sosem érem utol önmagam, most is egy továbbképzésről jövök. Szóval kár is kábítani, jelen állapotomat leginkább a mosott szarhoz tudnám hasonlítani. Még átöltözni sem volt időm, kész katasztrófa vagyok. Lehet, hogy jobb lett volna inkább otthon maradnom, nem is tudom. Te mit gondolsz?*

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban (a magyar és az olasz nyelvben is)

megjelenik a köszönet aktusa mint a dicséretre reagáló konvencionális válasz. A magyar nyelvben a megformáltságát tekintve hosszabb alak (*köszönöm*) általában formális szituációra reflektál (de társadalmi közelséget és távolságot kifejező interperszonális viszonyban is megjelenhet). A rövidebb forma (*köszi, kösz*) pedig informális stílusú, és tipikusan a közvetlen kapcsolatok jellemzője. Az olasz nyelvben használt *grazie* ('köszönöm') formális és informális stílust is implikálhat. A kontextuális tényezőknek, valamint a hangsúlynak (mint a kommunikáció metanyelvi eszközének) meghatározó szerepe van a köszönetet megfogalmazó válaszok stílusának értelmezésében.

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszoknak a helyzet tartományában kiemelt stílusbeli sajátosságait összegezve megállapítható, hogy a konvencionális nyelvi viselkedésmódban a formális stílus jeleníti meg a hatalmi távolságot, az informális stílus pedig a közeli viszonyban dominál. Rendszerint formális szituációban jönnek létre az elismerést viszonzó, pozitív érzelmeket kifejtő válaszok. Az ilyen típusú megnyilatkozások a magyar és az olasz beszélőközösségben is jelen vannak. A magyarázó jellegű reagálások inkább formális stílusban jönnek létre, de informális stílust is implikálhatnak. A helyzet tartományában informálisak azok a válaszok, melyek explicit vagy implicit kijelentésekben, metapragmatikai reflexiókon (2.4.2.) keresztül fejezik ki az elismeréssel való egyet nem értést. A külsőre vonatkozó bókokat gyakrabban követik informális stílusú válaszok, s ez inkább a magyar nyelvi anyagban mutatkozik meg. A helyzet változóját tekintve informális stílust implikál az olasz reagálásokban előforduló témaváltás.

4.3. Az érték stílusváltozója az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok az érték dimenziójában különféle stílusban reprezentálódnak a személyközi viszonyok alakulása és az elismerés tárgya szerint. Az elismerő kijelentésre történő reagálások stílusminősége mindig az adott kontextusban válik értelmezhetővé.

Az interperszonális kapcsolatokban az érték tényezőjének szempontjából is megfigyelhetők tipikus jelenségek. A hatalmi viszony dimenziójában a közvetlenebb kapcsolatban értékmegvonó, hatalmi távolságban lévő beszédpartnerrel szemben pedig jellemzőbben értéktelítő stílusban fogalmazódnak meg a válaszok (válasz főnöknek külsőre

utaló bókra: 99-es példa; tanárnak dolgozatra utaló elismerésre: 100-as példa).

(99) *Ha az ember ilyen bókot kap, megéri az a sok készülődés.*

(100) *Még egyszer köszönöm, hogy volt szíves átnézni.*

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszoknak egyik sajátossága az irónia jelensége. A másik felé kifejezett elismerés, a bók vagy a dicséret egyfajta értékelő viszonyulást fejez ki, az irónia az érték mentén közelíthető meg. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszoknak is az érték tartományban kiemelhető egyik sajátossága az irónia jelensége. Az ironikus szándékú megnyilatkozások tipikusan értékmegvonó kijelentések, az együttállások alapján informális protostílusban (2. fejezet, Tolcsvai 2005) realizálódnak (helyzet változója: informális, érték változója: értékmegvonó). Az irónia felismerésében és értelmezésében a nyelvi forma megértése mellett meghatározó szerepe van a kontextusnak, a szituációnak, a témára vonatkozó háttértudásnak. Ebben az esetben a befogadónak a megnyilatkozás értelmezéséhez nagyobb erőfeszítést kell tennie. A megértés függ a beszélő és a befogadó közös kognitív környezetétől (Wilson–Sperber 2006b: 367). Leech (1983: 142) az irónia és az ugratás elvével kapcsolatban érinti a tréfás megnyilvánulásokat (ironia elv: 2.2.3.), az együttműködési (CC) és az udvariassági (PP) elv mellé emeli mint az interperszonális retorika egyik összetevőjét (1983: 16, 142). Watts szerint az a nyelvi magatartás, ami túllép a megfelelő, helyénvaló viselkedés határain (negatívan jelölt viselkedés), magába foglalja a lehetséges iróniát is, amely túl udvariasnak és udvariatlannak is értelmezhető (2003: 161). Egy udvariasnak vélt kijelentés nem egyértelműen kap pozitív értékelést befogadói nézőpontból. A közös kulturális háttértudás lehetőséget ad a beszédpartner kommunikációs szándékára történő következtetésekre. A szituációtól függően ugyanazon jelenséget eltérően lehet értelmezni a különféle kommunikációs célok szerint (Tomasello 1999, 2002: 212-213, 223-224). Az irónia nem mindig ismerhető fel, az adott kontextusban válik érthetővé.

Pragmatikai szempontból az irónia implicit értékelés, amelyhez általában kritikai attitűd kapcsolódik. Az implicit jelentés az aktuális kontextusban a mondanivaló ironikus értelmezésére ad lehetőséget (Tátrai 2008). Az irónia funkcionális kognitív pragmatikai keretben a nyelvi tevékenységhez történő reflexív viszonyulásként értelmezhető (Tátrai 2011: 190–204, Tátrai 2017: 1053-1057). A konvencionálisan ironikus használatú konstrukciók esetében az irónia felismerése könnyebb a befogadó részéről (pl. *szép kis alak,*

Tátrai 2011: 196). A nem egyértelműen ironikus kontextusban a megnyilatkozás értelmezését segítheti az intonáció is (pl. *persze*), ami befolyásolja a befogadó jelentéstulajdonítási lehetőségeit (Tátrai 2011: 78). Az irónia indirekt módon érthető a partner számára, így az udvariatlanság elkerülését szolgálhatja.

Az ironikus tartalmú, valamint gúnyt, szarkazmust kifejező válaszok mind a magyar, mind az olasz beszélőközösség nyelvi mintájában megjelennek, a vizsgált magyar nyelvi adatok alapján a fiatalok beszédstílusának is jellegzetessége. Rendszerint közvetlen viszonyban, azonos nemű beszédpartnerek között, s főképp külsőre vonatkozó bókok esetén jelenik meg. Az ironikus kijelentések gyakran merítenek a szleng stílusrétegéből, és olykor durva stílusban formálódnak (válaszok külsőre utaló bókra: 101-es példa). Az adott szituációban ironikus értelmezést kaphatnak az alábbi példák, melyekben a megnyilatkozó magával szemben érvényesíti a kritikai attitűdöt az önmagát leszóló kijelentésekkel, jelzőkkel, öniróniát implikáló kifejezésekkel.

(101) *Ma már ne igyál többet; mondták már, hogy pocskék ízlésed van?; mindenki belém fog szeretni, még a nők is; miről beszélsz ember; na ebben biztosan nem, de ha levenném, esetleg lenne, aki rámharapna; nem hinném, hogy én leszek ma a bálkirály; képzelj el, mi lett volna, ha több időm van; inkább ijesztgetni fogom a nőket; egyébként is mindig hódítok, ma pedig különösen, amikor még a szokásosnál is lestrapáltabb vagyok; csak ha az igénytelenség szexepil; azt leszámítva, hogy hullá vagyok, és egy zsiráfcsalád elférne a szemem alatti táskákban.*

Az irónia tehát nem mindig ismerhető fel, egy adott kontextusban értelmezhető. Ez a jelenség figyelhető meg az implicit tartalmú – a helyzet stílusváltozóját vizsgálva már említett – válaszokban, melyek formailag értéktelítő vagy közömbös, funkciójukat tekintve azonban értékmegvonó viszonyulást implikálnak. Az ilyen típusú megnyilatkozásokban a szleng stílusrétegébe tartozó kifejezések is megjelennek (102b). Ez a nyelvi magatartásmód a magyar és az olasz beszélőket egyaránt jellemzi (válasz külsőre utaló bókra: 102a példa).

(102a) *Természetesen; persze; biztosan; valószínűleg.*

(102b) *Ja, aha.*

Olasz példák:

(103) A (barátnőnek): *Stavo ammirando questa fotografia. Guarda come sei bellissima!* – 'Épp ezt a fotót csodáltam. Nézd, milyen gyönyörű vagy!'

B: *Sì, bellissima!* – 'Igen, gyönyörű!'

(104) A: *Bene stai così.* – 'Jól nézel ki így.'

B: *Con i capelli davanti? Bella sembro!* – 'Elöl lévő hajjal? Szépnek tűnök.'

Az elismerő kijelentésekre adott válaszokban – elsősorban a külsőre vonatkozó bókok esetén – az érték dimenzióját tekintve meghatározó szerepe van a szleng stílusrétegnek is, amely Péter Mihály (1991: 43) megállapítása szerint alapvető forrása az expresszivitásnak, a nyelvi kifejezés hatékonyságának. A szleng és a szociokulturális tényezők összefüggéseit vizsgálva a helyzet és az érték stílustartományában is tipikus együttállások figyelhetők meg. A helyzet szempontjából informális, az érték dimenziójában pedig értékmegvonó stílusúak: az együttállások alapján tehát informális protostílust mutatnak (válasz külsőre utaló elismerésre: 105-ös példa). Ez a kifejezésmód jellegzetesen közvetlen viszonyban jelenik meg.

(105) *Hulla vagyok; ne ugrass; melóból estem be; gyorsan magamra kaptam valami ruhát; te viszont tényleg dögös vagy; csak kutyafuttában értem ide, még átöltözni sem volt időm; alig bírtam idevánszorogni, ma nem húzom sokáig; ne szórakozz velem; teljesen szét vagyok csúszva; el vagyok havazva; azt hiszem, hamar lelépek innen.*

Az érték tartományban tipikusan értékmegvonó viszonyulást fejez ki a bókra adott válaszok – főképp külső adottságot, megjelenést dicsérő – egyik tipikus nyelvi megformálási módja, amikor a címzett saját magára vonatkozó negatív véleményt fejt ki (gyakran önironikus formában). Ez a nyelvi viselkedésmód főképp a keleti kultúrákra jellemző, de a magyarok is szívesen élnek az ilyen típusú válaszokkal (Szili 2004b: 161, 2016: 20), valamint az olasz beszélőközösségben is alkalmazott kifejezésmód. Elsősorban a nők nyelvi attitűdjét meghatározó jelenség a háritó ironikus (vagy önironikus) megnyilvánulás. Az ilyen kifejezések a helyzet tartományában informális stílusúak (a példákban kiemelve), általában a közeli interperszonális viszonyokban jelennek meg, és gyakran a szleng stílusrétegből

valók.

(106) *A szokásosnál is lestrapáltabb vagyok; ramatyul nézek ki; ezekkel a karikás szemekkel; olyan vagyok, mint egy mosogatórongy; eléggé megviseltnek tűnök; nem vagyok valami jó bőrben; tök slampos vagyok és hulla fáradt; iszonyúan le vagyok robbanva; teljesen kivagyok; totál odavagyok; iszonyúan érzem magam; szörnyen nézek ki; le vagyok pukkanva.*

Olasz példák:

(107) A (lánytestvérének): *B, tu qua sei bellissima!* – 'B, te itt gyönyörű vagy!'

B: *Io un mostro sono in questa fotografia.* – 'Én egy szörny vagyok ezen a fényképen.'

(108) A (egyetemen egy kollégájának): *Sei sempre bellissima.* – 'Mindig gyönyörű vagy.'

B: *Veramente sono stanca e sciupata.* – 'Igazán fáradt és nyúzott vagyok.'

(109) A: *Quello B sempre elegante, guarda quant'è elegante!* – 'Ez a B mindig elegáns, nézd, mennyire elegáns!'

B: *Non mi dire che sono elegante perché sono uno straccio di casa.* – 'Ne mondjad nekem, hogy elegáns vagyok, mert egy törőrongy vagyok.'

Ritkábban, de teljesítményre utaló bók esetén is előfordulhat ez a beszédstílus (az alábbi példák egy beadandó dolgozatra vonatkozó bókra adott válaszok):

(110) *Úgy dobtam össze sebtiben; úgy összezsáptam, mint még soha.*

A beszédpartnerek között fennálló hatalmi távolság esetén a fentiekhez hasonló kontextusban értéktelítő kifejezések is megjelenhetnek értékmegvonó funkcióban. Ezekben a válaszokban a megnyilatkozó választékos kifejezéseket alkalmazva fejt ki önmagával kapcsolatos, tipikusan a teljesítményére vonatkozó negatív véleményt (válaszok tanárnak teljesítményre vonatkozó elismerésre).

(111) *Lenne mit javítani rajta; néhány helyen alaposabban ki kellett volna dolgoznom a témát; fontos dolgokat is kihagytam belőle; sokkal jobb is lehetett volna, ha egy kicsit alaposabb vagyok; igazság szerint nem vagyok teljesen megelégedve vele; még milyen sok lehetőséget nem vizsgáltam meg; még foglalkozhattam volna vele.*

Az érték változójának szempontjából érdemes megközelíteni a bókra, dicséretre adott válaszok egy jellegzetes nyelvi megformálási módját, a kérdő formában történő (kétkedést kifejező vagy megerősítést váró) reagálást. Az ilyen megnyilatkozások értékmegvonó (a helyzet tartományában informális) és értéktelítő (a helyzet szempontjából formális) viszonyulást is kifejezhetnek. Az értékmegvonó stílusú kérdéseknek ironizáló szándékuk is lehet, amelynek felismerését metanyelvi eszközök segíthetik, mint például a hangsúly, a mimika, a gesztikuláció. A bókra kérdéssel reagáló válaszok a magyar és az olasz beszélőközösségben is jelen vannak. Az értékmegvonó viszonyulásra utaló kérdő válaszok inkább a magyar válaszokra jellemzőek.

Az alábbi példák értéktelítő viszonyulásra utaló válaszok (tanárnak dolgozatra vonatkozó elismerésre: 112a; barátunk külsőre vagy teljesítményre utaló elismerésre: 112b):

(112a) *Látott benne valamit, amin úgy érzi, hogy változtatni kéne?; tényleg úgy tűnik?; valóban?; nem kellene még javítanom valamit rajta?; esetleg van még javaslata, amit érdemes lenne hozzátenni?; semmilyen hibát nem talált benne, tanár úr?.*

(112b) *Igazán?; igen?; komolyan így látod?.*

Olasz példák:

(113) A: *Buona è venuta!* – 'Finom lett!'

B: *Buona? Ah! Mi fa piacere!* – 'Finom? Á! Nagyon örülök!'

(114) A: *È troppo bellino questo giubbotto!* – 'Nagyon szépséges ez a dzseki!'
(*Bellino* – 'szépséges, szépecske' melléknévben megfigyelhető egy tipikus, az olasz nyelvre jellemző kicsinyítő képző).

B: *Ti piace? Anche a me piace molto.* – 'Tetszik? Nekem is nagyon tetszik.'

(115) Külsőre: Kari tanács (két kolléga):

A: *Vediamo questi occhiali. Bellini!* ('Nézzük ezt a szemüveget. Nagyon szép!')

B: *Carini vero?* ('Aranyos, ugye?')

Értékmegvonó viszonyulásra utaló válaszok (barátnak külsőre vagy teljesítményre utaló elismerésre: 116a; tanárnak dolgozatra vonatkozó elismerésre: 116b):

(116a) *Micsoda?, te rám néztél egyáltalán?; te tényleg elolvastad?; nem mondod?.*

(116b) *Nem mondja?.*

Az elismerő kijelentéseket követő válaszokban, főképp a fiatalok nyelvi magatartásában az udvariasságot nélkülöző, durvább kifejezésmód is helyet kap, elsősorban az egyenrangú beszédpartnerrel szemben, bizalmasabb kapcsolatokban. Az ilyen kijelentések – melyek mind a magyar, mind az olasz beszélőközösséget jellemzik – az érték tartományát tekintve értékmegvonó viszonyulást, a helyzet tartományában pedig informális stílust mutatnak. A durva megnyilvánulásoknál a magatartás változóját is érdemes vizsgálni, amely szerint vulgáris stílusúak, a tényezők együttállása alapján tehát informális protostílusúak (válaszok külsőre vagy teljesítményre vonatkozó elismerésre: 117-es példa).

(117) *Ne szívass már; menj a francba, el se hinnéd, milyen szar napom volt; egy frászt, olyan vagyok, mint a mosott szar; anyád; hülye.*

Olasz példa:

(118) Fiatalok egymás között:

A: *Ti stanno bene questi capelli.* – 'Jól áll neked ez a haj.'

B: *Ma vai a cagare!* – 'Na menj a francba!'

9. táblázat: A választípusok stílusa (helyzet, érték változója mentén)

Választípus	Szituáció (jellemzőbb)	Kognitív tartomány	
		Helyzet	Érték
Szleng (magyarok, olaszok)	külsőre utaló elismerés	informális	értékmegvonó
Irónia, tréfa (magyarok, olaszok)	külsőre utaló elismerés	informális	értékmegvonó
Az elismerés értékének csökkentése, leszólás, önirónia (magyarok)	külsőre, teljesítményre utaló elismerés	informális	értékmegvonó
Az elismerés minősítése (metapragmatikai utalásokkal is; magyarok, olaszok)	külsőre utaló elismerés	informális	értékmegvonó
Az elismerés nyílt elutasítása, egyet nem értés kifejezése (magyarok)	külsőre utaló elismerés	informális	értékmegvonó
Témaváltás, elterelés (olaszok)	külsőre utaló elismerés	informális	értékmegvonó
Csend	külsőre, teljesítményre utaló elismerés	informális	értékmegvonó
Kétkedés kifejezése, megerősítő kérdés	külsőre, teljesítményre utaló elismerés	informális/ formális	értékmegvonó/ értéktelítő
Magyarázat (magyarok, olaszok)	teljesítményre utaló elismerés	informális/ formális	értékmegvonó/ értéktelítő
Az elismerés viszonzása (magyarok, olaszok)	külsőre utaló elismerés	formális	értéktelítő
Öröm kifejezése (magyarok, olaszok)	teljesítményre utaló elismerés	formális	értéktelítő
Az elismerést elfogadó válaszok, köszönet	külsőre, teljesítményre utaló elismerés	formális	értéktelítő

A különféle interakciók stílussajátosságait tanulmányozva megfigyelhető a szociokulturális faktorok tipikus együttes előfordulása (9. táblázat). A helyzet tartományban formális, az érték tényezőjét tekintve értéktelítő megnyilvánulások formális protostílust eredményeznek. A helyzet szerint informális, az érték szempontjából értékmegvonó kijelentések pedig informális protostílusban realizálódnak. Tipikusan értékmegvonó viszonyulást fejeznek ki az ironikus tartalmú és a szleng stílusrétegéhez tartozó kijelentések. A bókra adott válaszok jellegzetessége – elsősorban a magyar beszélőközösségben –, hogy a megnyilatkozó magára vonatkozó negatív véleményt fogalmaz meg értékmegvonó stílusban. Az ilyen típusú szituációkban – a beszédpartnerek közötti hatalmi viszony esetén – értéktelítő kifejezések értékmegvonó funkciót is betölthetnek. A kérdő formában történő reagálások – melyek a magyar és az olasz nyelvi anyagban is előfordulnak – értéktelítő és értékmegvonó stílusban is megfogalmazódhatnak (utóbbi inkább a magyarokat jellemzi).

4.4. Összegzés

A fejezetben ismertetett vizsgálat az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok és a stílus viszonyát mutatta be magyar és olasz nyelvi anyagon keresztül. A vizsgálódás az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszoknak a szociokulturális tényezőkkel való összefüggéseire fókuszált, a helyzet (szituáció) és az érték változóját kiemelve. Az eltérő kulturális modelleket figyelembe véve tanulmányozta a válaszok stílussajátosságait, szociokulturális dimenzióit.

Megállapítható, hogy mind a magyar, mind az olasz nyelvi viselkedésben jelen vannak a beszédpartnerrel szembeni udvariasságot kifejező elismerő kijelentések. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok stílusában megfigyelhetők eltérések a magyar és az olasz beszélőközösségben. A magyarok nyelvi tevékenységében a nyelvi szerénység meghatározó (vö. Szili 2004a, Szili 2004b, Szili 2016: 32, Pap 2008, 2011). Jellemzőek az informális, értékmegvonó stílusú kijelentések, amelyekben rendszerint a megnyilatkozónak az elhangzott elismerésre vagy a magára vonatkozó negatív véleménye fogalmazódik meg. Az olaszok az egyetértés és a szerénység közötti nyelvi attitűdöt képviselik (Alfonzetti 2009: 178, Bettoni 2006, Bettoni – Rubino 2007). Informális stílust implicálnak a témaváltó

válaszaik, az elismerést elfogadó, arra utaló pozitív reagálásaik azonban formális, értéktelítő stílusban realizálódnak.

A bókot, dicséretet elutasító válaszok nyelvi megformáltságát az ironikus (vagy önironikus) kifejezések és a szleng jellemzik, melyek a helyzet és az érték változóját nézve informális és értékmegvonó stílusú megnyilvánulások. Az utóbbiakban megjelenik a durva stílus is, ami főképp a fiatalok nyelvi viselkedésében jelenik meg. A magyar és az olasz nyelvi magatartás hasonlóságai és különbségei, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok stílussajátosságai megfigyelhetők a különféle típusú kijelentésekben. Az elismerésre vonatkozó explicit és implicit vélemények is rendszerint – mind a magyar, mind az olasz beszélőközösségben – informális stílust implicálnak. Formális, értéktelítő stílus jellemzi az elismerésre vonatkozó, vagy akár a bókot viszonzó, pozitív érzelmeket megfogalmazó válaszokat (a magyar és az olasz nyelvi adatokban is), s ez a nők nyelvi tevékenységét meghatározó attitűd. Formális stílusban realizálódnak általában a magyarok kifejtő reagálásai. Az elismerés tárgya is stílust befolyásoló tényező lehet. A külsőre vonatkozó bókokat gyakrabban követik informális stílusú válaszok, ami főképp a magyarok sajátossága. A helyzet tartományában informálisak azok a válaszok, melyek explicit és implicit kijelentésekben, metapragmatikai reflexiókon keresztül fejezik ki a bókkal való egyet nem értést. A magyarázó jellegű reagálások formális és informális stílust is implicálhatnak.

Az interperszonális kapcsolatok alakulása szerint megfigyelhetők tipikus jelenségek. A közvetlenebb (baráti, ismerősi) kapcsolatot a szociokulturális faktorok együttállása alapján az informális protostílus jeleníti meg (helyzet: informális, érték: értékmegvonó). A hatalmi távolságban lévő (nem egyenrangú, például főnök, tanár) beszédpartnerrel szemben pedig a formális protostílus dominál (helyzet: formális, érték: értéktelítő). Az elismerő megnyilvánuláshoz kapcsolódó válaszok értelmezésében a kontextusnak tehát meghatározó szerepe van. Egy adott megnyilatkozás jelentéséhez, stílusának belső struktúrájához a szociokulturális tényezők is hozzátartoznak. A helyzet (szituáció) és az érték változóját kiemelve, külön-külön is vizsgálva megfigyelhető, hogy az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok stílusában tipikus együttállások alakulnak ki, melyek létrehozzák az egyes megnyilvánulások (informális, közömbös vagy formális) protostílusát. A formális és az értéktelítő stílus – a példákon keresztül szemléltetett – együttes előfordulása alapján létrejön a formális protostílus. Az informális és értékmegvonó altartományok együttállása pedig

informális protostílust eredményez. A stílusok keveredése is előfordulhat egy megnyilatkozáson belül, ami heterogén stílust implikál. A fejezetben felmerülő kérdések, felvetések árnyalhatók, részletesebb vizsgálatokkal és más típusú, kibővített nyelvi anyaggal pontosíthatók. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok kognitív stilisztikai, valamint (a korábbi, 3. fejezetben ismertetett) funkcionális pragmatikai keretben történő tanulmányozása után a dolgozat az utolsó empirikus vizsgálati részben egy újabb szempont felől közelíti meg a vizsgálati témát, a magyar mint idegen nyelv aspektusát érvényesítő elemzéseket mutat be.

5. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok a magyar mint idegen nyelvben

5.1. Bevezetés

Jelen fejezet – a korábbi vizsgálatokhoz (3., 4. fejezet) kapcsolódva – az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok néhány jellegzetességét kívánja bemutatni a magyar mint idegen nyelv szempontjait érvényesítő elemzéseken keresztül, olasz anyanyelvű beszélők magyar nyelvi viselkedését tanulmányozva. Az interakciók során elengedhetetlen annak az ismerete, mely szituációkban milyen nyelvi kifejezésmódot alkalmazhatunk. A nyelvi viselkedés eltéréseiből adódóan az udvariasságot elváró helyzetekben előfordulhatnak úgynevezett pragmatikai hibák, félreértések (amely jelenség a pragmatikai transzferhez kapcsolható; a témáról részletesen: 1. 2. fejezet).

Az elismerő megnyilvánulások és az azokra adott válaszok tanulmányozása idegen nyelvi (L2) szempontból több nyelven kutatott terület (L2 vizsgálata: vö. Yu 2005, Cedar 2006, Bergqvist 2009, Yuvayapan 2016, Alotaibi 2016), a magyar nyelv idegen nyelvként való használatának vizsgálata azonban kevésbé kutatott, ezért hiánypótló, releváns téma, amivel szükséges és érdemes lehet foglalkozni. Jelen fejezet a magyar mint idegen nyelv szempontjából tanulmányozza a dolgozat témakörét, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat. Egyrészt a válaszok megformáltságát vizsgálja az interperszonális kapcsolatokkal összefüggésben (5.2.), másrészt a nyelvi viselkedéshez fűződő reflexív viszonyulást elemzi különféle szempontok alapján (magyar mint idegen nyelv: 5.3., származásnyelv: 5.4.).

5.2. Olasz anyanyelvűek elismerő megnyilvánulásokra adott válaszhai magyarul

A vizsgálat célja az elismerő megnyilvánulásra adott válaszok tanulmányozása a magyar mint idegen nyelv aspektusából. Megfigyeléseket tesz arra vonatkozóan, hogy az olasz anyanyelvűek milyen módon fejezik ki magukat magyarul egy udvariasságot feltételező szituációban, hogyan reagálnak az elismerő megnyilvánulásokra magyar nyelven, milyen választípusok (Holmes (1986) taxonómiájából kiindulva: 3.2.) jelennek meg a különféle

interakciókban és társas viszonyokban, és milyen hatással lehet az anya- (olasz) és célnyelvi (magyar) környezet az elsajátításra. A nyelvi minta elemzése lehetőséget ad bizonyos összefüggések, eltérések és hasonlóságok megfigyelésére.

A dolgozat nem kívánja elemezni a grammatikai hibákat (melyek a nyelvi interferencia jelenségéből, a saját anyanyelv hatásából adódhatnak), megállapítható azonban, hogy a nyelvi hiányosságok nem akadályozzák a nem magyar anyanyelvű beszélőket a beszédszándék kifejezésében, a válaszok megformálásában. Az udvarias nyelvi viselkedést pedig nem csupán a grammatikai ismeretek befolyásolják, hanem a pragmatikai kompetencia megléte vagy hiánya is meghatározó tényező (erről részletesen: l. 2.2.).

A vizsgált nyelvi anyagot egy általam készített diskurzuskiegészítő (DCT) teszt segítségével gyűjtöttem (1. Melléklet, olasz nyelven: 2. Melléklet, a DCT-ről részletesen: 1.3.). Az adott szituációkban elhangzó elismerő megnyilvánulások egyrészt a külső megjelenésre (1. szituáció), másrészt a fáradságos szellemi munka eredményére, a teljesítményre (2. szituáció) vonatkoznak. Az alábbi elismerő megnyilvánulásokra kellett válaszolniuk a két szituációban a DCT-t kitöltő külföldieknek (teljes leírás: 1., 2. Melléklet):

1. szituációban:

Barát: „Jól néz ki a szerelésed, ma hódítani fogsz.”

Főnök: „Ma igazán remekül néz ki, nagyon jó a szerelése.”

Barátnő: „Nagyon klassz a ruhád, ma igazán jól nézel ki.”

Főnökasszony: „Nagyon csinos a ruhája, ma igazán jól néz ki.”

2. szituációban:

Barát: „Minden elismerésem a tied, igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka. Nagyon tetszik. Sokat foglalkozhattál vele.”

Tanár: „Igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka, nagyon tetszik. Sokat foglalkozhatott vele.”

A vizsgálatban 20 magyarul beszélő, olasz anyanyelvű adatközlő vett részt, az általuk kitöltött kérdőívekkel dolgoztam az elemzések során. Ez nem reprezentatív nyelvi minta, de a vizsgálat célja nem a kvantitatív módon végzett elemzés volt, csupán megállapításokat, megfigyeléseket kíván tenni egy adott nyelvi anyag alapján. Kor szerint 13–62 év közöttiek voltak a válaszadók, a többségük (16 fő) 20 és 45 év közötti, legtöbbjük diplomával rendelkezik (PhD: 3 fő, diploma: 13 fő, érettségi: 2 fő, általános iskola: 1 fő). A válaszadók nyelvi tudásszintje is változó: A2, B1, B2, C1. A lakóhely szerinti megoszlás is lényeges

szempont, hogy a nyelvelsajátítás anyanyelvi vagy célnyelvi környezetben történik-e. A 20 válaszadó többsége (14) Olaszországban, tehát anyanyelvi környezetben él, kisebb arányban laknak célnyelvi környezetben, azaz Magyarországon (mindössze 6 személy).

A vizsgált anyag elemzése alapján megállapítható, hogy az alacsonyabb (A2, B1) nyelvtudásnál – a magyar nyelv bizonytalanabb használatánál – a válaszokban gyakoribb a pragmatikai hiba jelensége (pl: *Köszönöm szépen, tanár!*; erről bővebben: 2.6.4.). Jellemzőbb, hogy kevesebb stratégiát alkalmaznak, valamint rövidebb válaszokat fogalmaznak meg, mint a saját anyanyelvükön ugyanabban a szituációban (ez jól látható annak a válaszadónak az esetében is, aki az anyanyelvén, tehát olaszul is kitöltötte a diskurzuskiegészítő tesztet). Tömör válaszok jellemzik azt a kétnyelvű (olasz–magyar) válaszadót is, aki később (idegen nyelvként) kezdte el tanulni a magyart. Magasabb nyelvi szinten (B2, C1) lévő válaszadók esetében megfigyelhető a többféle nyelvi stratégia (stratégiaegyüttes) használata, változatosabb kifejezőmód, irónia és nyelvi játékok alkalmazása (10. táblázat).

10. táblázat: Választípusok – olasz anyanyelvűek magyar válaszai

Elutasítás:	
	<i>Fejezd csak be, ehhez most nincs kedvem.</i>
	<i>Hát legyek teljesen őszinte, nem így volt.</i>
	<i>Kész csoda lenne, ma nagyon elfoglalt napom volt.</i>
	<i>Szerintem nem szép vagyok ma. Kösz.</i>
	<i>Hát nem hiszem, nagyon fáradt vagyok.</i>
	<i>Biztos, hogy az én dolgozatomat olvastad el? Nem látod, hogy sok hülyeség van benne?</i>
	<i>Ahahah, ne tréfálg!</i>
	<i>Ne viccelj már!</i>
	<i>Na persze! Ne is beszélj róla!</i>
	<i>Ne bolondozz!</i>
	<i>Ugratsz? Nagyon szellemes vagy... (szleng)</i>
	<i>Viccelsz? Kész vagyok! (szleng)</i>

	<i>Ne szivass! (szleng)</i>
Minősítés (metapragmatikai utalással):	
	<i>Nagyon vicces!</i>
	<i>Ne beszélj hülyeségeket! Borzalmas napom volt! (durva stílus)</i>
	<i>Tudom, hogy ez nem igaz! (durva stílus)</i>
	<i>Akár igaz, akár nem, amit mondtál. (durva stílus)</i>
	<i>Igazi hazug ember vagy! (durva stílus)</i>
	<i>Nem nagyon igazán. Kevés időm alatt írtam, és szerintem nem olyan jó. Légy szíves legyél őszinte, nagyon fontos lenne számomra. (+ magyarázat)</i>
Magyarázat (a bók értékének csökkentése külsőre utaló bók esetén):	
	<i>Leárazáson vettem, mindjárt mondom, melyik üzletben.</i>
	<i>Nem a külső, hanem a belső számít.</i>
	<i>Köszönöm szépen, de sem volt időm átöltözni.</i>
	<i>Köszönöm szépen, de nagyon gyorsan átöltöztem.</i>
	<i>Kedves vagy, de gyorsan átöltöztem. (+viszonzás)</i>
	<i>Nem volt időm és nagyon fáradt vagyok! Haza akarok menni!</i>
	<i>Köszi! Pedig ma nagyon fáradt vagyok. Egész nap rohangáltam, egy percre sem ültem le!</i>
	<i>Kár, hogy reggel óta van rajta, úgy szerettem volna hazamenni lezuhizni és átöltözni, de ma elég húzós napom volt. (szleng)</i>
	<i>Pedig arra se volt időm, hogy hazamenjek és átöltözzek.</i>
	<i>...de nagyon hosszú napom volt és nagyon fáradt vagyok.</i>
	<i>Ha tudnád, ma min mentem keresztül.</i>
	<i>Pedig zűrös napom volt ma. (szleng)</i>
	<i>Uh... nem hiszem!! De nem volt időm, hogy gondoljak a ruhára... Mindegy!</i>
Magyarázat (a bók értékének csökkentése teljesítményre vonatkozó elismerés esetén):	
	<i>Igazság szerint nem maradt nekem sok időm, de igyekeztem!</i>
	<i>Köszönöm, meglátjuk.</i>
	<i>Az az igazság, hogy kevés időm volt rá! Remélem, a tanárnak is tetszeni fog.</i>
	<i>Köszönöm, nem nagyon biztos voltam ebben a feladatban.</i>
	<i>Köszönöm, de nem sokat foglalkozhattam vele, mert nem volt időm.</i>

	<i>Nagyon köszönöm, tanár úr! De így is akarnék írni valami többet.</i>
	<i>Köszönöm az értékelést, de őszintén mondván nagyon elhamarkodtam a kevés idő miatt.</i>
	<i>Nagyon szépen köszönöm. De akkor is érzem, hogy nem teljesen sikerült megmondani, ami kellett volna.</i>
	<i>Nagyon megtisztelő tőle hallani, de úgy érzem, hogy ennél jobban is megírhattam volna.</i>
	<i>Főleg azért, mert igazából nem sok időm volt a megírására.</i>
	<i>Nem sok időm volt a megírására, ha ennek ellenére is megnyerte tetszését, örülök neki! (+ öröm kifejezése)</i>
	<i>Őszintén gondolom, hogy jobban is megcsinálhattam volna, de örülök, ha Ön szerint jól sikerült! (+ öröm kifejezése)</i>
	<i>Igazából nem volt sok időm, és nem biztos vagyok benne...ezért kértem a segítségét.</i>
	<i>Igazából küzdenem kellett az idővel, de nagyon igyekeztem!</i>
	<i>Bár ha több időm lenne, talán csiszolnék még rajta.</i>
	<i>Köszönöm, de igazában nem sokat.</i>
	<i>Csak röviden dolgoztam rajta.</i>
	<i>Igazán nem sokat dolgoztam, mert nem volt idő.</i>
	<i>Az az igazság, hogy kevés időm volt, és szerintem hiányos a munkám.</i>
	<i>Köszönöm szépen, de szerintem jobban tudok csinálni, ha több idő lesz.</i>
Viszonzás (alacsonyabb nyelvi szinten is gyakran alkalmazott stratégia)	
	<i>Köszönöm szépen, ön nagyon udvarias.</i>
	<i>Köszönöm szépen, aranyos vagy!</i>
	<i>Köszönöm szépen, nagyon kedves!</i>
	<i>Köszönöm, de te is jól nézel ki.</i>
	<i>Köszi, te is!</i>
	<i>Ön nagyon jól néz ki, ragyogóan fest!</i>
	<i>Ön is remekül néz ki.</i>
	<i>Ön is nagyon csinos!</i>
	<i>Köszönöm, Professzor Úr! Önnek köszönhetem szakmai fejlődésemet.</i>

	<i>Őn is csodálatos!</i>
	<i>Ez nagyon kedves Öntől!</i>
	<i>Igyekeztem, tanár úr. Örülök, ha sikerült.</i>
	<i>Köszönöm, neked is.</i>
	<i>Nagyon kedves vagy, köszi szépen!</i>
	<i>Köszönöm szépen, kedves vagy.... Te pedig tényleg nagyon jól nézel ki.</i>
	<i>Nagyon szépen köszönöm. Kedves Öntől.</i>
	<i>Köszönöm szépen, ön nagyon (vagy túl) kedves.</i>
	<i>Köszönöm szépen, ön túl kedves nekem.</i>
Öröm kifejezése:	
	<i>Ó, köszönöm, örülök, hogy Önnek is tetszik!</i>
	<i>Nagyon tetszett a téma, és örülök, hogy jól sikerült a dolgozat.</i>
	<i>Örülök, hogy tetszik.</i>
	<i>Örülök neki, köszönöm.</i>
	<i>Nagyon örülök, hogy tetszik!</i>
	<i>Örülök, hogy nem látszik, hogy ma hulla fáradt vagyok. (szleng)</i>
Megerősítés kérése:	
	<i>Tényleg? Köszönöm, főnök. (+ köszönet)</i>
	<i>Tényleg? Köszönöm szépen, tanár! (pragmatikai hiba)</i>
	<i>Valóban? Nagyon szépen köszönöm. (+ köszönet)</i>
	<i>Tényleg tetszik neked ez a ruha?</i>
	<i>Biztos?</i>
	<i>Biztos vagy?</i>
	<i>Biztos, hogy jó neked a munkám?</i>
	<i>Komolyan mondod?</i>
	<i>Igazából vele nem foglalkoztam sokat. Biztos, hogy nem látszik?</i>
	<i>Hogy jobb?</i>
	<i>Biztos? Vagy csak felidegesíteni akarsz?</i>
	<i>Tuti? (szleng)</i>
Elfogadás (a bók nyílt elfogadása):	
	<i>Pont az én specialitásom, tényleg nem volt nehéz.</i>

	<i>Nagyon szívesen csináltam, talán azért sikerült ilyen jól.</i>
	<i>Igen, dolgoztam sokat. Köszönöm.</i>
	<i>Köszönöm! Nagyon fontos a véleménye.</i>
Irónia (a kontextustól is függ az értelmezés):	
	<i>Igen, úgy látszik, hogy a szűkös határidő felgyorsította az agyműködésemet.</i>
	<i>Nem volt időm átöltözni. De remélem, hogy minden a lány gondolja azt!</i>
	<i>Ne viccelj már olyan pocsékul nézek ki, hogy legszívesebben a mosdóba zárkóznék be! De nem tehetem, ott a főnököm.</i>
	<i>Köszönöm, igyekeztem, akkor megérdemlek fizetésemelést?</i>
	<i>Na akkor a ruhának ma standing ovation! Meg neked is!</i>
	<i>Nem formában vagyok, de remélem, hódítani fogok.</i>
	<i>Persze, hogy nem...!</i>
	<i>Bár tényleg előfordul, hogy mikor legszörnyebben érzi magát az ember, akkor hódít.</i>
	<i>Jó a vicc!</i>
	<i>Már megint ugratsz, vagy én nem vagyok képbem a saját teljesítményem ügyében?</i> (szleng)
	<i>Köszönöm, tőled tanultam az új divatot, előtte rongyokban hevertem!</i> (szleng)

A nem célnyelvi környezetben élő magyarul beszélő vagy tanuló olaszok válaszai általában rövidebbek, és kevesebb udvariassági stratégia jelenik meg bennük. Ennek fő oka az lehet, hogy kevesebbet és nem az adott nyelvkörnyezetben használják a magyar nyelvet, tehát kisebb fokú a célnyelvi hatás. A Magyarországon élő olasz anyanyelvűek hosszabb válaszokat fogalmaznak meg, változatos stratégiákat alkalmaznak, a megerősítő kérdések is jellemzőek, ami a célnyelvi környezet hatását is mutatja. Minél magasabb a nyelvismeret, annál kidolgozottabbak a válaszok (10. táblázat: megerősítő kérdések, viszonzás, öröm kifejezése, elfogadás). A nyelvi mintában gyakori reakció a köszönet, aminek lehetséges magyarázata, hogy idegen nyelven ez a legegyszerűbb megnyilvánulási mód, válaszforma (összetettebb nyelvi szerkezetek helyett). Az irónia (értelmezéséről részletesen: 4.3.) és a szleng kifejezések használata magasabb nyelvismeret esetén tipikusabb. Az olasz anyanyelvűek magyar válaszaiban megfigyelhető nyelvi séma az elismerés indirekt módon

történő elutasítása. A megnyilatkozásaikban metapragmatikai reflexiókon (2.4.2.) keresztül is kifejeződik a kapott bók vagy dicséret tartalmához kapcsolódó viszonyulás, vélemény (10. táblázat: minősítés, pl. *Köszönöm szépen, ön nagyon udvarias.; Légy szíves, legyél őszinte, nagyon fontos lenne számomra!.*).

Az olasz anyanyelvűek elismerő megnyilvánulásokra adott válaszaiban különféle udvariassági stratégiák jelennek meg (az elismerő megnyilvánulás elfogadásától az elutasításig): a bók értékét csökkentő magyarázat (az egyik gyakori megnyilatkozási mód), a bók vagy dicséret minősítése, elutasítása, viszonzása, öröm kifejezése, megerősítés, valamint a kapott elismerés elfogadása.

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban az irónia jelensége is megmutatkozik (az irónia fogalmáról: 4.3.), főképp a magyar nyelvet magasabb szinten beszélők reagálásaiban, de az alacsonyabb nyelvismeret sem zárja ki az irónia alkalmazását (ahogy az a vizsgált nyelvi anyagban is megfigyelhető). A továbbiakban a fejezet egy összefoglaló elemzést ad arról, hogy milyen módon jelenik meg az ironikus nyelvi viselkedés az olasz anyanyelvűek magyar válaszaiban. Az irónia a beszédpartnertől kapott elismeréssel való egyetértésnek, az implicit elfogadásnak sajátos módja (akkor is, ha bizonyos esetekben formailag elutasítást implikálnak), kifejezheti a bókkal, dicsérettel való egyetértést direkt vagy indirekt módon, annak implicit elfogadását, ugyanakkor az elismeréssel egyet nem értő nyelvi viselkedésre is utalhat. Az egyértelműen elfogadó reagálások általában egyetértést, örömet, köszönetet fejeznek ki, vagy a bók viszonzását fogalmazzák meg. A másik részéről érkező elismerés nyílt elfogadását implikáló válaszokban ritka az irónia jelensége. Az ironikus kontextusban a szituációs körülményektől, valamint a megnyilatkozó szándékától és a befogadói értelmezéstől is függ, hogy a bók vagy dicséret elfogadásaként magyarázható-e a reagálás. A válaszok egy adott szituációban elhangzott elismerésre reagálnak (a szituációk leírása: 1. Melléklet). Az ironikus viszonyulást kifejező válaszok rendszerint közvetlen viszonyban, s elsősorban a külsőre vonatkozó elismerésnél jelennek meg. Az ironikus kijelentések gyakran merítenek a szleng stílusrétegéből, és olykor durva stílusban formálódnak (Pap 2012). Az ironikus szándékú megnyilatkozások tipikusan értékmegvonó, informális stílusban megfogalmazott kijelentések (erről részletesen: 4. fejezet).

A bók egyértelmű, direkt elfogadásának módja a köszönet, ami az alábbi példában is megmutatkozik. Az alábbi bók-válasz kontextus ironikus értelmezésre ad lehetőséget: a

megnyilatkozó a főnöke bókjára (*Ma igazán remekül néz ki, nagyon jó a szerelése.*) adott reagálásban az elismerés tárgyát összekapcsolja egy közös témával (a munkával).

(119) *Köszönöm, igyekeztem, akkor megérdemlek fizetésemelést?*

A bókot látszólag elutasító (implicit) formában is el lehet fogadni. Az ilyen típusú válaszok is kaphatnak ironikus interpretációt, az irónia alkalmazásával a megnyilatkozó a kritikai attitűdöt érvényesíti (a baráttól kapott elismerések: *Nagyon klassz a ruhád, ma igazán jól nézel ki.; Jól néz ki a szerelésed, ma hódítani fogsz.*).

(120) *Jó a vicc!*

(121) *Ne bolondozz!*

(122) *Ahahah, ne tréfálg!*

A hangsúly, az intonáció is befolyásolja a befogadó jelentéstulajdonítási lehetőségeit és segíti az értelmezést (amely azonban a diskurzuskiegészítő tesztekben nem jelenik meg). Az alábbi válaszok az intonációtól függően kifejezhetnek a hallottakkal kapcsolatos egyetértést (formai szempontból elfogadást implikálnak), ugyanakkor ironikus viszonyulást is (Tátrai 2011: 78; a kapott elismerés: *Jól néz ki a szerelésed, ma hódítani fogsz.*).

(123) *Persze; na persze!*

Az elterelő célzattal formálódó válaszok a szerénység megnyilvánulására utaló, a bók egyértelmű elfogadását elkerülő indirekt visszautasítások. Ezekre a megnyilatkozásokra jellemző az elismerést másra hárító nyelvi viselkedés, sajátosságuk az erőfeszítés, igyekezet, kétkedés kifejezése, a magyarázkodás. Az ilyen típusú reagálásokban érzékelhető a kapott elismerés egyfajta implicit elfogadása is a megnyilatkozó részéről. Az alábbi elterelő válaszban a túlzó (idegen hatású) kifejezés ironikus hatást eredményezhet (a kapott elismerés: *Nagyon klassz a ruhád, ma igazán jól nézel ki.*).

(124) *Na akkor a ruhának ma standing ovation! Meg neked is!*

Egy adott kontextusban a következő magyarázó jellegű válaszoknak szintén tulajdonítható ironikus szándék (a kapott elismerés: (125) *Nagyon klassz a ruhád, ma igazán jól nézel ki.*; (126) *Minden elismerésem a tied, igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka. Nagyon tetszik. Sokat foglalkozhattál vele.*).

(125) *Kár, hogy reggel óta rajtam van, úgy szerettem volna hazamenni, lezuhizni és átöltözni.*

(126) *Igen, úgy látszik, hogy a szűkös határidő felgyorsította az agyműködésemet.*

Az egyet nem értést implikáló válasz az elismerés direkt elutasítása, ami explicit módon fejezi ki a nyelvi szerénységet. Legtipikusabb megnyilvánulása a bók, a dicséret értékének csökkentése önmagunkat leszóló kijelentésekkel, jelzők vagy kifejezések használatával. Az ilyen jellegű válaszok is eredményezhetnek ironikus értelmezést az adott kontextusban (a kapott elismerés: *Jól néz ki a szerelésed, ma hódítani fogsz.*).

(127) *Ne viccelj már olyan pocskul nézek ki, hogy legszívesebben a mosdóba zárkóznék be! De nem tehetem, ott a főnököm.*

(128) *Persze, hogy nem...!*

(129) *Ne is beszélj róla!*

A direkt visszautasításra utaló válaszokban nem mindig egyértelmű a megnyilatkozó szándék. Ezek a bókot minősítő kijelentések a kontextustól függően kifejezhetnek ironikus viszonyulást, értelmezésüket az intonáció is meghatározza. Az ilyen típusú reagálások esetenként durva stílusban formálódnak (a baráttól érkező elismerő kijelentés: (130) *Jól néz ki a szerelésed, ma hódítani fogsz.*; (131) *Minden elismerésem a tied, igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka. Nagyon tetszik. Sokat foglalkozhattál vele.*).

(130) *Igazi hazug ember vagy!*

(131) *Biztos, hogy az én dolgozatomat olvastad el? Nem látod, hogy sok hülyeség van benne?*

Az ironikus válaszokban is megmutatkozik a szleng kifejezések használata (amely

ugyancsak magasabb nyelvismeret esetén tipikusabb, de alacsonyabb tudásszinten is előfordul). Az elismerést elutasító válaszokban érzékelhető az önironikus megnyilatkozási szándék (a baráttól érkező elismerő kijelentés: (132) *Nagyon klassz a ruhád, ma igazán jól nézel ki.*; (133) *Minden elismerésem a tied, igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka. Nagyon tetszik. Sokat foglalkozhattál vele.*).

(132) *Köszönöm, tőled tanultam az új divatot, előtte rongyokban hevertem!*

(133) *Már megint ugratsz, vagy én nem vagyok képbem a saját teljesítményem ügyében?*

Az ironikus viszonyulás főképp közvetlenebb kapcsolatban a külső dicséretére adott válaszokban mutatkozik meg, de hatalmi viszonyban (pl. a főnökkel szemben) is megjelenhet az irónia (főképp a beszélőnek magára vonatkozó, önmagát leszóló reagálásaiban, vagy a bókot minősítő válaszokban; a főnök külsőre utaló elismerése: *Ma igazán remekül néz ki, nagyon jó a szerelése.*).

(134) *Tessék ne viccelni, épp tudom, hogy eléggé brutálisan nézek ki.*

Az irónia alkalmazása – a vizsgált nyelvi anyag alapján – a magasabb nyelvtudásnál gyakoribb jelenség. Megfigyelhető a nyelvi anyagban – ahogyan az elemzések is rámutattak –, hogy minél magasabb szintű a válaszadók nyelvismerete, annál kidolgozottabbak a megnyilvánulásaik. Az alábbi példák elterelő, magyarázó reagálások, melyekben az ironikus szándék hatalmi (hierarchikus) személyközi viszonyban is megmutatkozik (barát: *Nagyon klassz a ruhád, ma igazán jól nézel ki.*; főnök: *Ma igazán remekül néz ki, nagyon jó a szerelése.*).

(135) *Nem volt időm átöltözni. De remélem, hogy minden a lány gondolja azt!*

(136) *Nem formában vagyok, de remélem, hódítani fogok.*

Az udvariasság értelmezése, a kulturális különbségek az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban is megmutatkoznak. Az alábbi összegzés a tipikus válaszstratégiákat mutatja be az elemzett nyelvi anyagon keresztül (Holmes 1986 és Szili 2004b rendszere

alapján; a taxonómia részletes ismertetése: 3.2.). Kiemeli az alapvető stratégiákat, melyek az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megformálását leginkább meghatározzák, összegezve az olasz és a magyar anyanyelvűek jellegzetesebb választípusait. A jelenség kétféle megközelítése – a nyelvi minták elemzésén keresztül – az udvarias nyelvi kifejezőmód kulturális sajátosságaira reflektál. Az olasz adatközlők magyar nyelvű válaszaiban a következő tipikus stratégiák jelennek meg.

Magyarázat, erőfeszítés (indirekt elutasításra utal):

(137) *Köszönöm szépen, de sem volt időm átöltözni.; Igazából küzdenem kellett az idővel, de nagyon igyekeztem!; Köszönöm, de nem sokat foglalkozhattam vele, mert nem volt időm.; Igazság szerint nem maradt nekem sok időm, de igyekeztem!*

Viszonzás és öröm kifejezése (egyértéktést implikál, alacsonyabb nyelvi szinten is gyakori stratégia):

(138) *Köszönöm, de te is jól nézel ki.; Köszönöm szépen, ön túl kedves nekem.; Köszönöm, neked is.; Ön is remekül néz ki.; Nagyon kedves vagy, köszi szépen!; Ó, köszönöm, örülök, hogy Önnek is tetszik!; Örülök, hogy tetszik.*

A bók, dicséret értékének csökkentése (direkt elutasítást, egyet nem értést fejez ki):

(139) *Nagyon köszönöm, tanár úr! De így is akarnék írni valami többet.; Bár ha több időm lenne, talán csiszolnék még rajta.; Nagyon megtisztelő tőle hallani, de úgy érzem, hogy ennél jobban is megírhattam volna.*

A bók, dicséret minősítése (direkt elutasítást implikál):

(140) *Köszi, de ne vicceljél, kérem!; ahahah, ne tréfálj!; tudom, hogy ez nem igaz!; Szerintem nem szép vagyok ma.; Nagyon szépen köszönöm. De akkor is érzem, hogy nem teljesen sikerült megmondani, ami kellett volna.; Köszönöm szépen, de szerintem jobban tudok csinálni, ha több időm lesz.*

Kétkedés kifejezése, megerősítés kérése (indirekt elutasítás):

(141) *Valóban? Nagyon szépen köszönöm.; Tényleg tetszik neked ez a ruha?; Biztos, hogy jó neked a munkám?; Komolyan mondod?*

A szleng kifejezések használata is megmutatkozik a nyelvi anyagban, ami az elismerő megnyilvánulásra adott válaszok stílusbeli változatosságára utal a nyelvi kifejezés hatékonyságát növelve (Péter 1991: 43; a szlengről: 4.3.).

(142) *Viccelsz? Kész vagyok!; Ne szivass!; Köszönöm, tőled tanultam az új divatot, előtte rongyokban hevertem!; Örülök, hogy nem látszik, hogy ma hulla fáradt vagyok.; Tuti?.*

A magyar adatközlők nyelvi anyagában jellemzően az alább felsorolt választípusok, stratégiák formálódnak meg. Megfigyelhető, hogy az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszaikban, ahogy a korábbi vizsgálatok is mutatják (3.2., ahol a magyar válaszadóktól származó további példák találhatók), elsősorban a direkt visszautasítást implikáló reagálások jelennek meg.

Az elismerés értékének csökkentése, minősítése (egyet nem értés, direkt elutasítás):

(143) *Olyan vagyok, mint a mosogatórongy; nem vagyok valami jó bőrben; tök slampos vagyok és hulla fáradt; lenne mit javítani rajta, csak viccelsz; na ne mondd; egyáltalán nem; nem gondolnám; ne is említse.*

Az elismerés viszonzása és öröm kifejezése (egyvetértésre utaló nyelvi magatartás):

(144) *Őn is nagyon jól néz ki; köszönöm, aranyos vagy; örülök, hogy tetszik.*

Elterelő magyarázat, erőfeszítés (amely indirekt visszautasítást fejez ki):

(145) *Igyekeztem megtenni minden tőlem telhetőt, próbáltam a legtöbbet kihozni magamból.*

Kétértelmű megfogalmazó elterelő válaszok (melyek indirekt visszautasítást implikálnak):

(146) *Igazán?; látott benne valamit, amin úgy érzi, hogy változtatni kéne?; nem mondod?*

Összegezve a vizsgálatot – amely az olasz anyanyelvűek magyar nyelvű reagálásait mutatta be különféle interakciókban – megállapítható, hogy változatos udvariassági stratégiákat alkalmaznak, de az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megformáltságát a nyelvi tudásszint tényezője is befolyásolja, valamint a célnyelvi környezet is hatással van a nyelvi viselkedésre. Az elemzett nyelvi mintákban a pragmatikai hiba jelensége (2.2.) is megfigyelhető, amikor a megnyilatkozás nem felel meg az adott szituáció által megkövetelt szociopragmatikai elvárásoknak. Az olasz anyanyelvűek magyar válaszaiban a beszédpartner elismerését indirekt módon elutasító stratégiák a jellemzőbbek, míg a magyar nyelvi anyagban a direkt elutasítást kifejező megoldások a meghatározók. Az ironikus kifejezésmód is (amely gyakran a szleng stílusrétegéből is merít) megmutatkozik az olaszok magyar nyelvű reagálásaiban. A következő alfejezet az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat más megközelítésből tanulmányozza, az udvarias nyelvi viselkedéshez kapcsolódó reflexív viszonyulásra irányul (a 3.5. alfejezet vizsgálati szempontjaihoz kapcsolódva, azt folytatva).

5.3. Az elismerő megnyilvánulásra adott válaszok megfelelése a magyar mint idegen nyelv szempontjából

A fejezet az udvarias nyelvi viselkedéshez kapcsolódó attitűdöt, reflexív viszonyulást vizsgálja. Célja annak elemzése, hogy a magyarul tanuló, beszélő külföldiek (azaz nem magyar anyanyelvűek) mennyire érznek megfelelőnek egy-egy megnyilatkozást egy adott szituációban (elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok esetében).

A vizsgálat alapját képező nyelvi anyagot egy diskurzuskiegészítő teszttel gyűjtöttem

(1. Melléklet, részletesen: 1.3.). A diskurzuskiegészítő tesztekben, magyar anyanyelvű adatközlőktől származó adatokra építő kérdőíves vizsgálat a nyelvi viselkedés megfelelőségére összpontosít, a hozzá kapcsolódó attitűdöt tanulmányozza (3. Melléklet). A válaszadóknak egy 5-ös skálán kellett értékelni az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségét az egyes szituációkban. Ilyen módon megfigyelhető – az adekvátságot kiemelő wattsi koncepció alapján (Watts elméletéről: 2.3.2.) –, mennyire tartanak megfelelőnek, azaz udvariasnak, udvariatlannak, vagy ebből a szempontból neutrálisnak bizonyos elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat (a kérdőívről részletesen: 1.3., 3. Melléklet). A kérdőíves vizsgálat adatközlői (összesen 31 fő) nem magyar anyanyelvű, magyarul tanuló és beszélő (Magyarországon élő) külföldiek, 20–40 év közötti egyetemista vagy diplomás fiatalok. Származásuk szerint lengyel, olasz, szerb, horvát, orosz, ausztrál, dél-amerikai (Chile, Brazília), amerikai, kínai-magyar nemzetiségűek.

A vizsgálat az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségére összpontosít. Egyrészt azt elemzi az eredmények alapján, hogy a nem magyar anyanyelvűek mennyire érznek megfelelőnek egy-egy megnyilatkozást (az elismerő megnyilvánulások és válaszok kontextusában) egy adott szituációban. Másrészt az adekvátságra vonatkozó vizsgálati eredményeket összeveti a magyar anyanyelvű adatközlők eredményeit prezentáló (3.5. fejezetben bemutatott) elemzésekkel. Az alábbi táblázat az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségét vizsgáló kérdőív – nem anyanyelvű adatközlők értékeléseit bemutató – eredményeit foglalja össze (az eredmények százalékban vannak megadva, a kiemelkedő adatok vastagon vannak jelölve).

11. táblázat: Az elismerő megnyilvánulásra adott válaszok adekvátságának értékelése (nem anyanyelvű beszélők esetében)

1. szituáció: 1.a.	1	2	3	4	5
1. <i>Mondták már, hogy pocskék ízlésed van?</i>	45,16%	25,81%	9,68%	16,13%	3,23%
2. <i>Te rám néztél egyáltalán?</i>	25,81%	25,81%	16,13%	29,03	3,23
3. <i>válasz: Persze.</i>	19,35%	16,13%	29,03%	12,9%	22,58%
4. <i>Képzeld el, mi lett volna,</i>	16,13%	9,68%	22,58%	25,81%	25,81%

<i>ha több időm van!</i>					
5. Nagyon vicces.	9,68%	19,35%	25,81%	12,9%	32,26%
6. Szét vagyok csúszva.	25,81%	12,9%	32,26%	19,35%	9,68%
1. szituáció: 1.b.	1	2	3	4	5
1. <i>Te is fantasztikusan nézel ki!</i>	6,45%	0%	16,13%	25,81%	51,61%
2. <i>Kösz, tudom, hogy csak jót akarsz, de én is tudom, mennyire szörnyen nézek ki. Nem muszáj csak illemből kedvesnek lenned. Sőt, hálás lennék, ha nem beszélnél ilyen butaságokat, amikor nyilvánvaló, mennyire le vagyok pukkanva.</i>	48,71%	19,35%	22,58%	16,13%	3,23%
3. <i>Tényleg? Pedig még átöltözni sem tudtam, kicsit el vagyok havazva.</i>	6,45%	3,23%	29,03%	35,48%	25,81%
4. <i>Biztosan.</i>	22,58%	29,03%	35,48%	12,9%	0%
5. <i>Ne ugrass, úgy estem be a munkahelyemről.</i>	3,23%	16,13%	35,48%	32,26%	12,9%
6. <i>Nem kell hazudni, tudom, hogy borzalmasan nézek ki.</i>	38,71%	29,03%	19,35%	9,68%	3,23%
1. szituáció: 1.c.	1	2	3	4	5
1. <i>Megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni; szerettem volna, ha kicsit több időm van felkészülni.</i>	12,9%	6,45%	32,26%	38,71%	9,68%
2. <i>Nagyon kedves, örülök, ha így is megfelel az öltözetem.</i>	6,45%	9,68%	32,26%	25,81%	25,81%
3. <i>Köszönöm, habár nem sok időm akadt helyrerakni magamat.</i>	3,23%	16,13%	22,58%	22,58%	35,48%
4. <i>Ugyan már, ne túlozzon!</i>	35,48%	25,81%	19,35%	19,35%	0%
5. <i>Köszönöm. Igyekeztem, de nem jött össze. :D</i>	12,9%	19,35%	29,03%	32,26%	6,45%
6. (csend)	61,29%	6,45%	19,35%	3,23%	9,68%

1. szituáció: 1.d.	1	2	3	4	5
1. <i>Az a nyaklánc lélegzetelállító önön.</i>	12,9%	16,13%	22,58%	29,03%	19,35%
2. <i>Fárasztó napom volt, de megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni.</i>	3,23%	12,9%	19,35%	48,39%	16,13%
3. <i>Ön is csinos, mint mindig.</i>	12,9%	0%	16,13%	35,48%	35,48%
4. <i>Olyan vagyok, mint a mosogatórongy.</i>	58,06%	19,35%	16,13%	6,45%	0%
5. <i>Jólesik, ha így gondolja.</i>	16,13%	16,13%	16,13%	45,16%	6,45%
6. <i>Köszönöm, igazán kedves.</i>	3,23%	0%	12,9%	25,81%	58,06%
2. szituáció: 1.a.	1	2	3	4	5
1. <i>Te elolvastad egyáltalán?</i>	16,13%	12,9%	25,81%	41,94%	3,23%
2. <i>Csak összecsaptam.</i>	9,68%	22,58%	29,03%	22,58%	16,13%
3. <i>Te sem gondold komolyan.</i>	16,13%	38,71%	19,35%	25,81%	0%
4. <i>Szerintem is.</i>	19,35%	29,03%	25,81%	19,35%	6,45%
5. <i>Sosem voltam alapos, ne túlozzál, nem fogok ma ettől több kört fizetni este a bulin...</i>	16,13%	12,9%	22,58%	41,94%	6,45%
6. <i>Alig dolgoztam vele, tényleg jó?</i>	9,68%	6,45%	19,35%	25,81%	38,71%
2. szituáció: 1.b.	1	2	3	4	5
1. <i>Magam is így látom.</i>	25,81%	35,48%	29,03%	6,45%	3,23%
2. <i>Örülök, hogy tetszik.</i>	6,45%	6,45%	12,9%	32,26%	41,94%
3. <i>Úgy dobtam össze sebtiben.</i>	12,9%	25,81%	32,26%	12,9%	16,13%
4. <i>Szerintem nem lett jó, nem értek vele egyet.</i>	25,81%	19,35%	25,81%	25,81%	3,23%
5. <i>Örülök, hogy neked tetszik, de én nem vagyok elégedett.</i>	6,45%	12,9%	19,35%	29,03%	32,26%
6. <i>A lehetőségekhez képest igyekeztem.</i>	3,23%	16,13%	29,03%	32,26%	19,35%

2. szituáció: 1.c.	1	2	3	4	5
1. válasz: <i>Köszönöm szépen, valóban, ez a téma kifejezetten érdekel.</i>	9,68%	6,45%	9,68%	29,03%	45,16%
2. válasz: <i>Nem mondja?</i>	51,61%	29,03%	12,9%	6,45%	0%
3. válasz: <i>Komolyan mondja? Nagyon szépen köszönöm.</i>	9,68%	25,81%	12,9%	35,48%	16,13%
4. válasz: <i>Lenne mit javítani rajta, alaposabban ki kellett volna dolgoznom a témát.</i>	9,68%	16,13%	25,81%	22,58%	25,81%
5. válasz: <i>Nagyon igyekeztem, mégsem vagyok teljesen elégedett.</i>	3,23%	6,45%	22,58%	41,94%	25,81%
6. válasz: <i>Kevés időm volt a dolgozatra, de igyekeztem azt minél jobban megírni.</i>	3,23%	3,23%	29,03%	41,94%	22,58%

A kérdőíves vizsgálati eredményeket összefoglaló táblázatok (11. táblázat) alapján megfigyelhetők bizonyos jelenségek, tendenciák a nem magyar anyanyelvű beszélőknek a magyar nyelvi viselkedéssel szembeni attitűdjére vonatkozóan, hogyan vélekednek az elismerő megnyilvánulásokra adott (magyar adatközlőktől származó) válaszok megfelelőségéről egy adott udvariasságot elváró interakcióban. A válaszadók nagy része a – beszédpartnert minősítő – nyílt ironia alkalmazását közvetlen viszonyban sem véli megfelelőnek (11. táblázat, 1. szituáció: 1.a, 1. válasz: 45,16%). A nem a másik félre vonatkozó negatív tartalmú válaszok esetében azonban elfogadottak az ironikus válaszok is (11. táblázat, 1. szituáció: 1.c, 5. válasz: 61,3% 3-as, 4-es értékelést adott). A magyar válaszadók – a kérdőíves eredmények alapján – nagyobb arányban gondolják nem adekvátnak (többségük az 1-es, 2-es, 3-as minősítést választotta). Az önironikus megnyilatkozásokat (akár direkt kérdéssel vagy kijelentéssel kifejezve), a megnyilatkozó önmagára utaló negatív véleményét általában nem megfelelőnek ítélik (11. táblázat, 1. szituáció: 1.a, 2. válasz; 1. szituáció: 1.d, 4. válasz, 58,06%). Ehhez hasonlóan a magyarok 55%-a minősíti nem megfelelőnek ugyanezt a reagálási módot. A bókot nyíltan elutasító vagy azt értékelő direkt kijelentések megfelelőségéről megoszlanak a vélemények (11. táblázat, 2. szituáció: 1.b, 4. válasz; 2. szituáció: 1.a, 3. válasz). A magyar eredményekben is

hasonló a tendencia, de arányosabb a megoszlás (11. táblázat, 2. szituáció: 1.a, 3. válaszában az 1-es és az 5-ös számot is 20% jelölte meg).

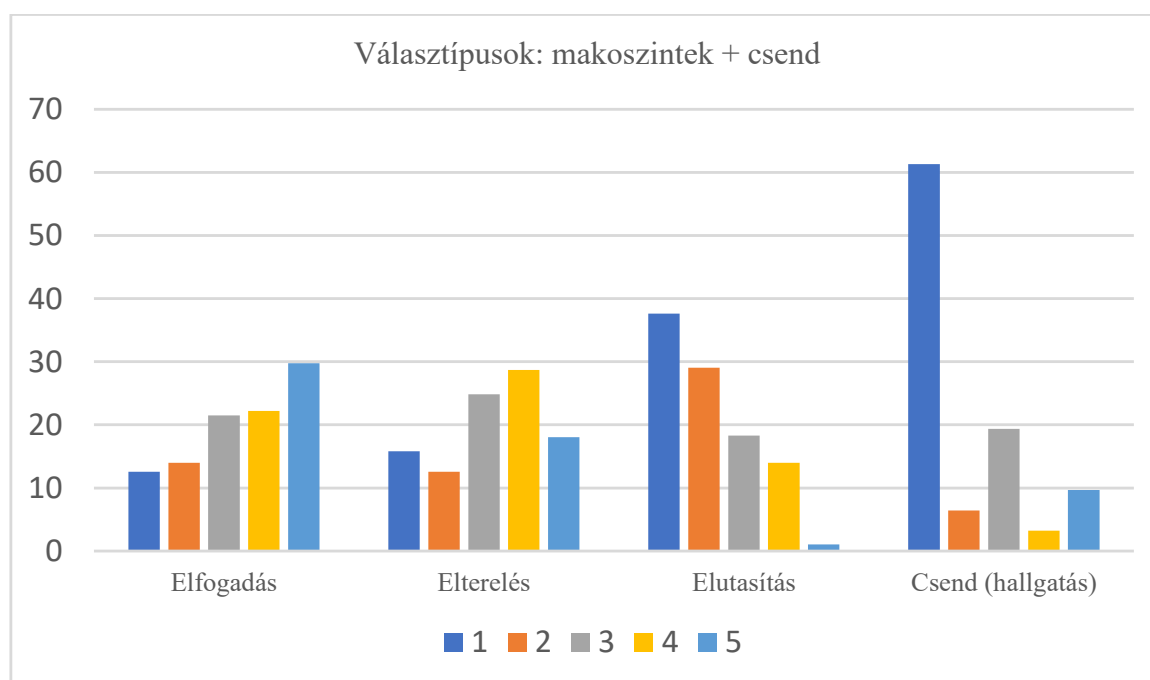
Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban megfigyelhető, hogy esetenként a nyelvi forma ellentétes a pragmatikai tartalommal (pl. *persze, biztosan*), ilyenkor a kijelentés kontextusa segítheti az értelmezést. Az ilyen választípus a bók elutasításaként is felfogható, ebben az esetben udvariatlanságot implikál, és inkább nem megfelelőnek minősül. A szleng nyelvváltozat használata hatalmi viszonyban is elfogadott lehet a válaszadók véleménye szerint (11. táblázat, 1. szituáció: 1.c, 3. válasz), de változó az ilyen kijelentések megítélése (11. táblázat, 1. szituáció: 1.a, 6. válasz).

A külsőre utaló bók esetében megfigyelhető néhány sajátosság a válaszok minősítésében (az udvarias nyelvi viselkedésre történő reflektálásban). A viszonzó elismerés az eredmények alapján közvetlen viszonyban (adott helyzetben: barátnő) megfelelő válasz (11. táblázat, 1. szituáció: 1.b, 1. válasz: 51,61%). Hatalmi helyzetben azonban (adott esetben: főnökhasszony) már megoszlának a vélemények a viszonzó választípus adekvátságáról (11. táblázat, 1. szituáció: 1.d, 1. és 3. válasz). A magyar válaszadóknál jobban megoszlának erről a vélemények, nem egyértelműen megfelelőnek ítélt nyelvi magatartás a bók viszonzása (a többség arányosan 3-as, 4-es, 5-ös minősítést adott). Magasabb státuszú személlyel szemben a durva, direkt megnyilvánulást kevésbé tartják elfogadottnak (11. táblázat, 1. szituáció: 1.c, 4. válasz, 5-ös értékelést senki sem adott: 0%), a magyarok azonban ennél semlegesebben ítélik meg az ilyen nyelvi viselkedést (az ő eredményeikben 2-es, 3-as, 4-es értékelések vannak nagyobb százalékban). A bókot elfogadó öröm kifejezése egyértelműen adekvát, udvarias reagálás (11. táblázat: 1. szituáció: 1.d, 5. válasz). A – negatív viszonyulást kifejező – metanyelvi utalásokat, a bók vagy a dicséret direkt elutasításának egy módját, a válaszadók nagy része nem érzi megfelelőnek (11. táblázat: 1. szituáció: 1.b, 6. válasz: 67, 74%, a magyaroknál: 58,8%). A csend, amikor nem reagálunk a bókra, kultúránként eltérő értelmezést kaphat (a csendről: 2.2.3., Leech a fatikus maximához kapcsolva említi a jelenséget). A válaszadók 61%-a egyáltalán nem véli megfelelőnek (11. táblázat, 1. szituáció: 1.c, 6. válasz), a magyarok 69%-a szerint szintén nem elfogadott reagálási mód. A magyarázó válasz megfelelőségéről megoszlának a vélemények (11. táblázat, 1. szituáció: 1.c, 1. válasz; 1. szituáció: 1.d, 2. válasz). A bók megköszönése egyértelműen illő reagálás (11. táblázat, 1. szituáció: 1.d, 6. válasz: 58%).

A teljesítményre vonatkozó bók esetében a magyarázó válasz (főképp hatalmi

viszonyban) megfelelő (11. táblázat: 2. szituáció: 1.c, 5-6. válasz), amíg a külsőre utaló bóknál kevésbé tartják adekvátnak. A direkt, ironikus kérdéssel történő reagálás közvetlen viszonyban (adott helyzetben: barátinak) elfogadott a válaszadók többsége szerint (11. táblázat: 2. szituáció: 1.a, 1. válasz). Az ironizáló, humoros választ is megfelelőnek vélik (11. táblázat, 2. szituáció: 1.a, 5. válasz: 41,94% 4-es értékelés, amíg a magyarok eredményeiben arányosan megoszlik). A bók nyílt elfogadásáról eltérő a nem magyar anyanyelvű válaszadók véleménye (11. táblázat: 2. szituáció: 1.a, 4. válasz; 2. szituáció: 1.b, 1. válasz). A magyarok szerint azonban a bókkal való egyetértés (a nyelvi szerénység hiánya) kevésbé adekvát nyelvi magatartás. Hatalmi viszonyban (tanárral szemben) a bók magyarázattal alátámasztott elfogadását megfelelőnek vélik (11. táblázat: 2. szituáció: 1.c, 1. válasz: 45,16%), a magyarok véleménye megoszlik (3-as, 4-es, 5-ös értékelés). Az öröm kifejezését a bókra adott válaszban nagy arányban megfelelőnek értékelik (11. táblázat: 2. szituáció: 1.b, 2. válasz: 32,26+41,94% 4-5-ös értékelés). Az udvariatlannak ható visszakérdező reagálás azonban nem helyesnek ítélt nyelvi viselkedés a kérdőíves eredmények alapján (11. táblázat: 2. szituáció: 1.c, 2. válasz: 51,61%).

10. ábra: A főstratégiák (makroszintek: elfogadás, elterelés, elutasítás) + csend megoszlása a magyar mint idegen nyelvi vizsgálatokban

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban megjelenő stratégiák makroszintjeire (főstratégiák; Holmes 1986) vonatkozó értékelésekben (10. ábra) is tapasztalhatók bizonyos eltérések. A három makroszint (elfogadás, elterelés, elutasítás) alapján tanulmányozva a válaszokra vonatkozó reflexiókat megfigyelhető, hogy a bókot, a dicséretet elfogadó, annak tartalmával egyetértő kijelentéseket a válaszadók nagy arányban megfelelőnek vélik. Ezzel szemben – az összesített értékelések szerint – az elismeréssel egyet nem értő, elutasítást implikáló reagálás nem adekvát viselkedésmód. Az elterelés makroszintjének eredménye semlegesebb megítélést mutat (többségben 3-as, semleges és 4-es értékelés). A főstratégiák mellett érdemes megfigyelni egy sajátos reakciót, amikor a megnyilatkozó csendben marad, nem válaszol a beszédpartnerrel érkező elismerésre. Ebben az esetben – az anyanyelvi területen élő magyarok véleményéhez hasonlóan (3.5.: 9. ábra) – kimagasló arányban nem megfelelőnek értékelik (10. ábra).

Jelen fejezetben bemutatott elemzések (ahogyan a 3.5. alfejezetben is) az udvarias nyelvi viselkedésre történő reflektálást helyezték a középpontba. Összegezve a vizsgálat eredményeit megállapíthatjuk, hogy a válaszok megfelelősége, az értékelő viszonyulások és a különféle választípusok között (mikro- és makroszintek szerint is) összefüggések figyelhetők meg. A következő – és egyben az utolsó empirikus vizsgálatot ismertető – fejezet hasonló elemzéseket végez magyar származású, nem anyanyelvi környezetben élő (származásnyelvi) magyar beszélők körében.

5.4. Az elismerő megnyilvánulásra adott válaszok megfelelősége a magyar mint származásnyelvben

Sok nyelvet beszélhetnek nem hivatalos nyelvként egy vagy több országban is, más nyelvek azonban hivatalos államnyelvek egy adott országban, ugyanakkor kisebbségi vagy regionális nyelvként használatosak egy másik nyelvterületen, mint például a magyar, a német vagy az olasz (Meoli 2010: 5). A származásnyelv (*Heritage Language*) olyan nyelvállapot, amelyben az anyanyelvi beszélőközösségtől távol töltött idő és a származási identitás mértéke is megmutatkozik, és amely a több generáción át diaszpórában élő beszélőkre jellemző, akik a

nyelven és a kultúrán keresztül kötődnek Magyarországhoz (Maróti 2012: 219, 2019a: 47, 2019b, Nádor 2017: 468; származásnyelvről: 2.6.4.).

Jelen fejezet kísérletet tesz az udvarias nyelvi viselkedésnek egy sajátos nyelvállapotban történő – funkcionális pragmatikai keretben végzett – vizsgálatára: a magyart mint származásnyelvet tanulmányozza olasz nyelvi környezetben, Olaszországban élő magyar anyanyelvűek körében. A származásnyelvet tehát tágabban értelmezve, a vizsgálatokba belevonta a régóta (de nem több generáción át) Olaszországban élő magyar anyanyelvű beszélőket is. A fejezet az udvarias nyelvi viselkedéshez való reflexív viszonyulást helyezve a középpontba, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok elemzését mutatja be metapragmatikai aspektusból (a 3.5. és az 5.3. fejezetekhez hasonlóan, más kiindulópontból, eltérő beszélőközösségből vett mintákkal). A vizsgálat feltevése alapján nemcsak a nyelvi viselkedésben (ahogy a korábban bemutatott vizsgálatok igazolják: 3.2., 5.2.), hanem a nyelvi viselkedésre vonatkozó reflexiókban is mutatkozhatnak különbségek az eltérő nyelvkörnyezet, a szociokulturális kontextus, a szociopragmatikai tényezők hatására.

A kutatásnak a dolgozat utolsó fejezetében ismertetett része az Olaszországban élő magyar beszélőközösségnek a nyelvi viselkedéshez kapcsolódó attitűdjét vizsgálja. Emellett egy összehasonlító elemzést végez – a korábbi vizsgálatok eredményeire támaszkodva – a kétféle nyelvi kontextusban, anyanyelvi környezetben és Olaszországban élő magyarok reflexióit tanulmányozva. Az olaszországi magyarok az anyanyelvüket kisebbségi nyelvként, származásnyelvként (eltérő minőségben és intenzitással) használják a mindennapokban az olasz (mint hivatalos) környezetnyelvvvel együtt, amíg a Magyarországon élők autentikus nyelvkörnyezetben beszélnek a magyart. A vizsgálat azt a kérdéskört tanulmányozza, hogy a nem autentikus nyelvterületen élő magyarok mennyire érznek megfelelőnek egy-egy szituációban elhangzó választ. Az eredményeket összevető elemzések pedig arra fókuszálnak, hogy az eltérő nyelvi és szociokulturális kontextus milyen hatással van a nyelvi viselkedéssel szembeni (a nyelvi mintákra vonatkozó) attitűdre, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok minősítésére. Az eredmények alapján megfigyelhetők kulturális és nyelvhasználatbeli különbségek is.

A vizsgálat a kutatásnak ebben a részében is a korábban ismertetett módszerhez hasonlóan történik (3.5. magyar nyelvi viselkedés, 5.3. magyar mint idegen nyelv szempontjai alapján). A diskurzuskiegészítő tesztre (*Discourse completion task, DCT*: részletesen 1.3.) épülő, a korábban – magyar anyanyelvű adatközlőktől – nyert nyelvi

adatokat felhasználó kérdőívben (3. Melléklet: magyar, 4. Melléklet: olasz) a válaszadónak az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségét (adekvátságát) kellett értékelni egy 5 faktoros skálán (a különféle, udvariasságot feltételező szituációkban elhangzó válaszokat minősítve), melyben a 3-as (középső) kategória a – wattsi koncepció alapján – jelöletlen, semleges (nem udvarias, ugyanakkor nem is udvariatlan) nyelvi viselkedést mutatja (részletesen: 1.3.). A kérdőíves vizsgálat alanyai Olaszországban élő magyar anyanyelvűek, összesen 30 fő, 30–70 év közöttiek (ebből 20 válaszadó 30–50 közötti), többségük diplomával rendelkezik.

A nyelvi szerénység (Leech 1983: *Modesty maxim*, részletesen: 2.2.3., 3.2.) az udvarias nyelvi viselkedés része, nyelvi kifejeződése a különböző társadalmakban eltérő módon realizálódik. A magyarok nyelvi viselkedésének meghatározója, ami az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban is domináns szerepet tölt be, gyakori az elismerés tartalmára vagy a beszélő önmagára vonatkozó negatív vélemény kifejezése (3.2. fejezet). Az Olaszországban élő magyarok nyelvi magatartásának szempontjából érdemes körvonalazni az olasz beszélőket meghatározó viselkedésmódot (a korábbi elemzések alapján: 3.4.): az egyet nem értés és a teljes egyetértés közötti vélemény kifejezése (tipikusan a témaváltás és a magyarázat) jellemzi az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszaikat (Alfonzetti 2009: 178, Bettoni 2006).

12. táblázat: Az elismerő megnyilvánulásra adott válaszok adekvátságának értékelése (a magyar mint származásnyelvben)

Válaszok	Értékelések				
	1	2	3	4	5
147. <i>Mondták már, hogy pocskék ízlésed van?</i>	57,14%	25%	3,57%	14,29%	0%
148. <i>Te rám néztél egyáltalán?</i>	32,14%	21,43%	17,86%	10,71%	17,86%
149. <i>Te elolvastad egyáltalán?</i>	32,14%	21,43%	14,29%	10,71%	21,43%
150. <i>Képzeld el, mi lett volna, ha több időm van!</i>	10,71%	14,29%	3,57%	25%	46,43%
151. <i>Olyan vagyok, mint a mosogatórongy.</i>	67,86%	14,29%	10,71%	7,14%	0%

152. <i>Te sem gondolod komolyan.</i>	21,43%	25%	28,57%	14,29%	10,71%
153. <i>Kösz, tudom, hogy csak jót akarsz, de én is tudom, mennyire szörnyen nézek ki. Nem muszáj csak illemből kedvesnek lenned. Sőt, hálás lennék, ha nem beszélnél ilyen butaságokat, amikor nyilvánvaló, mennyire le vagyok pukkanva.</i>	50%	25%	10,71%	3,57%	10,71%
154. <i>Tényleg? Pedig még átöltözni sem tudtam, kicsit el vagyok havazva.</i>	10,71%	3,57%	21,43%	21,43%	42,86%
155. <i>Alig dolgoztam vele, tényleg jó?</i>	3,57%	7,14%	14,29%	39,29%	35,71%
156. <i>Nem mondja?</i>	75%	10,71%	10,71%	3,57%	0%
157. <i>Nem kell hazudni, tudom, hogy borzalmasan nézek ki.</i>	57,14%	21,43%	10,71%	7,14%	3,57%
158. (csend)	71,43%	10,71%	3,57%	7,14%	7,14%
159. <i>Magam is így látom.</i>	60,71%	21,43%	7,14%	3,57%	7,14%
160. <i>Szerintem is.</i>	35,71%	25%	25%	10,71%	3,57%
161. <i>A lehetőségekhez képest igyekeztem.</i>	0%	0%	17,86%	25%	57,14%
162. <i>Kevés időm volt a dolgozatra, de igyekeztem azt minél jobban megírni.</i>	0%	0%	7,14%	35,71%	57,15%
163. <i>Megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni; szerettem volna, ha kicsit több időm van felkészülni.</i>	17,86%	21,43%	25%	3,57%	32,14%
164. <i>Fárasztó napom volt, de megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni.</i>	7,14%	17,86%	17,86%	28,57%	28,57%
165. <i>Örülök, hogy tetszik.</i>	3,57%	7,14%	28,57%	25%	35,71%
166. <i>Örülök, hogy neked tetszik, de én nem vagyok elégedett.</i>	0%	7,14%	14,29%	42,86%	35,71%
167. <i>Köszönöm, igazán kedves.</i>	0%	3,57%	7,14%	32,14%	57,14%

168. <i>Persze.</i>	21,43%	10,71%	35,71%	14,29%	17,86%
169. <i>Úgy dobtam össze sebtiben.</i>	17,86%	17,86%	35,71%	14,29%	14,29%
170. <i>Szét vagyok csúszva.</i>	50%	7,14%	25%	10,71%	7,14%
171. <i>Köszönöm, habár nem sok időm akadt helyrerakni magamat.</i>	14,29%	3,57%	14,29%	21,43%	46,43%
172. <i>Őn is csinos, mint mindig.</i>	7,14%	10,71%	14,29%	17,86%	50%
173. <i>Te is fantasztikusan nézel ki!</i>	7,14%	7,14%	28,57%	17,86%	39,29%

Az eltérő pragmatikai funkciókat betöltő választípusok a különféle szituációkban és interperszonális viszonyokban más-más minősítést kapnak. Az elemzésekben a megfelelő-nem megfelelő minősítések mellett hangsúlyt kapnak a semlegesnek értékelt válaszok is (amennyire lehetséges egy ilyen kategória megjelölése az elismerő megnyilvánulások és válaszok kontextusában). A nyelvi minták megfelelőségének valutációja – a kérdőív alapján – bizonyos tendenciákat, eltéréseket mutat. Az elemzés a nyelvi viselkedésre vonatkozó attitűd jellegzetességeit foglalja össze (az egyes válaszok értékelésénél a kiemelkedőbb adatok vastagon kiemelve: 12. táblázat), a szignifikánsabb eredményeknél pedig kontrasztív módon egybeveti a két beszélőközösség reflexióit (Magyarországon élő magyar adatközlők eredményei: 3.5.).

A másik fél elismerésének tartalmára vagy a beszédpartnerre utaló negatív véleményt megfogalmazó ironikus válasz, egyfajta reflexív viszonyulás, kritikai attitűd (az iróniáról részletesen: 4.3.) tipikus jelenség az elismerő megnyilvánulásra adott válaszokban. A gúnyt, szarkazmust kifejező választípus a többség véleménye szerint nem megfelelő nyelvi viselkedés, főképp a külsőre utal bók esetén (12. táblázat).

(147) *Mondták már, hogy pocsek ízlésed van?* ('Ti hanno già detto che hai un cattivo gusto?'); eredmény (1-es értékelés, amely a nem megfelelőnek vélt választ jelöli): olaszországi magyarok: 57%; Magyarország: 49%.

Abban az esetben, amikor a kérdés formában elhangzó irónia a beszélőre vagy a szellemi munka eredményére vonatkozik, megoszlik az értékelés hasonló arányban mindkét

beszédközösségben (a nem adekvátság irányába haladva; 12. táblázat).

(148) *Te rám néztél egyáltalán?* ('Mi hai affatto guardato?'); eredmény (1-2-3-4-5-ös értékelés): olaszországi magyarok: 32%; 21%; 18%; 11%; 18%; Magyarország: 31%; 21%; 22%; 15%; 10%.

(149) *Te elolvastad egyáltalán?* ('Tu l'hai affatto letto?'); eredmény (1-2-3-4-5-ös értékelés): olaszországi magyarok: 32%; 21%; 14%; 11%; 21%; Magyarország: 17%, 17%; 22%; 21%; 21%.

A külsőre vonatkozó bókok esetén a válaszadók többsége mindkét beszélőközösségben megfelelőnek ítéli az ironikus válaszokat (melyek nem a beszélőpartnert célozzák meg; 12. táblázat). Megoszlanak azonban a vélemények a munka eredményére vonatkozó dicséreteknél (amint a fenti példa mutatja).

(150) *Képzeld el, mi lett volna, ha több időm van!* ('Immagina cosa sarebbe successo se avessi avuto più tempo!'); eredmény (4-5-ös értékelés): olaszországi magyarok: 25%; 46%; Magyarország: 30%, 50%.

Az önironikus megnyilvánulások (a beszélő önmagára utaló negatív véleménye) nem adekvátnak minősített reagálás (mindkét vizsgált nyelvi anyag eredménye ezt mutatja; 12. táblázat, 3.5.).

(151) *Olyan vagyok, mint a mosogatórongy.* ('Mi sento come uno straccio.');

eredmény (1-es értékelés): olaszországi magyarok: 68%; Magyarország: 55%.

A bókot direkt módon elutasító vagy azt minősítő reagálás esetében a teljes skálát nézve a nem megfelelés kategóriája az erőteljesebb (sőt a válaszadók egy része semlegesnek ítéli ezt a választípust; 12. táblázat). Az anyanyelvi környezetben élők értékelései arányosabban megoszlanak a minősítő nyelvi viselkedésre vonatkozóan (3.5.).

(152) *Te sem gondolod komolyan.* ('Nemmeno tu lo pensi sul serio.');

eredmény (1-2-3-4-5-ös értékelés): olaszországi magyarok: 21%; 25%; 29%; 14%; 11%;

Magyarország: 20%; 18%; 24%; 19%, 20%.

A túlzó jellegű, hosszas (már indokolatlannak tűnő) magyarázat, melynek célja a kapott elismerés elutasítása, egyértelműen nem adekvát reakció az olaszországi magyar válaszadók fele szerint (12. táblázat, anyanyelvi területen kisebb arányban: 3.5.).

(153) *Kösz, tudom, hogy csak jót akarsz, de én is tudom, mennyire szörnyen nézek ki. Nem muszáj csak illemből kedvesnek lenned. ...* ('Grazie, so che vuoi farmi bene, ma so anche io quanto sembro terribile e non devi essere gentile solo per cortesia. ...'); eredmény (1-2-es értékelés): olaszországi magyarok: 50%, 25%; Magyarország: 37%; 21%.

Kétkedés, kétség kifejezése az elismerés megerősítését kérő kérdéssel és magyarázattal elfogadott, megfelelő válasznak minősül mind a külsőre, mind a teljesítményre utaló elismerés esetében (12. táblázat).

(154) *Tényleg? Pedig még átöltözni sem tudtam, kicsit el vagyok havazva.* ('Davvero? Non avevo tempo nemmeno per cambiarmi, sono un po' incasinato.');

eredmény (4-5-ös értékelés): 21%; 43%.

(155) *Alig dolgoztam vele, tényleg jó?* ('Non ho lavorato molto su questo, davvero è venuto bene?'); eredmény (4-5-ös értékelés): 39%; 36%.

Nem megfelelő nyelvi magatartásnak véleményezett azonban a direkt kérdés formájában megfogalmazott kétkedés: mindkét beszélőközösség több mint fele 1-essel értékelte ezt a választípust (12. táblázat).

(156) *Nem mondja?* ('Ma non mi dica?'); eredmény (1-es értékelés): olaszországi magyarok: 75%; Magyarország: 62%.

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban felfedezhetők metapragmatikai utalások, jelzések is (2.4.2.). Az elismerést elutasító, egyet nem értő válaszokban a nyelvi tevékenységre történő reflexió nem megfelelő reakció az értékelések alapján, mindkét

beszélőközösség nagy arányban elutasítja ezt a fajta nyelvi magatartást (12. táblázat).

(157) *Nem kell hazudni, tudom, hogy borzalmasan nézek ki.* ('Non devi mentire, so che sembro terribile.');

eredmény (1-2-es értékelés): olaszországi magyarok: 57%; 21%; Magyarország: 35%; 24%.

A csend (amikor az elismerés címzettje nem válaszol) különféle jelentéssel bír kultúráktól függően (a csendről: 2. fejezet, Leech (1983) a Fatikus maximához kapcsolva említi), a magyar társadalomban a kínos csendet az interakcióban sikertelenségként éljük meg (Szili 2004b: 35). Ezt a megállapítást igazolják a vizsgálati eredmények is (mindkét beszélőközösségben), melyek szerint nem válaszolni az elismerő megnyilvánulásra nem adekvát viselkedésmód (12. táblázat; Magyarországon élő válaszadók eredményei: 3.5.).

(158) csend (nem válaszol a beszédpartner); eredmény (1-es értékelés): olaszországi magyarok: 71%; Magyarország: 69%.

A kapott elismeréssel való egyetértés kifejezése, annak direkt módon való elfogadása nem megfelelő viselkedés (ami a nyelvi szerénység hiányára utal; vö. szerénység elv: Leech 1983). Mindkét nyelvkörnyezetben a nem megfelelő (1-es, 2-es) minősítést választották többségben, az olaszországi magyarok kimagasló arányban (12. táblázat: összesen: 82%; a külföldi válaszadókkal is érdemes összehasonlítani az eredményeket (5.3.): értékeléseik megoszlanak arányosan az 1-2-3-as között).

(159) *Magam is így látom.* ('Anche io lo penso così.');

eredmény (1-2-es értékelés): olaszországi magyarok: 61%; 21%; Magyarország: 35%; 32%.

Informális kontextusban, közvetlen interperszonális viszonyban sem vélik adekvát reagálásnak a bók vagy a dicséret elfogadását, de az arányok jobban megoszlanak az értékelésben (ennél a válasznál is az olaszországi magyarok véleményezték nagyobb arányban nem megfelelőnek: 12. táblázat).

(160) *Szerintem is.* ('Anche secondo me.');

eredmény (1-2-3-as értékelés):

olaszországi magyarok: 36%; 25%; 25%; Magyarország: 27%, 25%, 27%.

A magyarázatot megfogalmazó, kifejtő válasz adekvát nyelvi viselkedésnek értékelt főképp a munka eredményére utaló elismerés esetében (hasonló arányokkal, 12. táblázat).

(161) *A lehetőségekhez képest igyekeztem.* ('Ho provato quanto potevo.');

eredmény (5-ös értékelés): olaszországi magyarok: 57%; Magyarország: 46%.

(162) *Kevés időm volt a dolgozatra, de igyekeztem azt minél jobban megírni.* ('Avevo poco tempo per la tesina, ma ho cercato di prepararla il meglio possibile.');

eredmény (5-ös értékelés): olaszországi magyarok: 57%; Magyarország: 47%.

A hasonló jellegű (magyarázó) választípus a külsőre vonatkozó bókók kontextusában nem egyértelműen elfogadott a válaszadók szerint: a megfelelőségre vonatkozó értékelések jobban megoszlanak (12. táblázat).

(163) *Megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni, szerettem volna, ha kicsit több időm van felkészülni.* ('Ho dato del mio meglio, mi sarebbe piaciuto di avere più tempo per prepararmi.');

eredmény (1-2-3-4-5-ös értékelés): 18%; 21%; 25%; 4%; 32%.

(164) *Fárasztó napom volt, de megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni.* ('Ho avuto una giornata stancante, ma ho cercato di dare del mio meglio.');

eredmény (1-2-3-4-5-ös értékelés): 7%; 18%; 18%; 29%; 29%.

Az elismerésre vonatkozó öröm kifejeződése adekvát viselkedésmódként jelenik meg az eredményekben (12. táblázat).

(165) *Örülök, hogy tetszik.* ('Sono contento che ti piaccia.');

eredmény (3-4-5-ös értékelés): 29%; 25%; 36%.

A dicséret tartalmához kapcsolódó öröm felfedése egy annak ellentmondó – önmagát lebecsülő – kijelentéssel kiegészítve még inkább megfelelőnek minősített választípus (mindkét beszélőközösség eredményei alapján; olaszországi magyar válaszadók: 12.

táblázat).

(166) *Örülök, hogy neked tetszik, de én nem vagyok elégedett.* ('Sono contento che ti piaccia, ma io non sono soddisfatto.');

eredmény (4-5-ös értékelés): 43%; 36%.

Az elismerést elfogadó válaszok jellegzetes, konvencionális formája a köszönet, amely a bók viszonzásával kiegészülve is adekvát reakcióként hat (mind olasz: 12. táblázat, mind magyar nyelvkörnyezetben: 3.5.).

(167) *Köszönöm, igazán kedves.* ('Grazie, lei è davvero gentile.');

eredmény (5-ös értékelés): olaszországi magyarok: 57%; Magyarország: 59%.

A középső, 3-as számmal jelölt értékelés a megfelelőségre vonatkozó semleges, közömbös véleményt fejez ki (a nem adekvát és az adekvát skálán, 12. táblázat). Az alábbi példa (amit a válaszadóknak egy nagyobb része semlegesnek ítélt) sajátos nyelvi viselkedést mutat, mert formailag elfogadásra utaló kijelentés, ugyanakkor implikálhat elutasítást is, tehát udvariasságként és udvariatlanságként is értelmezhető az interakció kontextusától függően (valamint az extranyelvi tényezők is befolyásolják az interpretációt; részletes eredmények: 12. táblázat).

(168) *Persze.* ('Certo.');

eredmény (3-as értékelés): olaszországi magyarok: 36%; Magyarország: 36%.

Megfelelőség szempontjából semleges, közömbös értékelést kapott egy – expresszív hatású – szleng kifejezést tartalmazó, magyarázó reakció (12. táblázat; akárcsak az anyanyelvi környezetben élő magyar beszélők: 3.5.).

(169) *Úgy dobtam össze sebtiben.* ('L'ho messa insieme rapidamente.');

eredmény (3-as értékelés): olaszországi magyarok: 36%; Magyarország: 34%.

13. táblázat: Eltérések az adekvátság értékelésében (a magyar mint származásnyelvben)

Válaszok	Értékelések					
		1	2	3	4	5
170. <i>Szét vagyok csúszva.</i>	Olaszország	50%	7,14%	25%	10,71%	7,14%
	Magyarország	27,5%	27,5%	23,8%	8,8%	12,5%
171. <i>Köszönöm, habár nem sok időm akadt helyrerakni magamat.</i>	Olaszország	14,29%	3,57%	14,29%	21,43%	46,43%
	Magyarország	3,8%	6,3%	25%	38,8%	26,3%
172. <i>Ön is csinos, mint mindig.</i>	Olaszország	7,14%	10,71%	14,29%	17,86%	50%
	Magyarország	6,3%	6,3%	12,5%	38,8%	36,3%
173. <i>Te is fantasztikusan nézel ki!</i>	Olaszország	7,14%	7,14%	28,57%	17,86%	39,29%
	Magyarország	10%	5%	31,3%	27,5%	26,3%

A két beszélőközösség nyelvi viselkedésre vonatkozó reflexióit összehasonlítva tapasztalhatók bizonyos eltérések egyes választípusok megítélésében (ahogyan az anyanyelvi környezetben élő magyarok értékelésében is látható: 3.5.). A kérdőíves eredmények alapján elsősorban két nyelvi magatartással szemben jelenik meg szignifikáns különbség az értékelő viszonyulásban: a bók viszonzása és a szleng használata esetén (részletes eredmények: 13. táblázat).

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban a szleng alkalmazása az olaszországi magyarok szerint kevésbé megfelelő viselkedésmód (13. táblázat), ami azzal is magyarázható (ahogy a korábbi vizsgálatok is megállapították), hogy nem autentikus környezetben használva az anyanyelvet korrektebbnek érzékelik a standard nyelvi kifejezésmódot, mivel kisebb mértékű (nem mindennapos) kapcsolatban állnak az élő magyar nyelvvel.

(170) *Szét vagyok csúszva.* ('Mi sento a pezzi.');

eredmény: olaszországi magyarok (1-es értékelés): 50%; Magyarország (1-2-3-as értékelés): 27%; 27%; 24%.

Amikor viszont az elismerés megköszönésével együtt jelenik meg a szleng kifejezés, akkor nagyobb arányban vélik megfelelőnek.

(171) *Köszönöm, habár nem sok időm akadt helyrerakni magamat.* ('Grazie, ma non avevo tanto tempo per sistemarmi.');

eredmény (4-5-ös értékelés): olaszországi magyarok: 21%; 46%; Magyarország: 39%; 26%.

A korábban említett, szleng kifejezést tartalmazó válasszal (fenti példa: *Úgy dobtam össze sebtiben.*) kapcsolatban – amit semleges reagálásként ítélt meg a legtöbb válaszadó mindkét vizsgálat során – megfigyelhető, hogy az olaszországi magyarok esetében magasabb a nem megfelelő értékelés a megfelelőhöz viszonyítva (1-2-es értékelés összesen: 36%, 4-5-ös értékelés összesen: 28%). Amíg a magyarországi eredményekben fordított az arány, többen tartják megfelelő reakciónak (1-2-es értékelés összesen: 29%, 4-5-ös értékelés összesen: 38%).

A másik – eltéréseket mutató – választípust, a bók viszonzását az olasz nyelvkörnyezetben élő magyarok adekvátabb nyelvi viselkedésnek értékelik, mint az autentikus nyelvterületen (13. táblázat). A korábbi vizsgálatokra támaszkodva (és az olasz nyelvhasználati sajátosságok figyelembevételével) azt a feltételezést lehet megfogalmazni, hogy az olasz nyelvi magatartásminta befolyásolja a magyar beszélőközösség udvarias viselkedésmódját.

(172) *Őn is csinos, mint mindig.* ('Anche lei è graziosa come sempre.');

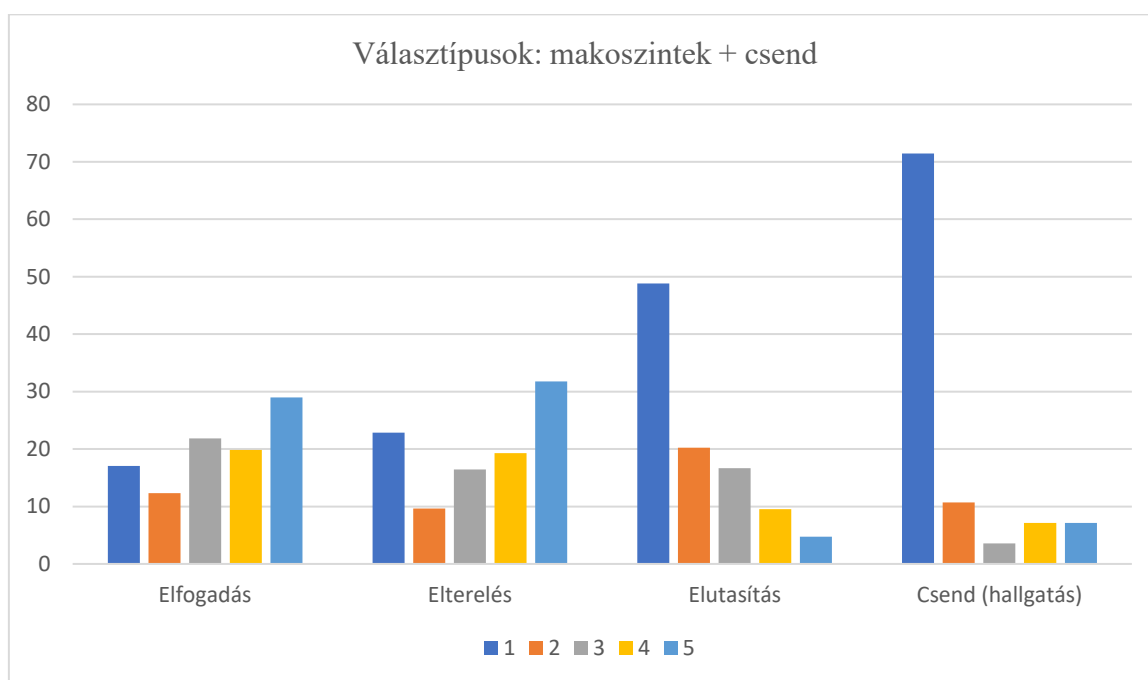
eredmény (5-ös értékelés): olaszországi magyarok: 50%; Magyarország: 36%.

Az eltúlzottnak érezhető dicséret (túlzó kifejezésekkel) már kevésbé tűnik megfelelőnek a valutációk alapján (13. táblázat; bár még így is a legtöbben 5-össel értékelték a választ, amíg a magyarországi beszélőközösségben 3-assal).

(173) *Te is fantasztikusan nézel ki!* ('Anche tu sei bellissima!');

eredmény (5-ös értékelés): olaszországi magyarok: 39%; Magyarország: 26%.

11. ábra: A főstratégiák (makroszintek: elfogadás, elterelés, elutasítás) + csend megoszlása a származásnyelvi vizsgálatokban

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségének értékelésére reflektáló eredmények bizonyos tendenciákat, eltéréseket mutatnak a makroszintek (Holmes 1986) viszonylatában (11. ábra; magyar válaszadók eredményei: 3.5., 9. ábra; külföldi válaszadók eredményei: 5.3., 10. ábra). A három makroszintet (elfogadás, elterelés, elutasítás) összehasonlítva a legkiemelkedőbb érték az elutasító reagálásokban tapasztalható: a válaszadók nagy arányban vélik nem megfelelőnek ezt a viselkedésmódot. A beszédpartnertől érkező elismerés elfogadását implikáló, valamint az elterelő választípusok értékelésében semlegesebb az eredmény, inkább az adekvátság irányába mutat. A két nyelvterületen élő magyar beszélők, valamint a külföldi válaszadók eredményeit összevetve hasonlóságok és különbségek is megfigyelhetők. A csend, a beszédpartner bókjának, dicséretének figyelmen kívül hagyását a válaszadók kiemelkedő arányban nem megfelelő reakciónak értékelik mindhárom vizsgálatban (3.5., 5.3., 5.4.), tehát negatív viszonyulást eredményez. A külföldiek (5.3.) és a származásnyelvi magyarok (5.4.) kérdőíves eredményei alapján az elutasító nyelvi viselkedés kevésbé adekvátnak minősül az adott szituációban.

Összegezve a nem magyar nyelvterületen (Olaszországban) élő magyarok körében végzett vizsgálatot megállapítható, hogy az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok

megfelelőségének értelmezése, a nyelvi viselkedéshez történő reflexív viszonyulás eltéréseket mutat. A két (olasz és magyar) nyelvterületen élő magyar adatközlők kérdőíves eredményei alapján hasonlóságok és különbségek is tapasztalhatók az egyes nyelvi viselkedésmódok megítélésében, két választípusnál tapasztalhatók jelentősebb eltérések: az elismerés viszonzása és a szleng kifejezések használata esetén.

5.5. Összegzés

A disszertáció utolsó – empirikus vizsgálatokat bemutató – fejezete az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokat a magyar mint idegen nyelv aspektusából tanulmányozta, valamint magyar mint származásnyelvi elemzéseket is végzett. A fejezetben ismertetett vizsgálatok az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok interkulturális sajátosságaira reflektáltak. A magyar beszélőkre vonatkozó vizsgálatokat bemutató korábbi (3.) fejezethez hasonlóan – azzal összevetve – egyrészt az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban megjelenő stratégiákat, nyelvi mintázatokat elemezte, másrészt a nyelvi viselkedésre vonatkozó reflexív viszonyulást.

Az olasz anyanyelvűek elismerő megnyilvánulásokra adott válaszaiban különféle udvariassági stratégiák jelentek meg: az elismerés értékét csökkentő magyarázat, az erőfeszítés hangsúlyozása, a bók vagy dicséret viszonzása, az öröm kifejezése, az elismerés minősítése, a kétkedés kifejezése, megerősítő kérdés, az elismerés elfogadása. A nyelvi szerkezetek megformáltságát a tudásszint is befolyásolja. A vizsgált nyelvi anyagban megmutatkozott az ironikus kifejezésmód, a szleng használata, valamint a pragmatikai hiba jelensége is megfigyelhető (amikor a megnyilatkozás nem felel meg az adott szituáció által megkövetelt szociopragmatikai elvárásoknak; erről bővebben: 2.6.4.). Az olasz anyanyelvűek magyar válaszaiban a beszédpartner elismerését indirekt módon elutasító stratégiák voltak a jellemzőbbek, ami azzal magyarázható, hogy az anyanyelvi sajátosságok (az olasz nyelvi viselkedésről: 3.4.) befolyásolják a magyar nyelvi viselkedésüket (ezzel szemben a magyar adatközlők nyelvi anyagában a direkt elutasítást kifejező válaszok voltak a meghatározók).

A különféle választípusokhoz kapcsolódó reflexív viszonyulásokat a három makroszint (elfogadás, elterelés, elutasítás) alapján tanulmányozva (5.3.) megfigyelhető,

hogyan a külföldi válaszadók az elismerést elfogadó, annak tartalmával egyetértő kijelentéseket nagy arányban megfelelőnek tartották, az egyet nem értő, elutasító választípusokat pedig nem megfelelőnek vélték. Az elterelés makroszintjének eredménye semlegesebb megítélést mutatott. A csendet mint válaszreakciót kimagasló arányban értékelték nem adekvát viselkedésmódnak (az anyanyelvi területen élő magyarok véleményéhez hasonlóan: 3.5.: 9. ábra).

A magyar mint származásnyelv szempontjait érvényesítő vizsgálat a magyarok nyelvhasználatát tanulmányozta olasz nyelvterületen, tehát olyan beszélőközösségben, ahol a magyar nyelvet az olasz mint hivatalos nyelvvel együtt használják a mindennapi kommunikációban. A két beszélőközösség nyelvi viselkedésre vonatkozó reflexióit összehasonlítva megfigyelhetők bizonyos eltérések (3.5., 5.4.). A kérdőíves eredmények alapján elsősorban két választípusnál jelent meg szignifikáns különbség, az egyik az elismerés viszonzása, a másik pedig a szleng használata. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban a szleng kifejezések alkalmazását az olaszországi magyarok kevésbé vélték megfelelőnek, ami azzal is magyarázható (ahogy a korábbi vizsgálatok is megállapították), hogy nem autentikus környezetben használva az anyanyelvet korrektebbnek érzékelik a standard nyelvi kifejezésmódot. Az elismerés viszonzását azonban az olasz nyelvkörnyezetben élő magyarok adekvátabb nyelvi viselkedésnek értékelték. A korábbi vizsgálatokra támaszkodva – az olasz nyelvhasználati sajátosságok figyelembevételével – ez azzal indokolható, hogy az olasz nyelvi magatartásminta befolyásolja az olasz nyelvkörnyezetben élő magyarok nyelvhasználatát.

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségének értékelésére reflektáló kérdőíves vizsgálat – a két nyelvterületen élő magyar beszélők, valamint a külföldi válaszadók eredményeit összevetve – bizonyos tendenciákat mutatott a makroszintek alapján (magyar válaszadók eredményei: 3.5., 9. ábra; származásnyelvi magyarok: 5.4., 11. ábra; külföldi válaszadók: 5.3., 10. ábra). A csendet, a beszédpartnertől kapott elismerés figyelmen kívül hagyását a válaszadók kiemelkedő arányban nem megfelelő reakciónak értékelték mindhárom vizsgálatban (3.5., 5.3., 5.4.), tehát negatív viszonyulást mutattak. A külföldiek (5.3.) és a származásnyelvi magyarok (5.4.) eredményei az elutasító nyelvi viselkedést kevésbé adekvátnak minősítették, mint az anyanyelvi területen élő magyar válaszadók (3.5.).

Az udvarias nyelvi viselkedés interkulturális szempontokat is érvényesítő,

plurilingvális, plurikulturális környezetben történő tanulmányozása lehetőséget ad a nyelvi viselkedésbeli sajátosságok megfigyelésére. A bemutatott eredmények a magyar mint idegen nyelv tanításában oktatásmódszertani szempontból is alkalmazhatóak, mivel a kulturális interakció részét képező udvarias nyelvi viselkedés a magyar nyelv tanításában is hangsúlyt kap. A pragmatikai kompetencia – mint kommunikatív képesség – a nyelvtudás része (2. fejezet), tehát a nyelvtanítás folyamatában a nyelv pragmatikai aspektusát is érdemes figyelembe venni. Az eddigi vizsgálatok más szempontok figyelembevételével (nyelvi szintek szerinti elemzések, anyanyelvi-célnyelvi összevető vizsgálatok), kibővített nyelvi anyag elemzésével tovább árnyalhatók.

6. Összegzés

A disszertáció témája az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok funkcionális pragmatikai aspektusainak tanulmányozása volt, amely az olasz nyelvi összevető elemzéseken keresztül az interkulturális szempontokat is bevonta a vizsgálódásba. Jelen dolgozat a vizsgálatokban a bókot, a dicséretet, a beszédpartnerre irányuló, pozitív értéktulajdonítást kifejező elismerő kijelentéseket egységesen elismerő megnyilvánulásként definiálta (hangsúlyozva azonban az eltérő jelentéseket, amelyek az elemzésekben, valamint a nyelvi anyag gyűjtéséhez használt tesztekben (DCT) is megmutatkoztak a szituációk jellegén keresztül). A kutatás a magyar nyelvre vonatkozó vizsgálati eredményeket (3. fejezet) a magyar mint idegen nyelvre is alkalmazta (5. fejezet). A kognitív stilisztikai szempontokat érvényesítő fejezet (4.) az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok stílusára koncentrált. A magyar nyelvi adatokra épülő kutatás célja az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok különféle megközelítési módokat alkalmazó vizsgálata, a nyelvi mintázatok, prototipikus nyelvi szerkezetek megfigyelése volt eltérő nyelvi kontextusban.

A kutatás főbb eredményének tekinthető, hogy olyan témában végzett vizsgálatokat, amely magyar nyelvi szempontból kevésbé feltárt terület, a beszédaktusok közül az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok magyar nyelvre vonatkozó sajátosságait helyezte a középpontba. Az interkulturális aspektus bevonása is releváns, amely – a nemzetközileg is alkalmazott vizsgálati módszer mintájára – a nyelvi viselkedés kulturális különbségeit tanulmányozta összevető elemzéseken keresztül. A vizsgálati eredmények összegzését a kutatás alapvető feltevéseire, illetve az ezekhez kapcsolódó kérdésekre reflektálva végzem el.

I.) A kutatás azt feltételezte, hogy az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megformáltsága függ az interakció jellegétől, a kontextuális tényezőktől, valamint a szociokulturális kontextustól. Az ehhez kapcsolódó kutatási kérdés a következő volt:

1.) Az udvarias magyar nyelvi viselkedésben milyen módon érvényesül a nyelvi szerénység, melyek a megjelenési formái, milyen stratégiák (Holmes 1986), milyen

prototipikus, sematikus nyelvi szerkezetek mutatkoznak meg a nyelvi adatokban?

A nyelvi adatok alapján megfigyelhető, hogy a szerénység elve a magyar beszélőközösség udvarias nyelvi viselkedésének meghatározója, a szerénység nyelvi megjelenési formái függenek az interakció jellegétől, valamint a kontextuális tényezőktől. A saját erővel elért teljesítmény dicséretét közvetlenebb módon elfogadjuk, mint a külsőnkre utaló elismerő megnyilvánulást, amely esetben jellemzőbbek az elismerést elutasító, nyelvi szerénységre utaló reakciók. Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban a bók, dicséret értékének csökkentését kifejező vagy az elismerést minősítő (nyelvi szerénységet implikáló, egyet nem értő) nyelvi mintázat mutatkozik meg erőteljesebben (gyakran ironikus, önironikus formában). A teljesítményre vonatkozó elismerésnél az eredményért tett erőfeszítést magyarázó (elterelő, a szerénység megnyilvánulására utaló) választípus is hangsúlyt kap, valamint az örömet kifejező (elfogadást mutató) nyelvi séma.

A fentiekkel összefüggésben a kutatás az alábbi kérdést is feltette:

2.) Az aszimmetrikus – szimmetrikus személyközi viszonyok milyen módon és mértékben határozzák meg a nyelvi viselkedést, a kommunikációs stratégiák és az azokhoz kapcsolódó nyelvi megoldások kiválasztását?

Az eredmények alapján az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban mutatkozó nyelvi szerénységnek az aszimmetrikus és a szimmetrikus kommunikációban is alapvető szerepe van (a vizsgálatok az aszimmetrikus főnök–beosztott, tanár–diák és a szimmetrikus kollégák vagy barátok közötti viszonyokra fókuszáltak). A felek között fennálló társadalmi vagy személyes viszony szimmetriája vagy aszimmetriája befolyásolja a válaszok megformáltságát. Az aszimmetrikus kapcsolatban, magasabb hatalmi pozícióban lévő személlyel szemben jellemzőbb a másik véleményéhez közelítő nyelvi sémák alkalmazása, a köszönet, az elterelő magyarázat és az öröm kifejezése.

II.) A kutatás továbbá azt feltételezte, hogy az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokhoz kapcsolódó metareflexív viszonyulás bizonyos tényezők függvénye: függ a válaszok jellegétől, a nyelvi megformáltságától, a kontextuális tényezőktől. Az ehhez kapcsolódó kutatói kérdés az alábbi volt:

1.) Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokhoz fűződő értékelő viszonyulás, a válaszok megfelelősége (Watts 2003) milyen módon alakul (pozitív, semleges, negatív reflexió) egy adott kontextusban, egy adott választípusnál, nyelvi sémánál?

A magyar adatközlőktől nyert adatok alapján pozitívan jelölt adekvát választípus az öröm kifejezése, a kétkedést megfogalmazó, magyarázó kérdés (a direkt kérdések kivételével), a teljesítményre vonatkozó dicséret esetében a magyarázkodó válaszok, valamint a köszönet. Nem megfelelő reagálás az önironikus tartalmú kijelentés, az elismerés elfogadásának és elutasításának direkt módja, valamint az a szituáció, amikor valaki nem válaszol semmit az elismerésre. Kétféle nyelvi mintánál volt tapasztalható a semleges viszonyulás. Az egyik az olyan formailag egyetértést implikáló reagálás, amelynek pragmatikai jelentése a kontextustól függően ellentétes értelmezést is kaphat, tehát megfelelő és nem megfelelő viszonyulást is eredményezhet (pl. *persze, természetesen*). Valamint arra is volt példa az eredményekben, hogy egy szleng kifejezést tartalmazó válasz kapott semleges minősítést.

III.) A kutatás azt is feltételezte, hogy az elismerő megnyilvánulásra adott válaszok stílusa eltéréseket mutathat a szociokulturális tényezők mentén, a stílus szociokulturális dimenziójában. A kutatás ehhez kapcsolódóan az alábbi kérdést tette fel:

1.) A helyzet és az érték szociokulturális tényezői milyen összefüggéseket mutatnak az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok típusaival, a válaszokban megmutatkozó nyelvi sémákkal, a szituációk jellegével?

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok típusaiban megfigyelhetők a helyzet és az érték szociokulturális tényezőivel való összefüggések. A magyar nyelvi mintákra jellemző az informális, értékmegvonó stílus, amely rendszerint a megnyilatkozóknak az elhangzott elismerés tartalmára vagy az önmagára vonatkozó negatív (az elismeréssel egyet nem értő) véleményében jelenik meg. A bókot vagy a dicséretet elutasító válaszok nyelvi megformáltságát az ironikus, önironikus vagy gúnyt implikáló kifejezések és a szleng jellemzik, melyek a helyzet és az érték változóját tekintve informális és értékmegvonó stílusú megnyilvánulások. A magyarázó jellegű reagálások inkább formális, de informális

stílust is implikálhatnak, az örömet kifejező és az elismerést viszonzó válaszok pedig formális stílust mutatnak (a magyar és az olasz válaszokban is). A helyzet és az érték tartományában informálisak és értékmegvonók azok a válaszok, amelyek explicit és implicit kijelentésekben, metapragmatikai reflexiókon keresztül fejezik ki a bókkal való egyet nem értést. A külsőre vonatkozó bókokat gyakrabban követik informális, értékmegvonó stílusú válaszok. Az olasz nyelvi anyagban megjelenő témaváltó válaszok informális stílust implikálnak, az elismerést elfogadó, arra utaló pozitív reagálásaik azonban formális, értéktelítő stílusban realizálódnak.

A fentiekkel összefüggésben vetődött fel az alábbi kérdés:

2.) A helyzet és az érték tényezője mentén az eltérő választípusok milyen protostílusban formálódnak, és milyen tipikus együttállások alakulnak ki?

Az interperszonális kapcsolatok alakulása szerint megfigyelhetők tipikus együttállások a helyzet és az érték tényezője mentén. A hatalmi távolságot (nem egyenrangú beszédpartner, például főnök, tanár) a konvencionális nyelvi viselkedésmódban a formális protostílus jeleníti meg (helyzet: formális, érték: értéktelítő). A közvetlenebb (baráti, ismerősi) viszonyban a szociokulturális faktorok együttállása alapján az informális protostílus dominál (helyzet: informális, érték: értékmegvonó). A formális és az értéktelítő stílus együttes előfordulása alapján az örömet kifejező és a magyarázó jellegű reagálásokban formális protostílus jön létre. Az informális és értékmegvonó altartományok együttállása pedig az egyet nem értő válaszok esetében informális protostílust eredményez. A stílusok keveredése is előfordult egy megnyilatkozáson belül, ami heterogén stílust, informális és formális protostílust implikál. A szleng és a szociokulturális tényezők összefüggéseit vizsgálva (a helyzet és az érték stílustartományában) informális protostílus mutatkozik meg.

IV.) A kutatás még azt is feltételezte, hogy az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban interkulturális aspektusból is megfigyelhetők bizonyos sajátosságok, összefüggések: a magyar és az olasz választípusok között eltérések mutatkoznak a nyelvi szerénység kifejeződésében; az anyanyelv befolyásolja az idegen nyelvi viselkedést, és a nem anyanyelvi környezet hatással van az anyanyelvi viselkedésre. Ezzel kapcsolatban lényegi kérdésként fogalmazódott meg a következő:

1.) A magyar és az olasz választípusokban, az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok nyelvi sémáiban milyen eltérések és hasonlóságok mutatkoznak a nyelvi szerénység megjelenési módjaiban?

A magyar–olasz összevető vizsgálat rámutatott arra a nyelvi mintákon keresztül, hogy a magyar reagálásokban az elismerés értékének gyengítése (elsősorban a külsőre utaló elismerés esetében), valamint az elért eredményért tett erőfeszítést hangsúlyozó magyarázat formálódik meg (a teljesítmény elismerésére adott reagálásokban). Az olasz válaszokban pedig általában a nyelvi szerénység és a beszédpartnerrel szembeni egyetértés közötti nyelvi viselkedés mutatkozik, gyakoriak a témaváltó, az elterelő, magyarázó reagálások. A magyar és az olasz nyelvi anyag stílussajátosságaira a III. pontban összegzett eredmények reflektáltak.

A fentiekkel kapcsolatban továbbá az alábbi kérdés is felvetődött:

2.) Az olasz anyanyelvűek elismerő megnyilvánulásokra adott magyar nyelvű válaszainak megformáltságára, a nyelvi megoldások kiválasztására milyen hatással van az olasz nyelvi viselkedés és a magyar nyelvismeret?

Az olasz anyanyelvűek elismerő megnyilvánulásokra adott válaszaiban különféle udvariassági stratégiák jelentek meg, amelyek közül a beszédpartner elismerését indirekt módon elutasító stratégiák voltak a jellemzőbbek (pl. magyarázó válaszok, erőfeszítés, kétkedés kifejezése), ami azzal a feltevessel magyarázható, hogy az anyanyelvi sajátosságok (melyek az olasz nyelvi mintákban is megmutakoztak) befolyásolják a magyar nyelvi viselkedésüket (a magyar adatközlők nyelvi anyagában a direkt elutasítást kifejező válaszok voltak a meghatározók). A nyelvi szerkezetek megformáltságát és alkalmazását a nyelvismeret, a nyelvi kompetencia is befolyásolja, a vizsgált nyelvi anyagban megfigyelhető a pragmatikai hiba jelensége (alacsonyabb nyelvtudás esetén), valamint az ironikus kifejezésmód is megjelent különféle nyelvi formában és stratégiában.

A kutatás ehhez kapcsolódóan még a következő kérdést is megfogalmazta:

3.) Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokra vonatkozó értékelő

viszonyulásban milyen eltérések és hasonlóságok figyelhetők meg magyar mint idegen nyelvi (köztes nyelvi) és származásnyelvi aspektusból, milyen hatással van az eltérő nyelvi közeg a nyelvi viselkedésre?

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségére reflektáló kérdőíves vizsgálat bizonyos tendenciákat mutatott a makroszintek alapján, a külföldi válaszadók, valamint a származásnyelvi és a magyar nyelvterületen élő magyarok eredményeit összevetve. A csendet – amikor a beszédpartner nem válaszol az elhangzó elismerésre – a válaszadók többsége nem megfelelő reakciónak értékelte, tehát negatív viszonyulást mutattak mindhárom vizsgálatban (a csend értelmezésében tapasztalható kulturális eltéréseket nagyobb számú külföldi válaszadóval érdemes lenne pontosítani). A külföldiek és a származásnyelvi magyarok eredményei az elutasító nyelvi viselkedést kevésbé adekvátnak minősítették, mint az anyanyelvi területen élő magyar válaszadók.

A kérdőíves eredmények alapján eltérések figyelhetők meg az Olaszországban és az anyanyelvi területen élő magyarok között, elsősorban két választípushoz való viszonyulásban: az elismerést viszonzó és a szleng kifejezéseket alkalmazó reagálások esetében. A szleng kifejezéseket a származásnyelvi magyarok kevésbé vélték megfelelőnek, ami azzal a feltételezéssel indokolható, hogy az anyanyelvet nem autentikus környezetben használva megfelelőbbnek érzékelik a standard nyelvi kifejezésformát. Az elismerést viszonzó válaszokat azonban az olasz nyelvkörnyezetben élő magyarok adekvátabbnak értékelték. Ez azzal indokolható – a korábbi vizsgálatokra támaszkodva és az olasz válaszok sajátosságainak figyelembevételével –, hogy a nyelvi közeg befolyásolja az olasz nyelvkörnyezetben élő magyarok értékelő viszonyulását.

Az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok funkcionális pragmatikai és kognitív stilisztikai szempontú, valamint a magyar mint idegen nyelvre is kiterjedő vizsgálatának módszerei és eredményei megfelelő alapot jelentenek további – az interkulturális aspektust is érvényesítő – elemzésekhez. A dolgozatban bemutatott vizsgálatok és azok eredményei a magyar mint idegen nyelvre (L2) vonatkozóan oktatásmódszertani szempontból is alkalmazhatók, a pragmatikai kompetenciát – mint a nyelvtudás egyik összetevőjét – kiemelő kommunikatív nyelvoktatás keretében is hatékonyan hasznosíthatók, mivel a kulturális interakció részét képező udvarias nyelvi viselkedést a magyar mint idegen nyelv

tanításában is szükséges hangsúlyozni. A nyelvtanítás gyakorlati folyamatában tehát a nyelv pragmatikai aspektusát is érdemes figyelembe venni. A Tolcsvai Nagy–modellre (2005, 2012) épülő kognitív stilisztikai vizsgálat újdonsága, hogy az elismerő megnyilvánulásokat egy új (eddig nem alkalmazott) aspektusból közelítette meg.

A kutatás eredményei tehát több szempontból is relevánsak. Reflektálnak az udvarias nyelvi magatartás sajátosságaira, az interkulturális szempontokat is érvényesítő, plurikulturális környezetben történő vizsgálat lehetőséget ad a nyelvi kifejezőmód sajátosságainak megfigyelésére. Az elemzések meghatározó adatokkal szolgálhatnak további (interkulturális, más nyelvekkel összevető, magyar mint idegen nyelvi, a magyar diaszpórára kiterjedő) vizsgálatokra, valamint a téma kognitív pragmatikai keretben történő értelmezésére, továbbgondolására. A kutatás folytatásaként termékeny vizsgálati szempont lehet az olasz nyelvterületen élő magyarok olasz nyelvű válaszainak tanulmányozása és a magyar válaszaikkal való kontrasztív elemzése is.

Az elismerő megnyilvánulásokkal kapcsolatos intralingvális és interlingvális kutatásokat érdemes (szükséges lehet) újabb vizsgálatokkal bővíteni, mert a szociokulturális tényezők, a társadalmi változások, a globalizáció hatására módosulhat az újabb generációk nyelvi viselkedése, ahogyan ezt Árvay Anett (2015: 10) is megállapítja. Így az is feltételezhető, hogy az eddigi kutatási eredményekhez képest az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszokban megjelenő nyelvi szerénység megnyilvánulási módjaiban is érzékelhető majd változás. A disszertációban bemutatott vizsgálatok és eredmények lehetőséget adnak a téma további tanulmányozására, az elemzések kibővített nyelvi anyagon keresztül pontosíthatók, a felmerülő kérdések, felvetések tovább árnyalhatók.

- Al Falasi, Hessa 2007. Just say “Thank you”: A study of compliment responses. *The Linguistic Journal* 2(1). 28–42.
- Alfonzetti, Giovanna 2009. *I complimenti nella conversazione*. Editori Riuniti Univ. Press. Roma.
- Alfonzetti, Giovanna 2013. Compliments. In: Marina Sbisà – Ken Turner (szerk.) *Pragmatics of Speech Actions*. Mouton De Gruyter. 555–586.
- Alfonzetti, Giovanna 2015. Variazioni interculturali nei complimenti: la modulazione dell'intensità. *Le forme e a storia. Rivista di Filologia Moderna*. 2015/1. 37–54.
- Al-Mansoob, Najeeb Taher – Patil, K. S. – Alrefae, Yasser Mohammed 2019. A Cross-cultural Study of The Speech Act of Compliments in American English and Yemeni Arabic. *LANGKAWI Journal* 5(1). 1–12.
- Alotaibi, Abdullah M. 2016. An Analysis of Compliment Responses by Kuwaiti EFL Learners: A Pragmatic Approach. *European Scientific Journal* 12/10. 74-89.
- Althigafi, Khalid 2017. *Pragmatic Failure in Compliment Responses among Saudi Speakers of English*. ISERD-278th International Conference on Education and E-Learning (ICEEL).
- Arcanum Digitális Tudománytár (<https://www.arcanum.hu/hu/adt/>, utolsó letöltés: 2019. június 10.)
- Árvay Anett 2015. Az interkulturális pragmatika szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásában, In: Bódog Alexa – Csatár Péter – Németh T Enikő – Vecsey Zoltán (szerk.) *Használat és hatás: újabb eredmények a magyarországi pragmatikai kutatásokban*. Loisir Kiadó. Budapest. 187–223.
- Austin, John Langshaw 1962. *How to do things with words*. Oxford. Clarendon. [Magyarul: 1990. *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó.]
- Bachman, Lyle F. 1990. *Fundamental considerations in language testing*. Oxford University Press. Oxford.
- Balázs Géza 1993. Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben. *Nyelvtudományi Értekezések* 137.
- Balázs László – H. Tomesz Tímea – H. Varga Gyula 2013. *A kommunikáció elmélete és gyakorlata*. Gramma Kiadó. Eger.

- Balboni, Paolo Ernesto – Caon, Fabio 2015. *La comunicazione interculturale*. Marsilio. Venezia.
- Balboni, Paolo Ernesto 1999. *Prole comuni, Culture diverse. Guida alla comunicazione interculturale*. Marsilio Editore. Venezia.
- Balogh Katalin 2002. A nyelvészeti udvariasság-elméletek jelentősége a nyelvoktatás számára. *BGF Tudományos évkönyv* 2002. 336–342.
- Bañcerowski 2000a. A nemverbális kommunikáció egyes kérdései. In: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest, ELTE, Szlav és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék. 101–108.
- Bañcerowski Janusz 2000b. A nyelvhasználat elvei és etikai dimenziói. In: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest, ELTE, Szlav és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék. 312–315.
- Bañcerowski Janusz 2003. A nem verbális kommunikáció mint a kognitív nyelvészeti kutatások tárgya. *Magyar Nyelvőr* 4–12.
- Bándli Judit – Maróti Orsolya 2003. Kultúra és nyelvi viselkedés. Japán diákok kérési és visszautasítási stratégiái magyar nyelven. *Hungarológiai Évkönyv* 4: 137–52.
- Bándli Judit 2013. Az egyet nem értés pragmatikája. *Magyar Nyelvőr*, 13/1: 97–110.
- Bándli Judit 2014. A pragmatikai kompetencia fogalma a nyelvoktatásban. *THL2*. (1). 34–43.
- Bándli Judit 2015. (Túl) Direkt stratégiák a célnyelvi kommunikációban. *THL2 (1-2)*. 5–14.
- Bándli Judit 2016. (Too) Direct Strategies in Target Language Communication In: Szili Katalin – Bándli Judit – Maróti Orsolya (szerk.) *Pragmatics in Practice. Empirical Studies in the Hungarian Languages*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest. 129–138.
- Bárdos Jenő 2000. Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla – Hámosi Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika “harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr* 134./3. 298–321.
- Bazzanella, Carla 2005. *Linguistica e pragmatica del linguaggio*. Laterza. 180–187.
- Bednarek, Monika. 2011. Approaching the Data of Pragmatics. In: Bublitz, Wolfram – H. Jucker, Andreas – P. Schneider, Klaus (szerk.) *Foundations of Pragmatics*. Walter de

Gruyter. Berlin, Boston. 537–560.

Beebe, Leslie – Tomoko Takahashi – Robin Uliss-Weltz 1990. Pragmatic transfer in ESL refusals. In: Scarcella, Robin – Andersen, Elaine – Krashen, Stephen (eds) *Developing Communicative Competence in a Second Language*. New York, Newbury House. 55–73.

Beebe, Leslie M. – Cummings, M. C. 1996. Natural speech act data versus written questionnaire data: How data collection method affects speech act performance. In: Gass, S. M. – Neu, J. (szerk.) *Speech acts across cultures*. Berlin: Mouton de Gruyter. 65–86.

Bergqvist, Thérèse 2009. Compliment responses among native and non-native English speakers. Evidence of Pragmatic transfer from Swedish into English.

Bertogna, Tiziana 2013. *Inter nos. Fondamenti di comunicazione interculturale*. Narcissus.me.

Bettoni, Camilla – Rubino, Antonia 2007. Reacting to complaints: Italian vs. Anglo-Australians. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata* XXXVI/3: 483–498.

Bettoni, Camilla 2006. *Usare un'altra lingua. Guida alla pragmatica interculturale*. Editori Laterza, Roma-Bari.

Bianchi, Claudia 2003. *Pragmatica del linguaggio*. Laterza. Bari. 91–96., 139–140.

Bianchi, Claudia 2009. *Pragmatica cognitiva. I meccanismi della comunicazione*. Laterza. Roma-Bari.

Blum-Kulka, S. 1982. Learning how to say what you mean in a second language: a study of speech act performance of learners of Hebrew as a second language. *Applied Linguistics*. 3: 29–59.

Blum-Kulka, S. – House, J. – Kasper, G. (szerk.) 1989. *Cross-cultural Pragmatics*. Norwood.

Brown, P. – Levinson, S. 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge University Press. Cambridge.

Brown, P.–Fraser, C. 1979. Speech as a marker of situation. In: K. Scherer–H. Giles (eds.), *Social markers in speech*. Cambridge, Cambridge University Press. 33–63.

Brown, P.–Levinson, S. 1978. Universals in language usage. Politeness phenomena. In: Goody, E. N.: *Questions and Politeness strategies in social interaction*. CUP. Cambridge.

Brown, P.–Levinson, S. 1990. Univerzálák a nyelvhasználatban: az udvariasság jelenségei. In: *A szóbeli befolyásolás alapjai I-II*. Tankönyvkiadó, Budapest. II./31–115.

Brown, R.–Gilman, A. 1960. The pronouns of power and solidarity. In: T. Sebeok (ed.) *Style in language*. Cambridge, MA., MIT Press. 253–277. [Magyarul: A hatalom és a szolidaritás

- névmásai. In: Pap Mária–Szépe György (szerk.) 1975. *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, Gondolat. 359–388.]
- Buda Béla 1988. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest.
- Caffi, Claudia 1999. On mitigation. In: *Journal of Pragmatics*. 31. 880-909.
- Caffi, Claudia 2012. *Mezzi linguistici della mitigazione in italiano: risultati e prospettive di ricerca*. In: Orletti, F. – Lombardi Vallauri, E. – Pompei A. (szerk.) *Grammatica e pragmatica*. Atti del XXXIV Convegno della Società Italiana di Glottologia. Roma 22-24 ottobre 2009. Il Calamo. Roma. 147-189.
- Caffi, Claudia 2013. Mitigation. In: Sbisà, M. – Turner, K. (szerk.) *Handbook of pragmatics Vol. 2, Pragmatics of Speech Actions*. De Gruyter. Berlin-New York. 257-285.
- Canale, Michael – Swain, Merrill 1980. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. *Applied Linguistics*. 1. 1–47.
- Caon, Fabio 2008. *Tra lingue e culture. Per un'educazione linguistica interculturale*. Mondadori. Milano.
- Castagneto, Marina – Ravetto, Miriam 2015. The variability of compliment responses: Italian and German data. In: Gesuato, Sara – Bianchi, Francesca – Cheng, Winnie (szerk.) *Teaching, Learning and Investigating Pragmatics: Principles, Methods and Practices*. Cambridge Scholars Publishing. Cambridge. 387–414.
- Cedar, P. 2006. Thai and American responses to compliments in English. *The Linguistic Journal*, 2., 6–28.
- Chen, Rong 1993. Responding to compliments A contrastive study of politeness strategies between American English and Chinese speakers. *Journal of Pragmatics* 20. 49–75.
- Croft, William 2010. Prefazione. In: Croft, William – Cruse, D. Alan (szerk.) *Linguistica cognitiva*. Carrocci. Roma. (*Cognitive Linguistics*. Cambridge University. Cambridge. 2004.) 11–13.
- Culpeper, Jonathan 2005. Impoliteness and entertainment in the television quiz show: The Weakest Link. *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour and Culture* 1., 35–72.
- Culpeper, Jonathan 2011a. *Impoliteness. Using language to cause offence*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Culpeper, Jonathan 2011b. Politeness and impoliteness. In: Aijmer, Karin – Andersen, Gisle (szerk.) *Sociopragmatics. Handbooks of Pragmatics*. Volume 5. Mouton de Gruyter. Berlin.

391-436.

Deme László–Grétsy László–Wacha Imre 1987. (szerk.). *Nyelvi illemtan*. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest. 91–124.

Dirven, R.–Verspoor, M. 1998/1999. *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. Amsterdam–Philadelphia, Benjamins. 212.

Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes 2015. A tetszikelés szociokulturális értéke. A tetszikelő kapcsolattartás szerepe az orvos-beteg kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 139. 39–63.

Domonkosi Ágnes 1999. A nyelvi udvariasság kérdése a magyar nyelvstudomány történetében. *Magyar nyelvjárások* XXXVII. 157–66.

Domonkosi Ágnes 2001. A megszólítás vizsgálatának módszerei és eredményei a nemzetközi nyelvstudományban. „*Magyar nyelvjárások*”. *A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvstudományi Tanszékének Évkönyve*. XXXIX. Debrecen. 87–102.

Domonkosi Ágnes 2002. A megszólítások és a beszédpartnerre utaló elemek változatai a mai magyar nyelvhasználatban. *DE Magyar Nyelvstudományi Tanszékének Kiadványai*. 88. szám 254.

Domonkosi Ágnes 2017. A nyelvi kapcsolattartás alapformái. Megszólítások és köszönések. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó. Budapest. 279-298.

Domonkosi Ágnes 2019. „...azt szoktam mondani: én így tudok Önnel dolgozni, magázódva...” Metadiskurzusok a terápiás gyakorlat megszólításairól. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.) *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. ELTE Eötvös József Collegium. Budapest. 335–357.

Éder Zoltán – Kálmán Péter – Szili Katalin 1984. Sajátos rendező elvek a magyar mint idegen nyelv leírásában és oktatásában. *Nyék*. 56. 7-15.

Éder Zoltán – Kálmán Péter – Szili Katalin 1984. Sajátos rendező elvek a magyar mint idegen nyelv leírásában és oktatásában. In: Imre Samu (szerk.). *Nyelvünk és Kultúránk* 56. Az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének tájékoztatója. 7–15.

Éder Zoltán 1980. In: Grétsy László–Kovalovszky Miklós (főszerk.). *Nyelvművelő kézikönyv* I-II. Akadémiai Kiadó, Budapest. I./1249–1256., II./124–130., 1128–1130.

- Éder Zoltán 1981/1989. A magyar mint idegen nyelv oktatásának elvi és módszertani kérdései. In: Giay Béla – Nádor Orsolya – Varga Márta (szerk.) *A hungarológia-oktatás elmélete és gyakorlata* I. Budapest. 178-188.
- Éder Zoltán 1983a. Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből. *Magyar Nyelvőr* 107. 309-323.
- Éder Zoltán 1983b. Simbiosi della lingua e cultura italiana ed ungherese nella citta di Fiume. *Fiume, Rivista di Studi Fiumani*. Padova. 5. 47-63.
- Erdősi Vanda 2008. „Nincs mit, szóra sem érdemes...” A köszönetre adott válasz beszédaktusának vizsgálata. *Hungarológiai Évkönyv*. 109–123.
- Erdősi Vanda 2012. A magyar mint idegen nyelv és kultúra közvetítése – Az oktatás és kutatás fő szempontjai. ([journal.ke.hu: http://journal.ke.hu/index.php/akk/article/view/192/2860](http://journal.ke.hu/index.php/akk/article/view/192/2860))
- Ervin-Tripp, Susan 1997. A szociolingvisztikai szabályokról: váltogatás és együttes előfordulás. In: Pléh–Síklaki–Terestyéni (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest. 507–540.
- Eslami, Zohreh R. – Ahn, Soojin 2015. Pragmatic Competence, Length of Residence, Amount of Contact and Intensity of Interaction. In: Gesuato, Sara – Bianchi, Francesca – Cheng, Winnie (szerk.) *Teaching, Learning and Investigating Pragmatics: Principles, Methods and Practices*. 57–84.
- Fraser, B. 1990. Perspectives on Politeness. *Journal of Pragmatics*. 219–236.
- Fukushima, Saeko 2000. *Requests and Culture: Politeness in British English and Japanese*. Peter Lang, Bern.
- Fukushima, Saeko 2020. *Metapragmatics of Attentiveness. A Study in Interpersonal and Cross-cultural Pragmatics*. Equinox Publishing Limited.
- Fülei-Szántó Endre 1994. A verbális érintés. *Linguistica, Series C, Relationes*, 7. Budapest.
- Gesuato, Sara – Bianchi, Francesca – Cheng, Winnie 2015. (szerk.) *Teaching, Learning and Investigating Pragmatics: Principles, Methods and Practices*. Cambridge Scholars Publishing. Cambridge.
- Giay Béla – Nádor Orsolya 1998. (szerk.) *A magyar mint idegen nyelv. Hungarológia*. Osiris. Budapest.
- Giay Béla 1998. A magyar mint idegen nyelv fogalma. In: Giay Béla – Nádor Orsolya (szerk.) *A magyar mint idegen nyelv. Hungarológia*. Osiris. Budapest. 18–25.

- Goffman, Erving 1955. On face-work: An analysis of ritual elements in social interaction. *Psychiatry* 18. 213–231.
- Goffman, Erving 1967. *Interaction ritual: essays on face to face behaviour*. Garden City, New York, Anchor Books.
- Goffman, Erving 1980. *A mindennapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat. Budapest.
- Goffman, Erving 1990. A homlokzatról. In: *A szóbeli befolyásolás alapjai I-II*. Tankönyvkiadó, Budapest. II./3–30.
- Goffman, Erving 1999. *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Pólya Kiadó, Budapest.
- Golato, Andrea 2003. Studying compliment responses: A comparison of DCTs and recordings of naturally occurring talk. *Oxford Applied Linguistics*, 24(1)., 90–121.
- Grice, H. Paul 1975. Logic and conversation (1967). In: Cole, Peter – Morgan, Jerry L. (szerk.) *Syntax and Semantics Vol. 3. Speech Acts*. Academic Press. New York. 41–58.
- Grice, H. Paul 1997. A társalgás logikája. In: Pléh–Síklaki–Terestyéni (szerk.). *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest. 188–197.
- Gróf Annamária 2012. *A magyar nyelv érzelmkifejező rendszere interkulturális aspektusból*. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar. Budapest.
- Grossi, Vittoria 2009. Teaching Pragmatic Competence: Compliment and Compliment Responses in the ESL Classroom. *AMEP Research Centre* 24(2). 53–62.
- Gu, Y. 1990. Politeness Phenomena in modern Chinese. *Journal of Pragmatics* 14: 237–257.
- Gudykunst, William B. 2003. *Cross-Cultural and Intercultural Communication*. Sage.
- Habermas, Jürgen 1997. Mi az egyetemes pragmatika? In: Pléh–Síklaki–Terestyéni (szerk.). *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest. 228–259.
- Hall, Edward T. 1975. *Rejtett dimenziók*. Gondolat, Budapest.
- Halliday, Michael A. K. 1978. *Language as a social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London, Baltimore: University Park Press.
- Halliday, Michael A. K. 2004. The spoken language corpus: A foundation for grammatical theory. In: Karin Aijmer and Bengt Altenberg (szerk.) *Advances in Corpus Linguistics. Papers from the 23rd International Conference on English Language Research on Computerized Corpora*. Amsterdam/New York. Rodopi. 11–39.
- Hámori Ágnes 2008. A figyelem és a beszédaktusok összefüggései a társalgásban. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 161–202.
- Hámori Ágnes 2009. *A figyelem és a beszédaktusok összefüggései a társalgásban*. PhD-

értekezés. ELTE. Budapest.

Hegedűs Rita 2004. második, bővített kiadás: 2019. *Magyar nyelvtan: formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Kiadó.

Herbert, Robert K. 1986. Say “thank you” or something. *American Speech*. 61(1). 76–88.

Hidasi Judit 2004. *Interkulturális kommunikáció*. Scolar kiadó. Budapest.

Holmes, Janet 1986. Compliments and compliment responses in New Zealand English. *Anthropological Linguistics* 28: 485–508.

Holmes, Janet 1990. Politeness strategies in New Zealand Women’s Speech. In: Allan, Bell –Holmes, Janet (szerk.) *New Zealand ways of speaking English*. Bristol. England: Longdunn Press. 252–275.

Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós 1992. (szerk.) *Magyar értelmező kéziszótár* (ÉKsz.). Akadémiai Kiadó. Budapest.

Kádár, Dániel Z. – Culpeper, Jonathan 2010. Historical (Im)politeness: An Introduction. In: Culpeper, Jonathan – Kádár, Z. D. (szerk.) *Historical (Im)politeness*. Peter Lang. Bern. 9–37.

Kádár, Dániel Z. – Michael Haugh 2013. *Understanding Politeness*. Cambridge. Cambridge University Press.

Kádár, Dániel Z. 2014. Historical Pragmatics. In: Chappelle, Carol A. ed. *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Wiley. London. 1–6.

Kádár, Dániel Z. 2017. *Politeness, Impoliteness and Ritual. Maintaining the Moral Order in Interpersonal Interaction*. Cambridge University Press. Cambridge.

Kasher, A. 1998. *Pragmatics. Critical Concepts*. Routledge. London.

Kasper, Gabriele 1990. Linguistic politeness: Current research issues. *Journal of Pragmatics* 14: 193–218.

Kasper, Gabriele 2000. Data collection in pragmatics research. In: Helen Spencer-Oatey (szerk.), *Culturally Speaking. Managing Rapport through Talk Across Cultures*, 316–341. London/New York. Continuum.

Kecskés István 2014. *Intercultural Pragmatics*. Oxford University Press. New York.

Kecskés, István 2017. Cross-cultural and intercultural pragmatics. In: Huang, Yan (szerk.) *The Oxford Handbook of Pragmatics*. Oxford University Press. Oxford. 400–415.

Kedveš, Ana 2011. *Compliments and Compliment Responses across Cultures and Gender: A Case of a British and American TV Show “The Office”*. Szakdolgozat. University of

Osijek. Croatia.

Kertész Manó 1933. *Szállok az Úrnak. Az udvarias magyar beszéd története*. Révai Kiadás.

Király Gábor – Dén-Nagy Ildikó – Géring Zsuzsanna – Nagy Beáta 2014. Kevert módszertani megközelítések. Elméleti és módszertani alapok. Kultúra és Közösség. IV. folyam V. évfolyam 2014/II. Szám. 95–104.)

Kiss Jenő 1993. Köszönés- és megszólításformák a rábaközi Mihályiban. *Magyar Nyelvőr* 117: 208–228.

Kiss Jenő 1995. A nyelvi tiszteletadás. In: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzetközi Tankönyvkiadó, Budapest. 268–278.

Kiss Jenő 2003. A nyelvi változás. In: Kiss J.–Pusztai F. (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó. Budapest. 23–68.

Koczogh Helga Vanda 2012. The Role of Gender in Verbal Disagreement: a Study of Disagreement Strategies Employed by Hungarian Undergraduate Students. *Gender Studies*. 307–321.

Kryk-Kastovsky, Barbara 2006. Impoliteness in early modern English courtroom discourse. *Journal of Historical Pragmatics*, 7(2). 213–243.

Kuna Ágnes – Hámori Ágnes 2019. „Hallgatom, mi a panasz?” A metapragmatikai reflexiók szerepei és mintázatai az orvos-beteg interakciókban. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.) *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Eötvös József Collegium. Budapest. 215–240.

Kuna Ágnes 2016. Hogy tetszik lenni? Hogy vagyunk, hogy vagyunk? A közelítés nyelvi stratégiái az orvos-beteg találkozásokon. *Magyar Orvosi Nyelv* 16. 75–79.

Kuna Ágnes 2019. *Nyelv, meggyőzés, gyógyítás. A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Labov, William 1972. *Sociolinguistic patterns*. Oxford. Basil Blackwell.

Labov, William–Fanshel, David 1997. Beszélgetési szabályok. In: Pléh–Síklaki–Terestyéni (szerk.). *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest. 395–435.

Ladó János 1958–59. Köszönés és megszólítás napjainkban I-II. *Magyar Nyelvőr* 82: 422–430, 83. 23–36.

Lakoff R. T. 1973. The logic of politeness; or, Minding your P's and Q's. In: *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society*. University of Chicago. Chicago. 220–39.

- Láncz Irén 2013. A dicséretre adott válaszok a magyar és a szerb nyelvben. *Hungarológiai Közlemények*. XLIV./2. Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. Újvidék. 99–114.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I. Theoretical Foundations*. Stanford, California.
- Langacker, Ronald W. 1999. Assessing the cognitive linguistic enterprise. In: Janssen, Theo – Redeker, Gisela (eds.) *Cognitive linguistics: Foundations, scope, and methodology*. Mouton de Gruyter. Berlin, New York. 13–60.
- Leech, Geoffrey Neil 1983. *Principles of pragmatics*. London. Longman.
- Leone, Paola 2011. Il litigio scortese: pratiche comunicative e didattica del parlato. In: Leone, Paola – Mezzi, Tiziana (szerk.). *Didattica della comunicazione orale*. Franco Angeli. Milano. 96–115.
- Levenston, Edward 1975. Aspects of testing the oral proficiency of adult immigrants to Canada. In: Leslie Palmer and Bernard Spolsky (szerk.), *Papers on Language Testing 1967–1974*, 67–74. Washington, DC. TESOL.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Locher, Miriam A. – Watts, Richard J. 2005. Politeness theory and relational work. *Journal of Politeness Research* 1. 9–33.
- Lorenzo-Dus, Nuria 2001. Compliment responses among British and Spanish university students: A contrastive study. *Journal of Pragmatics*, 33., 107–127.
- Maíz-Arévalo, Carmen 2010. Intercultural Pragmatics: a contrastive analysis of compliments in English and Spanish. In: Gomez, Maria Luisa Blanco – Arrese, Juana I. Marin (szerk.) *Discourse and Communication: Cognitive and Functional Perspectives*. Dykinson & Universidad Rey Juan Carlos. Madrid. 175–208.
- Malinowski, Bronislaw 1953. The problem of meaning in primitive languages. In: Odgen, C. K. – Richards, I. A. *The Meaning of Meaning*. New York, London. 296–336.
- Mariani, Luciano 2015. Tra lingua e cultura: La competenza pragmatica interculturale. *Italiano LinguaDue* 1. 111–130.
- Maróti Orsolya 2003. Szia, professzor úr! Pragmatikai hibák idegen ajkúak magyar nyelvhasználatában. Nádor Orsolya – Szűcs Tibor (szerk.) *Hungarológiai évkönyv*. 4. évf./1. 166–171.
- Maróti Orsolya 2005. Véletlen – vagy tipikus hiba? *Hungarológiai Évkönyv*. 6. Pécsi

Tudományegyetem. Pécs. 50–55.

Maróti Orsolya 2012. A Pragmatic View of Heritage Language and Its Relation to HSL. *Berliner Beiträge zur Hungarologie Band 17*. 219 – 229.

Maróti Orsolya 2019a. A köztesnyelv és a származásnyelv viszonyáról – Származásnyelvi szemlélettel a közösségi oktatás hatékonyságának javításáért. *THL2. A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*. 38–65.

Maróti Orsolya 2019b. Politeness and pragmatic competence in teaching Hungarian as a Second Language: Successes and Pitfalls. In: Szende, Thomas–Alao, Georges (szerk) *Pragmatic and Cross-Cultural Competences: Focus on Politeness*. Peter Lang. Bruxelles, Bern, Berlin, New York, Oxford, Wien. 187–203.

Mártonfi Ferenc 1972. A tiszteletiség kifejezési formáiról a kelet- és délkelet-ázsiai nyelvekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok ÁNyT*. VIII. 159–180.

Matsumoto, David – Yoo, Seung Hee 2006. Toward a new generation of cross-cultural research. *Perspectives in Psychological Science*, 1. 234-250.

Mazzotta, Patrizia 2007. Il ruolo della cortesia nella formazione della competenza interculturale. *Studi di Glottodidattica* 4. Università degli studi di Bari. 71-89.

Meoli, Chiara 2010. Quali tutele per le minoranze linguistiche? Spunti di diritto comparato, www.europeanrights.eu/public/commenti/minoranze_linguistiche_MEOLI.doc.

Miklós Magdaléna 2000. A magyar nyelvkönyvek magyarsággépe. In: Szűcs Tibor (főszerk.) *Hungarológiai Évkönyv* 1. Pécsi Tudományegyetem. 72–82.

Nádor Orsolya 1998. A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának története. In: Giay Béla – Nádor Orsolya (szerk.): *A magyar mint idegen nyelv. Hungarológia*. Osiris, Budapest, 39–99.

Nádor Orsolya 2017. A magyar nyelv külföldi megismertetése, vonzereje. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó. Budapest. 465–483.

Nagy C. Katalin 2011. A diakrón beszédaktus-kutatás egyes módszertani problémáiról. In: Gécseg Zsuzsanna (szerk.) *LINGDOK 10. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. Szeged.

Nagy C. Katalin 2018. Történeti beszédaktus-kutatás: a középkori katalán plaure 'tetszik' igével alkotott szerkezetekről. *Jelentés és Nyelvhasználat* 5. A Pragmatika Centrum és az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék folyóirata.

Nagyházi Bernadette 2012. *Az egyszerű mondat szórendjének egy lehetséges tanítási*

modellje a magyar mint idegen nyelv oktatásban. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem.

Nelson, G. L. – Al-Batal, M. – Echols, E. 1996. Arabic and English compliment responses: Potential for pragmatic failure. *Oxford Applied Linguistics*, 17(4). 411–432.

Nemesi Attila László 2000. Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 4. sz. 418–436.

Nemesi Attila László 2004. Udvariasság és racionalitás a nyelvhasználatban. In: Ivaskó Livia (szerk.). *A kommunikáció útjai*. Gondolat Kiadó, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport. 157–179.

Németh T. Enikő 2003. A kommunikatív nyelvhasználat elvei. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XX: 221–254.

Nurani, Lusiana Marlina 2009. Methodological issue in pragmatic research: is discourse completion test a reliable data collection instrument? *Jurnal Sosioteknologi*. 17/8. 667–678.

Nuzzo, Elena – Gauci, Phyllisienne 2012. *Insegnare la pragmatica in italiano L2, recenti ricerche nella prospettiva della teoria degli atti linguistici*. Carocci. Roma.

Nuzzo, Elena 2007. *Imparare a fare cose con le parole. Richieste, proteste, scuse in italiano lingua seconda*. Perugia. Guerra.

Nyomárkay István 1998. A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. *Magyar Nyelvőr* 277–283.

Pál Erika 2000. A magyar imázs a magyar nyelvkönyvekben. In: Szűcs Tibor (főszerk.) *Hungarológiai Évkönyv* 1. Pécsi Tudományegyetem. 149–164.

Pap Andrea 2008. A szerénység megnyilvánulási módjai az udvariassági stratégiákban. In: Gherdán Tamás – Schultz Judit (szerk.): *Félúton* 2. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola. 70–80.

Pap Andrea 2011. Adalékok a nyelvi benyomáskeltés stratégiáihoz (udvariassági elvek a magyarok nyelvhasználatában). *Magyar Nyelvőr* 135. évf. 1. szám. 78–89.

Pap Andrea 2012. „Köszönöm a bókot.” Az elismerő megnyilvánulások és válaszok magyar és olasz diskurzusokban. (egy lehetséges kognitív stilisztikai vizsgálat). In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: ELTE. 161–189.

Pap Andrea 2013. „Thanks for the compliment”. Appreciative utterances and responses in Hungarian and Italian conversations (a possible cognitive stylistic analysis), in *Studia*

Linguistica Hungarica (Formerly Annales Sectio Linguistica), The Linguistic Journal of the Faculty of Humanities Eötvös Loránd University, ELTE, Budapest: 77–98.

Pap Andrea 2014. Udvariasság a bók-válasz kontextusban. Magyar-olasz interkulturális vizsgálat. *MANYE XXIII. Nyelv – társadalom – kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák* I.–II. szerk. Ladányi Mária, Vladár Zsuzsa, Hrenek Éva. MANYE – Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2014. II/450.

Pap Andrea 2016. Hogyan legyek udvarias magyarul? - Az udvarias nyelvi viselkedés kérdései magyarul beszélő olasz anyanyelvűek esetében. In: Dóla Mónika – Nádor Orsolya – Szűcs Tibor (szerk.): *Hungarológiai Évkönyv*, 17./1., Pécsi Tudományegyetem. Pécs. 39–48.

Pap Andrea 2017. Jó a vicc! - Az olasz anyanyelvűek ironikus megnyilvánulásai magyarul (bókra adott válaszokban). *THL2. Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture. A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*. 1–2. 125–132.

Pap Andrea 2017. Udvariasság a magyar és a magyar mint idegen nyelvben pragmatikai aspektusból. In: Koutny Ilona – Kinga Piotrowiak-Junkiért – Paweł Kornatowski – Németh Szabolcs (szerk.) *A hungarológia ma: nyelvészet, kultúra és oktatás*. Adam Mickiewicz Egyetem Finnugor Tanszék. Poznań. 111–118.

Pap Andrea 2019. Az udvarias (és udvariatlan) nyelvi viselkedés mint kompetencia (különös tekintettel a magyar mint idegen nyelvre). *lingua*. Corvinus Egyetem. Budapest. 108–118.

Parapatics Andrea 2013. *Fiatalok nyelvi mentalitása és a szleng*. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

Pellegrini, Giovan Battista 1983. Magyartanítás Olaszországban. In: M. Róna Judit (szerk.) *Hungarológiai oktatás régen és ma*. Budapest. 121–126.

Péter Mihály 1984. Érzelemkifejezés, stílusérték és expresszivitás a nyelvben. *Általános nyelvészeti tanulmányok* XV. 219–235.

Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelemkifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Pléh Csaba 2012. *A társalgás pszichológiája*. Budapest: Libri Kiadó.

Pléh Csaba–Győri Miklós 1998. (szerk.) *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Pólya Kiadó, Budapest.

Pléh Csaba–Radics Katalin 1982. Beszéddaktus-elmélet és kommunikációkutatás. *AnyT.* XIV. 87–101.

- Pomerantz, A. 1978. Compliment Responses: Notes on the Co-operation of Multiple Constraints. In Schenkein, J. (szerk.) *Studies in the Organization of Conversational Interaction*. New York: Academic Press. 79–112.
- Ponori Thewrewk Emil 1897. Az udvariasság nyelve. *Magyar Nyelvőr* 26: 9–15, 101–108.
- Pusztai Ferenc 1967. Tegezés és magázás a XVIII. század első felében. *Magyar Nyelv* 63: 297–307.
- Razi, Nafise 2013. A contrastive study of compliment responses among Australian English and Iranian Persian speakers. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 70. 61–66.
- Róka Jolán 1996. A nem verbális és vizuális kommunikáció stíluslehetőségei. In: Szathmári István (szerk.). *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 349–386.
- Rose, Kenneth – Ono, Reiko 1995. Eliciting speech act data in Japanese: the effect of questionnaire type. *Language Learning* 45/2: 191–223.
- Rózsavölgyi Edit 2015. *A téri viszonyok kódolása a magyarban és az olaszban. Kontrasztív tipológiai elemzés*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Santoro, Elisabetta – Vedder, Ineke 2016. *Pragmatica e interculturalità in italiano lingua seconda*. Franco Cesati Editore. Firenze.
- Sári Luca 2018. Hogyan Hogyan reagálunk a bókokra? – Válaszstratégiák bókok hallatán. Nyelvében él a társadalom. Hallgatói tanulmányok. Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet. Miskolc. 33–39.
- Sárosi Zsófia 2003. Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar nyelv* 434–47.
- Sárosi Zsófia 2015. Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben. *Magyar Nyelv*, 111., 129–146.
- Schegloff, Emanuel A. – Sacks, Harvey 1973. Opening up closings. *Semiotica*. 8. 289–327.
- Schmidt Ildikó 2012. Forma és funkció kapcsolata a magyar köztes nyelvben. *Hungarológiai évkönyv*. 13./1. 43–50.
- Searle, John R. 1975a. A taxonomy of illocutionary acts. In: Gunderson, K. (szerk.) *Language, mind and knowledge. Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, 7. Minneapolis. University of Minnesota Press. 344–69.
- Searle, John R. 1975b. Indirect speech acts. In: Cole, P. and Morgan, J. L (szerk.) *Syntax and Semantics. Vol. 3. Speech acts*. New York, Academic Press. 59–82. [Magyarul: Közvetett beszédaktusok. In: Pléh–Síklaki–Terestyéni (szerk.) 1997. *Nyelv – kommunikáció –*

cselekvés. Osiris Kiadó, Budapest. 62–81.]

Searle, John R. 2000. *Elme, nyelv és társadalom*. Budapest. Vince Kiadó.

Selinker, Larry 1972. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics* 10. 209–231.

Simonyi Zsigmond 1911. Az udvariasság nyelve. *Magyar Nyelvőr* 40. 1–8, 149–155.

Sinor Dénes 1974. A magyar nyelv udvariassági formái a két világháború közötti időben. *Nyelvtudományi Értekezések* 83. sz. 545–552.

Siptár Péter 1980. *Nyelvészeti kisszótár*. MKKE Nyelvi Intézet, Budapest.

Sitkei Dóra 2018. Magyarul tanuló koreai hallgatók köztesnyelve az ételkínálása és a kérés beszédaktusában. *Nyelvében él a társadalom. Hallgatói tanulmányok*. Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet. Miskolc. 40–50.

Spencer-Oatey, H. – Ng, P. – Cray, H. 2004. Responding to compliments: British and Chinese evaluative judgments. In: Spencer-Oatey, H. (eds.) *Culturally Speaking—Managing rapport through talk across cultures*. London: Continuum. 98–120.

Spencer-Oatey, Helen 2000. *Culturally Speaking. Culture, Communication and Politeness Theory*. Continuum. New York

Suszczyńska, Małgorzata 2003. A jóvátevés beszédaktusai a magyarban. In: Németh T. Enikő – Bibok Károly (szerk.) *Általános nyelvészeti tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Bp., Akadémiai. 255–294.

Szili Katalin – Bándli Judit – Maróti Orsolya (szerk.) 2016. *Pragmatics in Practice. Empirical Studies in the Hungarian Languages*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest.

Szili Katalin 2000a. A pragmatikai kutatások a nyelvoktatásban (különös tekintettel a magyar mint idegen nyelv tanítására). *Hungarológiai Évkönyv* I. évfolyam 1. szám. Pécsi Tudományegyetem. 113–119.

Szili Katalin 2000b. Az udvariasság elméletéről, megjelenésmódjairól a magyar nyelvben. *Hungarológia* 2. Nemzetközi Hungarológia Központ. Budapest. 261–280.

Szili Katalin 2002a. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 12–29.

Szili Katalin 2002b. Hogyan is mondunk nemet magyarul? *Magyar Nyelvőr* 204–219.

Szili Katalin 2003a. Elnézést, bocsánat, bocs...(A bocsánatkérés pragmatikája a magyar nyelvben). *Magyar Nyelvőr* 292–307.

Szili Katalin 2003b. A magázás-tegezés lélektanáról. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála

(szerk.). *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* 366–370.

Szili Katalin 2004a. A bókra adott válaszok pragmatikája. Adalékok a szerénység nyelvi megnyilvánulásához a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 128/3. 265–285.

Szili Katalin 2004b. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Szili Katalin 2006. Nyelvbe rejtett üzenetek. A nyelv és kultúra viszonyáról általában és a magyar nyelv kapcsán. *Magyar nyelv.* CII./1. szám. 33–43.

Szili Katalin 2006. *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához.* Enciklopédia Kiadó Kft.

Szili Katalin 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr*, 131/1., 1–16.

Szili Katalin 2010. The Linguistic Forms of Modesty in the Hungarian Language or The Pragmatics of Compliment Response. In: Witczak-Plisiecka, Iwona (szerk.) *Pragmatic Perspectives on Language and Linguistics.* Volume II. Cambridge Scholars Publishing. Newcastle upon Tyne. 149–164.

Szili Katalin 2016. The Linguistic Forms of Modesty in the Hungarian Language. In: Szili Katalin – Bándli Judit – Maróti Orsolya (szerk.) *Pragmatics in Practice. Empirical Studies in the Hungarian Languages.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest. 37–57.

Taavitsainen, Irma – Jucker, Andreas H. 2010. Speech act verbs and speech acts in the history of English. In: Jucker, A. H. – Taavitsainen, I. (ed.) In: *Historical Pragmatics. Methods in Historical Pragmatics.* Berlin. Mouton de Gruyter, 107–138.

Tang, Chen-Hsin – Zhang, Grace Qiao 2009. A contrastive study of compliment responses among Australian English and Mandarin Chinese speakers. *Journal of Pragmatics* 41. 325–345.

Tannen, Deborah 2001. *Miért értjük félre egymást?* Tinta Könyvkiadó, Budapest

Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 127: 479–94.

Tátrai Szilárd 2005. A nézőpont szerepe a narratív megértésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XXI. 207–229.

Tátrai Szilárd 2006. A nagy esernyőcsel. A pragmatikai szemlélet alkalmazásának lehetőségei. *Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture.* 1–2: 29–35.

Tátrai Szilárd 2008. Irónia. In: Szathmári István (szerk.) *Alakzatlexikon.* Tinta Kiadó, Budapest. 311–20.

- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tátrai Szilárd 2012. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: ELTE. 19–49.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan*, Osiris Kiadó. Budapest. 1048–1051.
- Thomas J. 1995. *Meaning in interaction: an introduction to pragmatics*. Longman, London/New York.
- Thomas, Jenny 1983. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics* 4: 91–112.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. Stílus és cselekvés. In: *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 12., 68–76.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. Két napihír összehasonlító stílusérték-vizsgálata befogadói válaszok alapján. *Magyar Nyelvőr* 124: 229–319.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. A nyelvi variancia kognitív leírása és a stílus (egy kognitív stíloselemzés vázlata). In: Büky László (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. Nyelveleírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. Szeged. 143–160.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A Cognitive Theory of Style*. Peter Lang Europischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: ELTE. 19–49.
- Tomasello, M. 2002 [1999]. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Verschueren, Jef 1995. The pragmatic perspective. In: Jef Verschueren – Jan-Ola Östman – Jan Blommaert (szerk.) *Handbook of pragmatics: Manual.*: Benjamins. Amsterdam. 1–19.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. Oxford University Press. New York. 187–198.
- Vincze Mária 2017. *A magyar mint idegen nyelv pedagógiája, különös tekintettel az olvasás- és írástanításra*. Doktori értekezés. Eszterházy Károly Egyetem. Eger.
- Wallendums Tünde 2007. *Cortesia nella lingua italiana. Uso cortese dell'italiano di oggi. Udvariasság az olasz nyelvben. Napjaink udvarias olasz nyelvhasználata*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Pécs.
- Wardhaugh, Ronald 1995a. Nyelv és kultúra. In: *Szocioligvisztika*. Osiris–Századvég,

Budapest. 192–213.

Wardhaugh, Ronald 1995b. Szolidaritás és udvariasság. In: *Szociolinguisztika*. Osiris–Századvég, Budapest. 233–255.

Watts, Richard J. 1992. Linguistic Politeness and Politic Verbal Behaviour. In Watts, R. J. et al. (szerk.): *Politeness in Language*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. 43–69.

Watts, Richard J. 2003. *Politeness*. Cambridge. Cambridge University Press.

Watts, Richard J. 2005a. Linguistics Politeness Research: Quo Vadis? In: Watts, Richard J – Ehlich, Konrad – Ide, Sachiko (szerk.) *Politeness in Language: Studies in Its History, Theory and Practice*. Mouton de Gruyter. Berlin. xi–xliii.

Watts, Richard J. 2005b. Linguistic politeness and politic verbal behaviour: Reconsidering claims for universality. In: Watts, Richard J – Ehlich, Konrad – Ide, Sachiko (szerk.) *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practice*. Mouton de Gruyter. Berlin. 43–70.

Whorf B. L. 1956/1970. *Language, Thought and Reality*. The MIT press. Cambridge.

Wierzbicka, Anna 1985. Different cultures, different languages, different speech acts. *Journal of Pragmatics*. 9: 145–61.

Wierzbicka, Anna 1991. *Cross-cultural Pragmatics: The semantics of human interaction*. Berlin, Mouton de Gruyter

Wilson, D. – Sperber, D. 2006. A verbális iróniáról. *Helikon* 351–372.

Wolfson, N. 1989. The social dynamics of native and non-native variation in complimenting behavior. In: Eisenstein, Miriam R. (szerk.) *The dynamic interlanguage: Empirical studies in school language variation*. New York. Plenum Press. 219–236.

Yu, M. 2005. Sociolinguistic competence in the complimenting act of native Chinese and American English speakers: A mirror to cultural value. *Language and Speech*, 48(1), 91–119.

Yuan, Yi 2001. An inquiry into empirical pragmatics data-gathering methods: Written DCTs, oral DCTs, field notes, and natural conversations. *Journal of Pragmatics* 33/2: 271–292.

Yuvayapan, Fatima 2016. Compliment responses in Turkish: an investigation of L2 transfer. *International Journal of Language Academy*. Volume 4/2. 217–232.

Zolnai Gyula 1879. Ön, maga, kegyed. *Magyar Nyelvőr* 26. 163–165.

Források

- 1.) <http://www.nlcafe.hu/forum/?fid=441&csatid=586&topicid=300705#step1> (utolsó letöltés: 2013. március)
- 2.) http://forum.alfemminile.com/forum/cuisine1/_f136553_cuisine1--chef-ho-aggiunto-alcune-foto-nei-miei-album.html#15r (utolsó letöltés: 2013. március)

MELLÉKLETEK

1. Melléklet: Diskurzuskiegészítő teszt (F: fiú, L: lány)

1. szituáció: *Ön egy zenés-táncos partira hivatalos, ahova egy kimerítő, hosszú nap után, karikás szemekkel érkezik, még arra sem volt ideje, hogy hazamenjen átöltözni. A partin egy barátja/ a főnöke a következőket mondja:*

(F-F) A) a barátja: „Jól néz ki a szerelésed, ma hódítani fogsz.” Ön:

c) főnöke: „Ma igazán remekül néz ki, nagyon jó a szerelése.” Ön:

(L-F) B) a barátnője: „Nagyon klassz a ruhád, ma igazán jól nézel ki.” Ön:

c) főnökasszonya: „Nagyon csinos a ruhája, ma igazán jól néz ki.” Ön:

2. szituáció: *Önnek szűkös határidővel meg kellett írnia egy dolgozatot, amelyet az idő szorítása miatt csak kisebb hiányosságokkal tudott elkészíteni. Megkérte egy barátját/ egy tanárát, hogy nézze át a dolgozatát, amelyet ő az elolvasás után a következő szavakkal értékel.*

a) barátja: „Minden elismerésem a tied, igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka. Nagyon tetszik. Sokat foglalkozhattál vele.” Ön:

b) diáktársa: „Nagyon tetszik. Sokat foglalkozhattál vele.” Ön:.”

c) tanára: „Igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka, nagyon tetszik. Sokat foglalkozhatott vele.” Ön:

2. Melléklet: Diskurzuskiegészítő teszt (olasz nyelven)

Risponda ai complimenti nelle situazioni descritte.

Situazione 1 (complimento all'aspetto):

Lei è invitato/a a un party con musica e ballo dove arriva dopo una lunga giornata

faticosa con occhi cerchiati, non avendo avuto nemmeno il tempo di tornare a casa per cambiarsi. Durante il party un suo amico/il suo direttore fa la seguente affermazione:

(F-F)

A) a) un amico: „Stai bene in questa tenuta, oggi farai delle conquiste.” *Lei:*

b) il suo capo: „Oggi la trovo veramente bene, ha un bel look.” *Lei:*

(L-F)

B) a) un'amica: „È molto bello il tuo vestito, oggi stai veramente bene.” *Lei:*

b) il suo capo (una donna): „È molto grazioso il suo vestito, oggi sta veramente bene.”
Lei:

Situazione 2 (complimento al risultato di un lavoro intellettuale):

Lei ha dovuto scrivere in breve tempo una tesina che a causa dello scarso tempo a disposizione presenta qualche incompletezza.. Ha chiesto a un suo amico e un suo professore di controllarla e loro la valutano con queste parole:

a) un amico: „Hai tutto il mio rispetto, questo lavoro è davvero accurato, ben consegnato e logico. Mi piace molto. Ci hai lavorato sicuramente molto.” *Lei:*

b) il suo professore: „Questa tesina è davvero di alta qualità, accurata e ben consegnata, mi piace molto. Ha lavorato molto sicuramente su di essa.” *Lei:*

3. Melléklet: Kérdőív az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségéről

KÉRDŐÍV

Az ön neve:

Életkora:

Iskolai végzettsége:

Kedves Válaszadó!

Értékelje 5-ös skálán, mennyire tartja megfelelőnek a bókra adott választ az egyes szituációkban. Az 1-es szám azt jelöli, hogy egyáltalán nem megfelelő, az 5-ös szám pedig a válasz megfelelőségét jelenti.

1. szituáció: Egy fiatal nő zenés-táncos partira hivatalos, ahova egy kimerítő, hosszú nap után, karikás szemekkel érkezik, még arra sem volt ideje, hogy hazamenjen átöltözni.

Válaszok értékelése: 1, 2, 3, 4, 5

1. a. A partin a fiatal nő barátja a következőket mondja: „Jól néz ki a szerelésed, ma hódítani fogsz.”

1. válasz: *Mondták már, hogy pocskék ízlésed van?*

2. válasz: *Te rám néztél egyáltalán?*

3.válasz: *Persze.*

4.válasz: *Képzeld el, mi lett volna, ha több időm van!*

5. válasz: *Nagyon vicces.*

6. válasz: *Szét vagyok csúszva.*

1. b. A partin a fiatal nőnek a barátnője a következőket mondja: „Nagyon klassz a ruhád, ma igazán jól nézel ki.”

1. válasz: *Te is fantasztikusan nézel ki!*

2. válasz: *Kösz, tudom, hogy csak jót akarsz, de én is tudom, mennyire szörnyen nézek ki. Nem muszáj csak illemből kedvesnek lenned. Sőt, hálás lennék, ha nem beszélnél ilyen butaságokat, amikor nyilvánvaló, mennyire le vagyok pukkanva.*

3.válasz: *Tényleg? Pedig még átöltözni sem tudtam, kicsit el vagyok havazva.*

4.válasz: *Biztosan.*

5. válasz: *Ne ugrass, úgy estem be a munkahelyemről.*

6. válasz: *Nem kell hazudni, tudom, hogy borzalmasan nézek ki.*

1. c. A partin a fiatal nő főnöke a következőket mondja: „Ma igazán remekül néz ki, nagyon jó a szerelése.”

1. válasz: *Megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni; szerettem volna, ha kicsit több*

időm van felkészülni.

2. válasz: *Nagyon kedves, örülök, ha így is megfelel az öltözetem.*

3.válasz: *Köszönöm, habár nem sok időm akadt helyrerakni magamat.*

4.válasz: *Ugyan már, ne túlozzon!*

5. válasz: *Köszönöm. Igyekeztem, de nem jött össze.*

6. válasz: (csend)

1. d. A partin a fiatal nő főnökasszonya a következőket mondja: „Nagyon csinos a ruhája, ma igazán jól néz ki.”

1. válasz: *Az a nyaklánc lélegzetelállító önön.*

2. válasz: *Fárasztó napom volt, de megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni.*

3.válasz: *Ön is csinos, mint mindig.*

4.válasz: *Olyan vagyok, mint a mosogatórongy.*

5. válasz: *Jólesik, ha így gondolja.*

6. válasz: *Köszönöm, igazán kedves.*

2. szituáció: Egy egyetemistának szűkös határidővel meg kellett írnia egy dolgozatot, amit az idő szorítása miatt csak kisebb hiányosságokkal tudott elkészíteni.

Válaszok értékelése: 1, 2, 3, 4, 5

1. a. Az egyetemista megkérte a barátját, hogy nézze át a dolgozatot, aki azt a következő szavakkal értékeli: „Minden elismerésem a tied, jól sikerült.”

1. válasz: *Te elolvastad egyáltalán?*

2. válasz: *Csak összezsáptam.*

3.válasz: *Te sem gondolod komolyan.*

4.válasz: *Szerintem is.*

5. válasz: *Sosem voltam alapos, ne túlozzál, nem fogok ma ettől több kört fizetni este a bulin...*

6. válasz: *Alig dolgoztam vele, tényleg jó?*

1. b. Az egyetemista megkérte egy diáktársát, hogy nézze át a dolgozatot, aki azt a következő szavakkal értékeli: „Nagyon tetszik. Sokat foglalkozhattál vele.”

1. válasz: *Magam is így látom.*
2. válasz: *Örülök, hogy tetszik.*
- 3.válasz: *Úgy dobtam össze sebtiben.*
- 4.válasz: *Szerintem nem lett jó, nem értek vele egyet.*
5. válasz: *Örülök, hogy neked tetszik, de én nem vagyok elégedett.*
6. válasz: *A lehetőségekhez képest igyekeztem.*

1. c. Az egyetemista tanára a következő szavakkal értékeli a dolgozatot: „Igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka, nagyon tetszik. Sokat foglalkozhatott vele.”

1. válasz: *Köszönöm szépen, valóban, ez a téma kifejezetten érdekel.*
2. válasz: *Nem mondja?*
- 3.válasz: *Komolyan mondja? Nagyon szépen köszönöm.*
- 4.válasz: *Lenne mit javítani rajta, alaposabban ki kellett volna dolgoznom a témát.*
5. válasz: *Nagyon igyekeztem, mégsem vagyok teljesen elégedett.*
6. válasz: *Kevés időm volt a dolgozatra, de igyekeztem azt minél jobban megírni.*

4. Melléklet: Kérdőív az elismerő megnyilvánulásokra adott válaszok megfelelőségéről (olasz nyelven)

QUESTIONARIO

Esprima una sua valutazione su una scala tra 1 e 5, quanto pensa adeguata le risposte ai complimenti nelle date situazioni. Il numero 1 indica una risposta non adeguata, il numero 5 una risposta adeguata.

Situazione 1:

Una giovane donna è invitata a un party con musica e ballo dove arriva dopo una lunga giornata faticosa con occhi cerchiati, non avendo avuto nemmeno il tempo di tornare a casa per cambiarsi.

1. a. Durante il party un suo amico fa la seguente affermazione: „Stai bene in questa

tenuta, oggi farai delle conquiste.”

Risposta 1: *Mondták már, hogy pocskék ízlésed van?* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 2: *Te rám néztél egyáltalán?* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 3: *Persze.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 4: *Képzeld el, mi lett volna, ha több időm van!* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 5: *Nagyon vicces.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 6: *Szét vagyok csúszva.* 1, 2, 3, 4, 5

1. b. Durante il party una sua amica fa la seguente affermazione: „È molto bello il tuo vestito, oggi stai veramente bene.”

Risposta 1: *Te is fantasztikusan nézel ki!* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 2: *Kösz, tudom, hogy csak jót akarsz, de én is tudom, mennyire szörnyen nézek ki. Nem muszáj csak illemből kedvesnek lenned. Sőt, hálás lennék, ha nem beszélnél ilyen butaságokat, amikor nyilvánvaló, mennyire le vagyok pukkanva.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 3: *Tényleg? Pedig még átöltözni sem tudtam, kicsit el vagyok havazva.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 4: *Biztosan.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 5: *Ne ugrass, úgy estem be a munkahelyemről.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 6: *Nem kell hazudni, tudom, hogy borzalmasan nézek ki.* 1, 2, 3, 4, 5

1. c. Durante il party il suo direttore fa la seguente affermazione: „Oggi la trovo veramente bene, ha un bel look.”

Risposta 1: *Megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni; szerettem volna, ha kicsit több időm van felkészülni.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 2: *Nagyon kedves, örülök, ha így is megfelel az öltözetem.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 3: *Köszönöm, habár nem sok időm akadt helyrerakni magamat.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 4: *Ugyan már, ne túlozzon!* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 5: *Köszönöm. Igyekeztem, de nem jött össze.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 6: (csend) 1, 2, 3, 4, 5

1. d. Durante il party la sua direttore fa la seguente affermazione: „È molto grazioso il tuo vestito, oggi stai veramente bene.”

Risposta 1: *Az a nyaklánc lélegzetelállító önön.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 2: *Fárasztó napom volt, de megpróbáltam magamból a legjobbat kihozni.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 3: *Ön is csinos, mint mindig.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 4: *Olyan vagyok, mint a mosogatórongy.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 5: *Jólesik, ha így gondolja.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 6: *Köszönöm, igazán kedves.* 1, 2, 3, 4, 5

Situazione 2:

Uno studente universitario ha dovuto scrivere in breve tempo una tesina che a causa dello scarso tempo a disposizione presenta qualche incompletezza.

1. a. Il studente universitario ha chiesto a un suo amico di controllarla e lui la valuta con queste parole: „Hai tutto il mio rispetto, questo lavoro è davvero accurato e logico. Mi piace. Ci hai lavorato sicuramente molto.”

Risposta 1: *Te elolvastad egyáltalán?* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 2: *Csak összezsáptam.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 3: *Te sem gondolod komolyan.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 4: *Szerintem is.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 5: *Sosem voltam alapos, ne túlozzál, nem fogok ma ettől több kört fizetni este a bulin...* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 6: *Alig dolgoztam vele, tényleg jó?* 1, 2, 3, 4, 5

1. b. Il studente universitario ha chiesto a un suo compagno universitario di controllarla e lui la valuta con queste parole: „Hai tutto il mio rispetto, questo lavoro è davvero accurato, ben congegnato e logico. Mi piace. Ci hai lavorato sicuramente molto.”

Risposta 1: *Magam is így látom.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 2: *Örülök, hogy tetszik.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 3: *Úgy dobtam össze sebtiben.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 4: *Szerintem nem lett jó, nem értek vele egyet.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 5: *Örülök, hogy neked tetszik, de én nem vagyok elégedett.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 6: *A lehetőségekhez képest igyekeztem.* 1, 2, 3, 4, 5

1. c. Il professore valuta con queste parole la tesina: „Questa tesina è davvero di alta qualità, accurata e ben congegnata, mi piace molto. Ha lavorato molto sicuramente su di essa.”

Risposta 1: *Köszönöm szépen, valóban, ez a téma kifejezetten érdekel.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 2: *Nem mondja?* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 3: *Komolyan mondja? Nagyon szépen köszönöm.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 4: *Lenne mit javítani rajta, alaposabban ki kellett volna dolgoznom a témát.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 5: *Nagyon igyekeztem, mégsem vagyok teljesen elégedett.* 1, 2, 3, 4, 5

Risposta 6: *Kevés időm volt a dolgozatra, de igyekeztem azt minél jobban megírni.* 1, 2, 3, 4, 5

5. Melléklet

Az ön neme: férfi (F1)

Életkora:

Iskolai végzettsége:

Kedves Válaszadó!

Képzelve bele magát a következő helyzetekbe, és írja le röviden, mit mondana! Ha nem mondana semmit az adott szituációban, azt is jelezze! (Az adatokat nyelvészeti kutatás céljából kérjük, és bizalmasan kezeljük.) Segítségét előre is köszönjük!

1.) *Ön egy nyilvános helyen beszélget barátjával/ egy ismeretlennel/ főnökével, ahol sok ember van. Beszélgetés közben észreveszi, hogy beszédpartnerének nyitva van a cipzár a nadrágján/a szoknyáján. Mit mondana*

(F-F) A) a barátjának?

b) az ismeretlen úrnak?

c) a főnökének?

(F-L) B) a barátnőjének?

b) az ismeretlen hölgynek?

c) a főnökasszonyának?

2.) *Ön egy fantasztikusan sikerült családi utazást követően találkozik barátjával/ főnökével. Az iránt érdeklődik tőlük, hogy sikerült az ő nyaralásuk. A beszédpartnerei így válaszolnak:*

a) barátja: „Jaj, képzeld, iszonyatosan rossz időt fogtunk ki, semmit sem tudtunk csinálni, szinte ki sem mozdultunk a szállásról. Ennyi erővel akár itthon is maradhattunk volna! És nektek milyen volt a nyaralás?”

Ön:

c) főnöke: „Képzeld csak, szörnyen rossz időt fogtunk ki, semmit sem tudtunk csinálni, szinte ki sem mozdultunk a szállásról. Akár itthon is maradhattunk volna! És önöknek hogyan telt a nyaralás?”

Ön:

3.) *Egy barátja/ a főnöke meghívta önt a lakásába, amit épp most újított fel. Miután lelkesen megmutatta önnek a túlsúfolt, ízléstelenül kifestett, giccsesen berendezett lakást, a következőt kérdezi.*

a) barátja: „Ugye, szép lett?”

Ön:

c) főnöke: „Ugye, szép lett?”

Ön:

4.) *Ön egy zenés-táncos partira hivatalos, ahova egy kimerítő, hosszú nap után, karikás szemekkel érkezik, még arra sem volt ideje, hogy hazamenjen átöltözni. A partin egy barátja/ a főnöke a következőket mondja:*

(F-F) A) a barátja: „Jól néz ki a szerelésed, ma hódítani fogsz.”

Ön:

c) főnöke: „Ma igazán remekül néz ki, nagyon jó a szerelése.”

Ön:

(L-F) B) a barátnője: „Nagyon klassz a ruhád, ma igazán jól nézel ki.”

Ön:

c) főnökasszonya: „Nagyon csinos a ruhája, ma igazán jól néz ki.”

Ön:

Az ön neve: férfi (F2)

Életkora:

Iskolai végzettsége:

Kedves Válaszadó!

Képzelve bele magát a következő helyzetekbe, és írja le röviden, mit mondana! Ha nem mondana semmit az adott szituációban, azt is jelezze! (Az adatokat nyelvészeti kutatás céljából kérjük, és bizalmasan kezeljük.) Segítségét előre is köszönjük!

5.) *Önnek szűkös határidővel meg kellett írnia egy dolgozatot, amit az idő szorítása miatt csak kisebb hiányosságokkal tudott elkészíteni. Megkérte egy barátját/ egy tanárát, hogy nézze át a dolgozatát, amit ő az elolvasás után a következő szavakkal értékel.*

a) barátja: „Minden elismerésem a tied, igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka. Nagyon tetszik. Sokat foglalkozhattál vele.”

Ön:

c) tanára: „Igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka, nagyon tetszik. Sokat foglalkozhatott vele.”

Ön:

6.) *Egy barátja/ egy tanára rajong az irodalomért, különösen Németh Lászlót kedveli. Önt azonban a nyelvészet sokkal jobban érdekli. A következőt mondja Önnek.*

a) barátja: „Szerintem Németh László kiváló szakdolgozati téma lenne, több szempontból is jól elemezhetők a művei. Jó lenne, ha ebből a témából írnád a szakdolgozatodat.”

Ön:

c) tanára: „Németh László szerintem kiváló szakdolgozati téma lenne, több szempontból is jól elemezhetők a művei. Örölnék, ha hozzám írná a dolgozatát.”

Ön:

7.) *Ön megpályáz egy külföldi ösztöndíjat, amelyre egy barátja/ egy tanára is jelentkezett. Ön épp akkor kapta meg az értesítést, hogy elnyerte az ösztöndíjat, amikor összefut a barátjával/ a tanárával, aki így panaszkodik önnek:*

a) barátja: „Jaj, képzeld el, hihetetlen, milyen peches vagyok, ilyen is csak velem fordulhat elő! Már harmadszor próbálkozom, és most sem kaptam meg az ösztöndíjat Olaszországba. Nemrég küldtek egy értesítést, hogy megfelelnek, de nem férek bele a keretbe. És a te pályázatoddal mi a helyzet?”

Ön:

c) tanára: „Képzelve csak, milyen peches vagyok, ilyen is csak velem fordulhat elő. Már harmadszor próbálkozom, és most sem kaptam meg az ösztöndíjat

Olaszországba. Nemrég küldtek egy értesítést, hogy megfelelnek, de nem férnek bele a keretbe. És az ön pályázatával mi a helyzet?”

Ön:

8.) *Ön a lifiben utazik, az egyik emeleten belép egy ismeretlen/ a főnöke. Mindketten a 10. emeletre mennek. Eltelik 1-2 perc. Mit tenne ebben a helyzetben? Mondana valamit? Ha igen, mit?*

b) az ismeretlennek:

c) a főnökének:

Az ön neve: nő (L1)

Életkora:

Iskolai végzettsége:

Kedves Válaszadó!

Képzeld bele magát a következő helyzetekbe, és írd le röviden, mit mondana! Ha nem mondana semmit az adott szituációban, azt is jelezze! (Az adatokat nyelvészeti kutatás céljából kérjük, és bizalmasan kezeljük.) Segítségét előre is köszönjük!

1.) *Ön egy nyilvános helyen beszélget barátjával/ egy ismeretlennel/ főnökével, ahol sok ember van. Beszélgetés közben észreveszi, hogy beszédpartnerének nyitva van a cipzár a nadrágján/a szoknyáján. Mit mondana*

(L-F) A) a barátjának?

b) az ismeretlen úrnak?

c) a főnökének?

(L-L) B) a barátnőjének?

b) az ismeretlen hölgynek?

c) a főnökasszonyának?

2.) *Ön egy fantasztikusan sikerült családi utazást követően találkozik barátjával/ főnökével. Az iránt érdeklődik tőlük, hogy sikerült az ő nyaralásuk. A beszédpartnerei így válaszolnak:*

a) barátja: „Jaj, képzeld, iszonyatosan rossz időt fogtunk ki, semmit sem tudtunk csinálni, szinte ki sem mozdultunk a szállásról. Ennyi erővel akár itthon is maradhattunk volna! És nektek milyen volt a nyaralás?”

Ön:

c) főnöke: „Képzelve csak, szörnyen rossz időt fogtunk ki, semmit sem tudtunk csinálni, szinte ki sem mozdultunk a szállásról. Akár itthon is maradhattunk volna! És önöknek hogyan telt a nyaralás?”

Ön:

3.) *Egy barátja/ a főnöke meghívta önt a lakásába, amit épp most újított fel. Miután lelkesen megmutatta önnek a túlsúfolt, ízléstelenül kifestett, giccsesen berendezett lakást, a következőt kérdezi.*

a) barátja: „Ugye, szép lett?”

Ön:

c) főnöke: „Ugye, szép lett?”

Ön:

4.) *Ön egy zenés-táncos partira hivatalos, ahova egy kimerítő, hosszú nap után, karikás szemekkel érkezik, még arra sem volt ideje, hogy hazamenjen átöltözni. A partin egy barátja/ a főnöke a következőket mondja:*

(F-L) A) a barátja: „Nagyon csinos a ruhád, ma igazán jól nézel ki.”

Ön:

c) főnöke: „Nagyon csinos a ruhája, ma igazán jól néz ki.”

Ön:

(L-L) B) a barátnője: „Csinos a ruhád, nagyon jól áll, ma hódítani fogsz.”

Ön:

c) főnökasszonya: „Ma igazán remekül néz ki, nagyon csinos a ruhája!”

Ön:

Az ön neve: nő (L2)

Életkora:

Iskolai végzettsége:

Kedves Válaszadó!

Képzelve bele magát a következő helyzetekbe, és írja le röviden, mit mondana! Ha nem mondana semmit az adott szituációban, azt is jelezze! (Az adatokat nyelvészeti kutatás céljából kérjük, és bizalmasan kezeljük.) Segítségét előre is köszönjük!

5.) *Önnek szűkös határidővel meg kellett írnia egy dolgozatot, amit az idő szorítása miatt csak kisebb hiányosságokkal tudott elkészíteni. Megkérte egy barátját/ egy tanárát, hogy nézze át a dolgozatát, amit ő az elolvasás után a következő szavakkal értékel.*

a) barátja: „Minden elismerésem a tied, igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka. Nagyon tetszik. Sokat foglalkozhattál vele.”

Ön:

c) tanára: „Igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka, nagyon tetszik. Sokat foglalkozhatott vele.”

Ön:

6.) *Egy barátja/ egy tanára rajong az irodalomért, különösen Németh Lászlót kedveli. Önt azonban a nyelvészet sokkal jobban érdekli. A következőt mondja Önnek.*

a) barátja: „Szerintem Németh László kiváló szakdolgozati téma lenne, több szempontból is jól elemezhetők a művei. Jó lenne, ha ebből a témából írnád a szakdolgozatodat.”

Ön:

c) tanára: „Németh László szerintem kiváló szakdolgozati téma lenne, több szempontból is jól elemezhetők a művei. Örülnék, ha hozzám írná a dolgozatát.”

Ön:

7.) *Ön megpályáz egy külföldi ösztöndíjat, amelyre egy barátja/ egy tanára is jelentkezett. Ön épp akkor kapta meg az értesítést, hogy elnyerte az ösztöndíjat, amikor összefut a barátjával/ a tanárával, aki így panaszkodik önnek:*

a) barátja: „Jaj, képzeld el, hihetetlen, milyen peches vagyok, ilyen is csak velem fordulhat elő! Már harmadszor próbálkozom, és most sem kaptam meg az ösztöndíjat Olaszországba. Nemrég küldtek egy értesítést, hogy megfelelnek, de nem férek bele a keretbe. És a te pályázatoddal mi a helyzet?”

Ön:

c) tanára: „Képzeld csak, milyen peches vagyok, ilyen is csak velem fordulhat elő. Már harmadszor próbálkozom, és most sem kaptam meg az ösztöndíjat Olaszországba. Nemrég küldtek egy értesítést, hogy megfelelnek, de nem férek bele a keretbe. És az ön pályázatával mi a helyzet?”

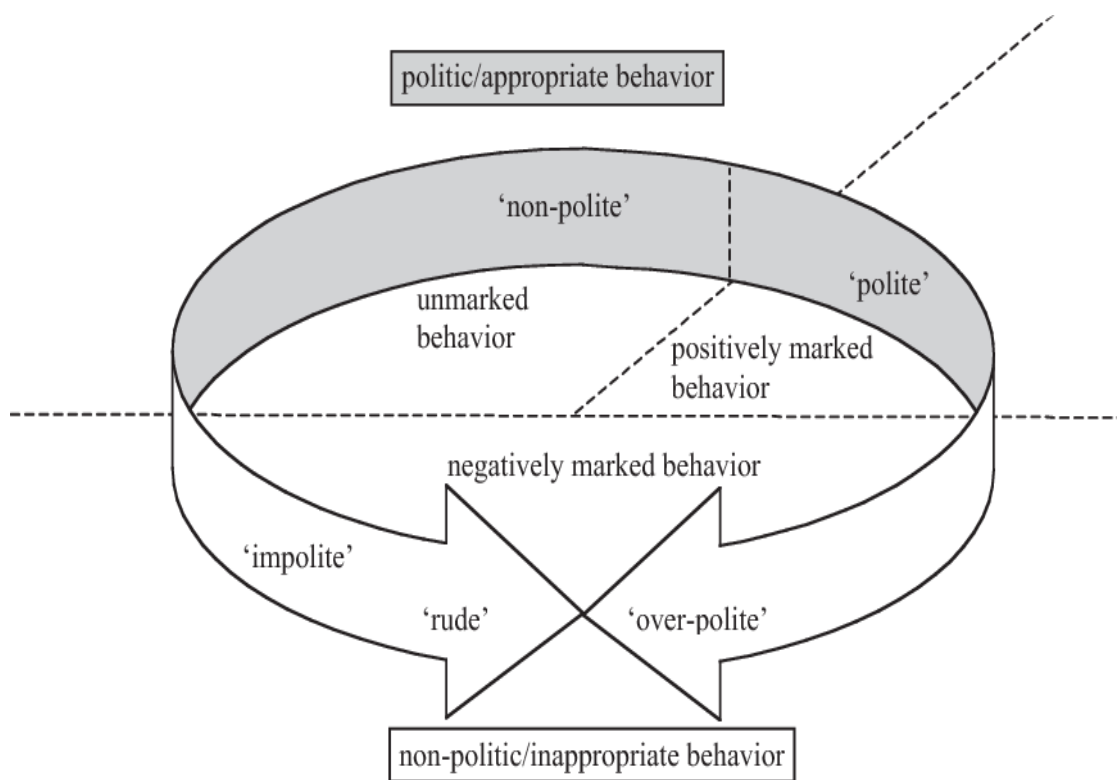
Ön:

8.) *Ön a liftben utazik, az egyik emeleten belép egy ismeretlen/ a főnöke. Mindketten a 10. emeletre mennek. Eltelik 1-2 perc. Mit tenne ebben a helyzetben? Mondana valamit? Ha igen, mit?*

b) az ismeretlennek:

c) a főnökének:

6. Melléklet: Watts udvariassági modellje (Watts 2005b: xliii)

7. **Melléklet:** Kapcsolati munka (Locher – Watts 2005: 12)

R E L A T I O N A L W O R K			
negatively marked	unmarked	positively marked	negatively marked
impolite	non-polite	polite	over-polite
non-politic / inappropriate	politic / appropriate	politic / appropriate	non-politic / inappropriate